

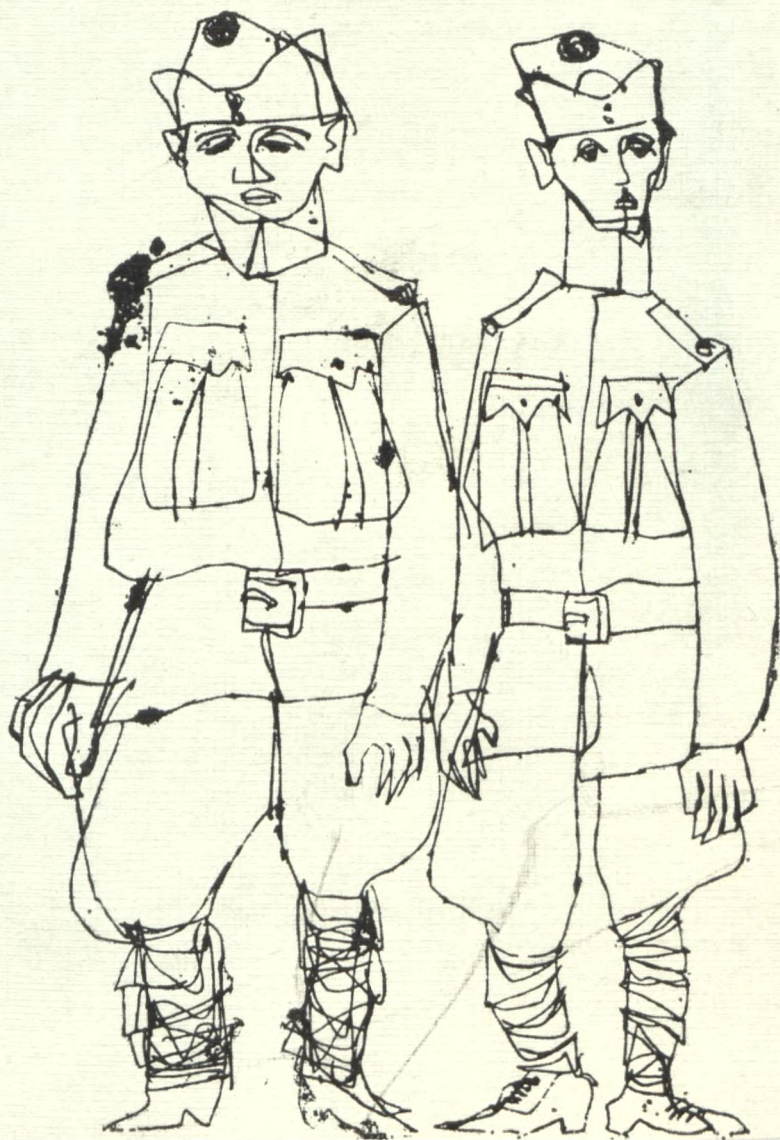
PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1985/3.

XIX.

MŰVELŐDÉSPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tartalom

XIX. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

- 1 Papp Lajos: Áprilisi játék, Elszámoláskor (vers)
- 2 Csorba Piroska: A rétegek között (vers)
- 3 Benjámín László: Téli utazás (visszacmlékezés)
- 8 Czigány György: Indulás, Déli part, Boldogság, Tünet, Reggeli kérdés (vers)
- 9 Fodor Ákos: Kamasz, Szerelem, Hommage, Quasi una novella (vers)
- 10 Hárs György: Törökdezsői triptichon (elbeszélés)
- 14 Cseh Károly: Rezervátum
Mázik István: Az ablaknál gubbadsz. . . (vers)
- 15 Csáky Károly: Hasonlat I., Árvaság, Kedvcsináló

VITA

- 16 Németh János István: A hiány költészete
- 24 Endrődi Szabó Ernő: Hogyan akasszuk a királyokat!?

MŰVÉSZET ÉS KÖZÖNSÉGE

- 33 Géczy János: Csohány Kálmánra emlékezve

40 ÉVE TÖRTÉNT

- 36 Kilián István: Szabad Magyarország

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

- 42 Borsi-Kálmán Béla: Együtt, vagy külön utakon (Romsics Ignác)

MÉRLEGEN

- 45 Magyarország felfedezése (Horpácsi Sándor)
- 49 Fenyő István: Hazas emberiség (Fried István)

TANULMÁNY

- 55 Simonffy András: Így hinni. . . (Gerclycs Endre-portré)

A címlapon és a 92. old. *Csohány Kálmán* munkái, 29. old. *Szabó Tamás* kisplasztikája, 39. old. a *Szabad Magyarország* című salgótarjáni hadifogolyúság címlapjai, 44. old. *Földi Péter* akvarellje, 35. old. *Babály Attila* szobra. (Válogatás a tavaszi tárlat anyagából), fotó: *Buda László*.

Áprilisi játék

szemerklő langy eső
szólógn a rét füvére
kölesön vett öröm-éra
fénylik felhőkön át
valahány arany-leső
közhelyes öröme
gurul lapjára fordul
pengő pitypang-virág
vígsgéa-nevetésre
adósságtörlesztésre
kamat-kifizetésre
mód nyílik legalább
a patak partján mordul
ollóját rázogátja
még hátrafelé mászik
pár vén tavalyi rák
ámít a nap még ámít
nyögik ám mit se számít
motyogásuk a csendben
hisz zöldül a világ
a remény zöldje zöldebb
égre néznek a völgyek

a nyújtózkodó tölgyes
karja ölelni tárt
készülnek fészek-tervek
madarak csivitelnek
kis ágakat cipelnek
besegít a család
gőg dagasztja a hímét
a tojó mind szerényebb
asszony-anya-erénye
a csöndesség kivált
a lármás kikeletben
majd a néma telekben
szív-csőr-szó rebbenetlen
összehúzza magát
de most vége a télnek
új konjunktúra éled
újjongják akik élnek
hajladoznak a fák
s a versbe még befér a
vidám kiszera-méra
táncot lejtő tündére
a szép aranyeső

Elszámolásakor

ha azt mondanám
az élet elég hosszú
(azt mondanám) ha tényleg elég hosszú
kivárni minden hitvány játék végét
férgék-futkosók csápoló semmiségét
legyőzve röpködő fullánkok mérgét
a júdaskodás vad inflációját
kivárni a becsület új érme-fényét
s minek a bosszú?
ha azt mondanám

A rétegek között

Van aki szeretőt tart,
van aki angóramacskát
s van aki efféle díszek
helyett nyulat tenyészt,
szakmányba disznót hizlal.

A rétegek között más a sikk,
illik haladni a divattal.
Itt átellenben Gögösék
kétszintesre hízták a házuk,
vasárnap megsétáltatják
a Dáciát, lássa mindenki.

Persze ott a gyerek is, az
egyetlen, nem is lesz több
mínek bajlódni többel,
egy is jelzi, férfi az ember.

Hát én hová tartozom?
Se szeretóm, se disznóm,
nem is iparkodom,
hogy házam hízzon,
a bankban csak hitelem
van, nincs letétem,
összes vagyonom a meg-
maradt pár lúdtalpbetétem.

Téli utazás (II.)

Nagyon késő nem lehetett, talán még nyolc óra se volt, de az utcán, a teljes éjszakai sötétségben, már egy lélek se járt. Ritkultak a harci zajok, abbamaradt az ágyúzás. Szörnyen kényelmetlenül éreztem magam, attól tartottam, hogy zörgetésemre felfigyel és elkap egy őrjárat, mielőtt fedél alá jutnék; egyre vadabban, s elkeseredettebben dörömböltem, de odabenn mintha mindenki megsüketült volna, egy hang nem hallatszott, egy ablak nem nyílt ki. Végre – talán negyed óra, talán fél óra múlva, nem tudtam megítélni, de végtelenül hosszúnak tetsző idő múlva – mégis föl- adta bizalmatlan némaságát a házmester, s kiszólt: ki vagyok, mit akarok? Miután bemutatkoztam neki, mint Rév János unokaöccse, s igazoltam magam azzal is, hogy közöltem vele: a megszállás után szüleim is nagybátyám lakásába költöztek, legyőzte bizalmatlanságát, s beengedett a házba; ott nyomban megtudtam tőle, hogy szüleimet elvitték a nyilasok – vagy ahogyan ő mondta: „még nem jöttek vissza”. Dehát így kellett, így illett ezt mondani, várakozással és vigasztalással, hiszen akkor még minden bizonytalan volt, még lehetett reménykedni az eltűntek hazatérésében.

Jancsi sem jött vissza, akit mint munkaszolgálatost, az ősszel kivittek Németországba; ezt már a lakásban tudtam meg, a megmaradtaktól, az otthon levőktől. Négyen voltak: Jancsi felesége és kislánya, Erzsike; anyám idősebbik öccse, Pista és tizenhét éves fia, Kálmán. Örültünk egymásnak, mint nagy veszedelemből menekültek, szinte ujjongva fogadtak: nem számítottak rá, hogy még látnak valaha. Feleségemmel és kislánnyal december közepén talákoztak utoljára, még az ostrom előtt; akkor már jó ideje visszaköltözött dunakeszi barátainktól az anyalföldi lakásba. Annyit tudtak még, hogy Vera, a nővérem is velük lakik, hamis papirokkal, mint délvidéki menekült.

Rossz sejtelmekkel, szorongással telve indultam el másnap Angyalföldre. A Rákosrendező pályaudvarhoz egészen közel, a Szegedi út és a Tatai út sarkán 1942-ben épült ikerházban laktunk, a Szegedi úti oldalon, szemközt velünk nem voltak házak, elvadult mező terjengett a látóhatárig. Ahogy közeledtem a házhoz, egyre kevésbé tudtam abban reménykedni, hogy a háromnegyed éve tartó bombázások, az ostrom, az utcai harcok közepette épségben maradhatott. A szorongást, a félelmet, a rossz előérzetet szinte lépésről lépésre növelték bennem a romok és a roncsok, a hókupacokba fagyott halottak, a felfordulás, a pusztulás kétségbeejtő képei. Tegnap még, a nagy hazafelé rohanásban, a korai alkotnyatban mindcbből alig láttam valamit; most, a reggeli világosságban, amerre fordultam, körös-körül csak a város sebeit láttam.

A Szegedi út 47-ben, a háromemeletes házban nyoma se volt az életnek. Az első emeleten, lakásunk egyetlen ablakának a helyén hatalmas,

nehézlövedék vagy akna ütötte nyílás tátongott; a lépcsőházban a kapu üvegtábláinak szilánkjai téglá- és maltertörmelékkel keveredtek, néhány lépcsőfok leszakadt, s oldalt, az óvóhely lépcsőház felőli falán ugyanakora rés ásitott, mint az utcai falon. Sérült volt a ház, de az utcáról nézve nem látszott lakhatatlannak. (S későbbi napokban meggyőződhettem róla, hogy sokkal rosszabb állapotú, lebombázott, félig romba dőlt házban is ottmaradtak lakói, ha életveszély nélkül teheték; hova is mehettek volna?) De itt, ebben a házban senki, semmi se moccan, áradt belőle az üresség, az elhagyottság nyomasztó csendje.

Az ikerház előtt egy idős asszony, nyilván a házmesterné, a járdát söpörte. Kérdésemre – mi történt a szomszédban? – annyit mondott csak: – Ó, ott mindenki meghalt! Aztán, hogy csak bámultam rá szóltanul, magyarázatul még annyit hozzátett: telitalálatot kaptak az óvóhelyen és mind meghaltak! Motyogtam valamit neki feleségemről és kislányomról, s ettől nyomban eszébe jutott: mégsem halt meg mindenki az óvóhelyen, egy asszony és a kisgyereke életben maradt; néhány napig velük voltak, az ikerház óvóhelyén, s amikor itt a környéken a harcok véget értek, hazamentek az asszony szüleihez, akik itt laktak valahol Angyalföldön. Nem, ő nem ismerte azt az asszonyt, nem tudja a nevét.

Ha ő nem is, én tudtam a megmenekültek nevét, tudtam, hogy feleségemről és kislányomról beszél; nem reménység volt ez, hanem bizonyosság, hiszen másik kisgyerekes asszony nem lakott a házban. Jó negyed óra múlva a Visegrádi utcában, apósoméknál egyenest rájuk nyitottam az ajtót. Kati ruháskosárban feküdt a konyhában, Emmi pongyolában, ormótlan férficipővel a lábán ült mellette. Alig ismertem rá; ha az utcán találkoznánk, bizonyára elmegyek mellette, annyira megváltozott: megviselt volt, elnyúzott, csontig soványodott, s végtelenül szomorú volt, arcán semmi jele a túlélés örömeinek. Amikor Kati fölé hajoltam, hogy karomba vegyem, figyelmeztetett: vigyázzak, Kati megsebesült, kötés van rajta! S aztán elmondta, mi történt velük, mi történt január 9-én a Szege di úti házban.

Az ősszel, amikor már annyira gyakoriak voltak a berepülések, a bombázások, hogy már légiriadót se jeleztek, a házbéliek, szám szerint huszonegyen, csakúgy mint a városban mindenki, az óvóhelyre költöztek. Fekvőhelyeket hordtak le a pince nagyobbik felét elfoglaló nagy hodályba, ládákban, bőröndökben odavitték a mentenivalókat, élelmiszert, ruhaneműt; fűtésre, főzésre beállítottak egy csikótűzhelyet. Feleségem Verával és Katival december elején költözött le, alvóhelynek a rekamié betétjét és a kislány járókáját vitték magukkal, s természetesen levitték minden élelmüket, s teljes ruhatárukat. Január 9-én délben, két nappal Kati első születésnapja előtt, Emmi az óvóhelyen kívül a pincében mosott, amikor – úgy mondta – hirtelen rettenetes süvöltés, szélvihar támadt, az óvóhely fala kidőlt, sűrű, fojtogató füst gomolygott, a petróleumvilágítás kialudt. Az átláthatatlan füstben bement az óvóhelyre, hallotta Kati sírását, így talált rá: melléről egy forró vasdarabot – talán a lövedék repeszét, talán a szétvetett kályha darabját – dobott le, s kitámaszkodott vele az udvarra. Kati fuldokolt, tele volt a szája, torka a robbanás közben bechullott faltörmelékkel; Emmi az ujjával úgy-ahogy kikötözte belőle, mellére vette a kicsit (napjában egyszer szoptatta még), aztán összecsett. Ajultan feküdt egy ideig az udvaron, füst- és gázmérgezten, mellén

Katival, amíg rá nem találtak az ikerházban lakók. Tőlük tudta meg, hogy az óvóhelyen mindenki meghalt, Kati nyilván azért menekült meg, mert az alacsony fekvőhelyen nem érte légnyomás. A gránát nem az utca felől, ahol meg volt erősítve, hanem a lépcsőházon keresztül oldalt találta el az óvóhelyet. Vera is ottmaradt.

Katit a rácsott vasdarab megsebesítette; sérülése szerencsére nem volt súlyos, annak köszönhetően, hogy anyja a pince nyirkossága ellen nyolc takaróval védte. Emmi, amint magához tért, vinni akarta a Róbert Károly körúton, az elmeógyógyintézetben berendezett kötözőhelyre, s akkor vette észre, hogy a mentés közben elvesztette a cipőjét. A szomszédoktól kapott egy férfisarcipőt, azt spárgával ügyel-bajjal a lábára erősítette, így botladozva, még mindig a rosszullettel küszködve vitte el a kórházba, s kötöztette be a kislányt; az óvóhelyre visszaérve megint elájult. Eszméletlenségéből éjjel arra ébredt, hogy az óvóhely lakói bőrröndjeikkel felszerelve, menetkészen várakoznak: a mi óvóhelyünk ugyanis este kigyulladt – a lappangó tűz akkor érte el a világításra tárolt petróleumot –, s attól kellett tartani, hogy a tűz a másik házra is áterjed. Aztán váratlanul kialudt a tűz – másnap tudták meg, hogy éjjel az oroszok elfoglalták a házat, s a tüzet eloltották, de az óvóhely feketére égett már, amit a robbanás meghagyott, a lángok elpusztították. A ruha, az élelem elégett, feleségemen az egyszál pongyola, Katin az elrongyolt, megégett kis göncök – ez maradt mindenük, mindenünk. Apósomékhöz, noha közel laktak, nem juthattak el – aznap megállt fölöttük a front, éjjel-nappal tartó tűzbe, sztálingrádi méretű harcok közepébe kerültek, s éltek – vegetáltak – benne tíz napig.

A jó szomszédok naponta egy szelet zsíros kenyeret adtak kettejüknek, azt is reszkető kézzel; annak a nagyobbik felét Kati kapta, s naponta egyszer szopott is, anyja szédelgett az éhségtől. Így ment ez egy hétig, akkor megérkezett végre és megközelíthetővé vált az orosz tábori konyha, onnan kaptak naponta egy-egy csajka, krumplival dúsított káposztalevest, nem éheztek már annyira. Tíz nap múlva elültek a környéken a harcok, megszűnt az aknatűz, s akkor otthagyták ideiglenes menedéküket. Anyósom, ahogy meglátta őket, sírva fakadt: – Olyan vagy, mint egy koldusasszony!

Szülcím eltűntek, testvérem meghalt, de feleségem, kislányom megmenekült – mégis csak maradt az életnek értelme. Azt láttam most a leg-sürgősebbnek, hogy elvigyem őket a romok közül, az éhségből, az át-élt szörnyűségekre emlékeztető környezetből. Ha nem köteleztem volna is el magamat, hogy visszamegyek Debrecenbe, akkor se tehettem volna mást. Keserves volt nagyon, hogy továbbra is lehetetlen ruhadarabjaimat kellett viselnem, hiába reménykedtem Debrecenben abban, hogy íthon majd előveszem holmimat, elégett mindenem, egy zsebkendőm, egy pár zoknim nem maradt, csak arra számíthattam, hogy újságírói fizetésemből majd apránként felöltözöm.

Mindenekelőtt azonban kötelességeimet kellett teljesítenem: kézbesíteni a Debrecenben rámbízott leveleket, s közben megkeresni minél több rokonomat, barátomat. Mindennap reggeltől délutánig jártam a várost, minden címzettet lelkiismeretesen megkerestem: kit megtaláltam, kit nem. Lassan ment a kézbesítés, mert sehol se érték be a levél átvételével, mindenütt leültettek, hosszú szóbeli beszámolókat kellett tartanom. Elmentem

a szociáldemokrata párt központjába, ott többek közt *Bán Antallal* és *Száva Istvánnal* beszéltem; főként arról faggattak, hogyan értük el, hogy a *Népszava* Debrecenben megjelenjék. Láthatóan nem tetszett nekik a dolog, saját illetékességük megsértését látták benne. Néhány barátomat is, köztük *Darvas Jóskát*, megtaláltam, *Földeákot*, *Vaad Ferit* viszont nem is kerestem, nagyon messze laktak Angyalföldtől.

Ha a pesti oldal felszabadult, s némileg éledezett is már, Budapest frontváros volt; dörögtek az ágyúk – apósoméki szomszédságában, a Váci úti Schlick-grundon is állt egy üteg –, géppuskasorozatok kattogása hallatszott, s becsapódások dörgeje a budai oldalról. Járkálásaim közben napjában egyszer vagy kétszer láthattam a túlparti német állásokat bombázó szovjet repülőketélekeket; a Kálvin térről egyszer végignézttem egy szovjet és egy német vadászrepülő párbaját. Reggelenként, mikor a városba indultam, a Váci úton hóköpenyes, géppisztolyos katonák rajaival találkoztam, a Duna felé mentek, a Margitsziget felé, ahol még mindig voltak harcoló német csapatok. A debreceni békés idillből visszacsöppentem a háborúba; szívesebben ültem volna már a szerkesztőségi íróasztalnál.

Egy héti maradtam Pesten; közben elkezdődött már az éhező pestiek menekülése a romok közül a viszonylag jól ellátott Alföldre, a legtöbben Debrecenbe igyekeztek. Mentek magányosan és csapatostul, szánkokra rakott motyójukkal, s természetesen gyalog. A kemény télben a hosszú gyalogútra a sebesült Kati miatt elsősorban, de saját gyatra öltözésünk miatt se vállalkozhattunk: Emminek sikerült ugyan jó pénzért egy pár félcipőt szerezni, de az nem száz kilométeres gyalogtúrára készült. Az én szándálom se tartott volna ki Szolnokig – arról nem is beszélve, hogy már Pestre jövet lefagyott benne a jobb lábam egyik ujja. Úgy hallottunk azonban – nem tudom honnan, kitől –, hogy a kőbányai állomásról majdnem minden nap tehervonatot indítanak Szolnokra. Azzal kellett próbálkoznunk.

Úgy gondoltuk, ha végig vonattal megyünk – Szolnokig teherrel, onnan pedig a már rendszeresen közlekedő személyvonattal –, három nap alatt Debrecenbe érünk. Három napra készített tehát Emmi ennivalót, négy személyre, mert Pista, az öccse váratlanul bejelentette, hogy ő is velünk jön. Egy befőttesüvegbe rántást készített, hogy útközben levest főzön belőle Katinak zöld felesborsóból – ez volt a család fő-, úgyszólván egyetlen tápláléka, ebből főzték a levest és a főzeléket, ebből sürotték a kenyeret – pogácsákat süttött, annyit, amennyit három napra elegendőnek tartott. Február 5-én reggel, jókora havazásban, kimentünk a kőbányai állomásra. Katit az anyósom ajándékozta párnákkal kibélelt ruháskosárban vittük magunkkal. Az állomás szűk kis várótermében talán nyolcan-tízen is várakoztak a reménybeli vonatra, néhányan már tegnap óta. Délben Emmi a rántásosüveggel és egy lábassal elment a legközelebbi házba, hogy megfőzze a kislány levesét; barátságosan fogadták, s ha jól emlékszem egy darab kenyeret is küldtek Katinak. Délután, amikor már bizonyosnak látszott, hogy nem lesz aznap vonat, meglátogattuk a közelben lakó *Vaad Feri*ket; kölcsönösen nagy volt az öröm, hogy ép-ségben találtuk egymást. Nem is engedtek visszamenni az állomásra, náluk aludtunk; reggel Mária lelkünkre kötötte, hogy ha nem tudunk aznap sem elutazni, estére megint aludjunk náluk.

Nem éltünk a meghívással nem akartunk terhükre lenni; pedig nem indultunk el sem aznap, se másnap. Időnként bejött a váróterembe egy szovjet katona, „kicsi robotra” hívta a férfiakat, azzal az ígérettel, hogy nemsokára indul a vonat. A kicsi robot valóban abból állt, hogy vagonokba rakodtunk sérült és ép motorokat, gépalkatrészeket –, de a vonat csak nem állt össze. Harmadnap estére elfogyott a borsó, csak Kati rántásából maradt valamennyi; a negyedik napon Emmi elindult koldulni, s nem is járt eredménytelenül: egy napra való kenyeret szedett össze. Nagyon kínosan éreztük már magunkat, mégsem akartunk visszafordulni, hittük, hogy az a vonat mégiscsak elindul egyszer. Az ötödik napon – február 10-én – indult el; beköltözhattünk végre egy csukott teherkocsiba.

Most már minden egyszerűnek látszott: ma Szolnokra érkezünk, s holnap – mivel ebben a hónapban páratlan napokon megy Szolnokról a vonat – Debrecenben leszünk. Vonatunk azonban kissé lassúnak bizonyult: jóval többet álltunk, mint haladtunk. Még az volt a szerencsénk, hogy hosszás vesztegeléseink közben többször is megállt mellettünk egy-egy szovjet katonavonat: most már a katonáktól kértünk és kaptunk kenyeret. Két éjszakát töltötünk a vagonban, Szolnokra harmadnap délután érkeztünk; ilyen hosszú lett az a száz kilométer. Szolnokon egy kisgyerekes család, a kis szerencsenné maszatolódott Katit látva, vendégül látott bennünket vacsorára, s éjszakai szállásra.

Reggel korán az állomáson voltunk, de nagy ijedelmünkre már akkor hatalmas tömeget és zsúfolt vonatot találtunk. Kétségbeesetten ácsorogtunk; az még valahogy lehetségesnek látszott, hogy a férfiak egy útközre vagy lépcsőre felkapaszkodjanak, de Emminek a gyerekekkel semmi esélye nem volt a felszállásra. S ahogy állunk tanakodva és tanácstalanul, hallom, hogy a nevünket kiabálják: – Emmi, Laci! Pista, a nagybátyám kiabált az egyik kocsí csodálatosan üres peronjáról. Nos, kiderült, hogy ő is elindult Kálmánnal Debrecenbe, s útközben – első világháborús, hosszú hadifogságában szerzett orosz nyelvtudását kamatoztatva –, bevágódott szovjet gárdatisztek mellé tolmácsnak. Velük utazott most – s megkérte a vagonparancsnokot, hogy engedjen bennünket is az ő kocsijukba. A határozat gyorsan megszületett: az asszony a kicsivel beszállhat, a férfiak utazzanak úgy ahogy tudnak. Egy ideig a lépcsőn lógtam, később sikerült begyűrnom magam a peronra, a zsúfoltságban, s hidegben azzal vigasztalódtam, hogy az asszony és a gyerek legalább kényelmesen utazik.

Késő este – kilenckor, tízkor, óra hiányában nem tudtam, mikor – megérkeztünk; még nem Debrecenbe, csak a debreceni állomásra. Éjszaka a váróteremben kuporogtunk, csak 14-én reggel, a kijárási tilalom lejárta után, indulásunk után kilenc nappal, mehettünk be a városba.

Indulás

Mit gyerek álmodik,
felnőtt csend takarja.
Kamaszlét vackait
leli meg tagadva.

Lépcsőház-xilofón:
leányok bokája –
mosoly fut a falon.
Ne fordulj utána.

Déli part

De mi ez a sárga, akácnál
közönségesebb s minden
balkáni méznél édesebb
kehely? Miféle parfüm ez?
Makacs, magához húz,
magához ez a jó
bókor, kicsi cigányleány.

Boldogság

Ébren, meztelenül.
Sötétlő havazásból
kel föl a megterített
asztal, az egyre üresebb.
Hallgatás cseng, akár a szó;
az óvóhely pokrócai
közt nevetgélünk, dél van.
Estére meghalunk.

Tünet

Itt kerékpároznak,
előttem vágtat valaki.
Szememben a szél könnyei.
Száguldva állok itt.

Reggeli kérdés

Belőlem fakadva fodi el állam,
testemben él sereg idegen szándék;
akarjam-e, hogy halálom után még
nőjön, nélkülem nőjön a szakállam?

Kamasz

nincstelen tékozló

Szerelem

ahogy a szél meglebbenti a függönyt:
nem a függöny, nem a szél. A lebbenés

Hommage

áldassék és tiszteltessék
az állvány, amit elbontanak
a megépült építmény körül, áldassék
és tiszteltessék a gyógyulás után
eldobott bot, leoldozott kötés

Quasi una novella

Az öregedő test, kipihenendő
a szexus hadijátékait: a volt
férfi elkeblesedik, a volt asszony
szakállat ereszt, addig is,
amíg csak végképp meg nem oldódik
a köldökök rettenetes csomója.
Az egész talán nem is egyéb,
mint egy megkönnyebbült sóhaj
kezdeté.

Törökdezsői triptichon

(Kordokumentum-kedvelő művészetszichológusoknak ajánlom)

Hetven-valahányban, még a kezdetén az évtizednek, egy gyanútlan nyárcleji délelőtt a Tisza hátán macskatetem úszott lefelé. Alatta hallgatott a mély. És néma volt a pizokszőke felszín, szerencséjére a mélynek.

Ugyanekkor eltűnt oktogoni, kétszintes műteremlakásából Török Dezső grafikus és könnyűbávar.

A két esemény közt alapos oksági egymásrautaltság láthatatlan kötélzetét pengette az épp időszerű szél, amelynek javára fordulását T. D. nem remélhette kivárni. A F fiatal Művészek Klubjának, a Fészeknek és más, baglyokkal virágzó kuckóknak absztinens, de önnön örökkön szédelgő szellemétől mindig gyulladt tekintetű öreg kamasza, több közkívánt ifjú színészno egykori hűséges férje, T. D. tehát – ez idő tájt satuban volt. Fantáziája időnek előtte szaladt meg. Kitalálta ugyanis a kisvállalkozást. Maradhatott volna pedig vesztig a vékony fenekén, mígnem illetlen magánötletét majdan legalizálja az országos startjel, hiszen az a rézkarc-sokszorosító üzem T.-nek igazán nem zsiros kenyérre kellett. Persze, szerette a pénzt. És érzelmeiből miért lett volna viszonzatlan épp ez? T. D.-t szerették a nők – mert sokuknak jutott belőle –, balkánias göndörségéért is bizonyára, arca kreol metszetéért, és amiért például a fényképészekért annyira odavannak: a közvetett maradandóság egy morzsájának árnyékaért. T.-nek kegyosztó szokása volt, hogy karcai sarkába versikefélét vetett valakik „nevére”. Megjegyeztem egyetlen ilyen kétsorosát. Épp a legkedvesebbtől ihlettetet.

„Mert a Bertí szép magas lány
kicsi feje van és mindig mosolyog.”

A kép, nem egymagában, ma is Töviskeinél függ, a valamiért szintúgy színésznőkre szakosodott, akkortájt olimpiai válogatott csatár sokat megélt falán, rajta az éppen táncra mozdult múzsa, akinek modelltestét azóta túlélte a rigmus. Függenek számosan még törökdezsők fővárosszerte, hiszen T. D.-t a férfivilágban is szerették, nős állapotában ugyanis T. D. tökéletes ártatlansággal volt ártalmatlan mások érdekére nézvést; folytatásos monogámiája, azaz házasságai egy-egy váltásnyi szünete pedig legfeljebb arra volt elég, hogy olyankor mindenkihez a világon egyszerre lehessen hűséges. Aztán nagyvonalú volt. Tehette, persze – kisebb-nagyobb szériákban sűrűn piacra vetett mives városképgrafikai valamennyi jobb közintézmény folyosófalain tették a tanúságot: hetven-valahányban csupa jobb közintézmény volt a T. D. metsző szerszámaitól keresztbe-kasul ábrázolt Budapesten. Eltűntek mára ezek a jellegzetes panorámák, amelyeknek tömegesebb szaporítását, a tanyabokrokig menő országos terjesztését, végül is a piaci hozamuk elosztását T. megkísérelte ésszerűen központosítani a maga egyetlen személyében. Ügyvédje garantálta, hogy két évnél egy perccel sem kap többet. T. azonban nyűgös volt és telhetetlen. Ügy döntött, hogy *odabenn* az első percbé belepusztul. És ezt hinni kellett, mert tudtuk,

hogy ismeri már, amitől fél. Hisztériás klausztofóbiájára valamikor egy cella ébresztette rá. Mert ilyesmit is elmesélt.

Hogy aztán *elmesélt-e* valóban vagy *csak* mesélt: ez sok mindenről most már aligha derül ki. Talán jobb is. T. ajándékainak – amiért annyira kedveltük – egyik fajtája volt a lenyűgöző szóbeliség, ugyanúgy önmaga egyidejűleg sarkaitig tárt és mégis misztikus alkotó lényegének része, mint a szanaszéjjel osztogatott grafikák. No, nem a fővárosi tájak.

Az igaziak. Az egyediek.

Ezekből van nekem az alábbi három, sajátosság törökdezsős kivitelezésben, azaz sóderformában, ahogy ma mondanánk. Akkor közönségesen duma volt a műfaj neve. Ez is hagyaték, egy magnón. S mielőtt a történetet befejezném, ahol tudomásom véget ér, még megvallom, hogy lassan tizenöt éve fogalmam sincs: létezik-e, létezett-e valóságos műmivoltában akárcsak egyik is...

I.

MEGHALT AZ UTOLSÓ ÓRIÁS

Majdnem minden feleségem fényképeit láttad. Azt is észrevehetted, hogy az egyformákat szeretem. Itt a mostani. Legyen nyaka. Nem bírom, ha nincs nyaka egy nőnek, mert akkor a feje nem kicsi és akkor a melle meg a fenéke sem nagy és legyen neki nagy melle, nagy fenéke. Ez nem szex és nem esztétika, illetve szex és esztétika is. De inkább világnézet. Az ilyesmiben sem szeretem a korszerűtlent.

Namost, van az Adriai-tengerpart. Az adriai. Fekszik ott egy ilyen nő, a jó nagy fenekével néz felénk a képből, féloldalt van, olyan tiszteres élet-nagyságban. Vagy tizenötösben. Nagyon nagy. Hát, fekszik ott. A csípője meg a fenéke árnyékot vet az előtérre, aholis nagyon sokan vannak. De picik. Amekkora egy ember.

Áll egy kocsí. Azt hiszem Volkswagen, de, igen, Volkswagen, három pasas van benne, nem néznek schová, vagyis előrenéznek, egyforma három pasas keménykalapban. Gyanítom, hogy pisztoly is van náluk. És a kocsiból kilóg egy meztelen pasas, úgy, hogy az alsóteste benn van még, és meghalt. És a nőtől mifelénk lépcsőzetesen lefelé, ugyanabban a pózban fekszenek még ketten-hárman. Áll a kocsí.

Namost, vannak még a katonák, történelyszíjakkal, nem különösebben igaztadják magukat, nézik, hogy mi van.

A nő fenéke árnyékában ott van egy pár. Csókolóznak. Meg még sokan vannak. A nő fekket tőlük, valószínű, nem is tudnak róla, azt hiszik, egy fenék alakú szikla.

Az egész test közelről nem is belátható, csak sejtik, hogy valami furcsa van. Mert a tengerpart úgy általában nem ilyen. Különb a tengerpart, az tengerpart... a hegy, az más. Ott is változik valami és ígérkezik valami izgalom, ha más nem, hát hogy felfelé kell menni, de az ugyanannak a dolognak csak a folytatása. Azonosság az unalmasságig. A valami mindig ott történik, ahol a víz a száraztal találkozik, mert tíz méterre az már nem is part, az már szárazföld, de meddig van a part? Hát, ahol a nő fekszik. Pontosan a parton fekszik.

Állatok is jönnek.

Áll egy kifejezéstelen arcú figura és nagyon szomorúan hegedül. Vannak páran előtte kottával. Énekelnek, siratják a nőt, aki fekszik a nagy seggével. Sajnálják.

Jön haza a feleségem, aki most van, odaáll mögém, nézi a képet, aztán sokára azt kérdezi: „Gulliver?”

Érzelem nélkül téptem össze. Ja, a képet.

2.

HIENNA

Az az egész Johanna, az egy borzalmas félrcértés. Zseniálisakat írt az Anouilh meg a Shaw, de azok nem Johannák, ott valami fiú van, rövid haj, fenék semmi. Meg minden.

Most nézd meg, milyen nők maradtak fenn a történelemben. Na jó, az Angliai Erzsébet, de az öröklés. Aki saját magától érte el, hogy ismerik, az mind egy szálig jó nő volt, hosszú hajjal. És seggel. Nyilván. Hát mitől maradjon meg?

A nő, az nem katona, a nő szül, és az egész történelem belőle jön ki... Lehet, hogy ez nem valami marxista, de ez a Johanna-ügy, ez szex. Erre jöttem rá. Azok a katonák mentek a segge után. Mi az, hogy isteni szózat, meg minden. Mikor bejött hozzánk a kantineba akármilyen pattanásos parasztlány, fél év után elkövették volna érte a BTK 243-at. Nem szólva, amikor ültem.

Namost, itt van az a középkor, azt a csomó pasast nem két évre hívták be. Namost ki után menjen a sereg? Ez nem vicc. Mindegy, hogy az a csaj örült, de volt vagy tizenhét éves, egy ilyen fölül a lóra és elkezd menni... Semmi rövid haj.

Most elkezdtem csinálni a Johannát. Ilyen hosszúkás, fekvő kép, a bal szélén van a máglya és jobbra a tömeg a keretig, minthogyha a Johannából folyóan ki. De semmi köze hozzá, az egész külön egység. És a Johanna egyszerűen nem látszott. Megcsinálhattam volna, hogy egész külön van a máglya. Illetve nem csinálhattam volna meg. Szóval, a Johanna nem volt nagyobb a többiekénél.

Viszont odatettem a tömegbe a Jézust. Ott a helye. Úgy állt csak, nem csinált semmit. Szépen lógott rajta a kereszt, és rákönyökölt egy meztelen nőre, akinek mindegy volt. Most már ettől ott se volt a Johanna.

De ott voltak a tömegben az angol urak. Nyakkendő, komoly pofa, ide-oda nézegettek. Volt egy srác, az ilyen omegás volt, gitárral, de nem érdekes.

Elkezdtem rajzolni a kutyákat. Farkaskutyák voltak, ebből már látszott, hogy itt nem vacsorát sütnék, de hogy kit sütnék, az még mindig nem volt sehol.

Na, aztán akkor a Johannát levetkőztettem, úgy, hogy a selyemharisnyát rajta hagytam. Namost aztán sült. És meg volt indokolva az Omega meg az angolok, meg a kutyák. De kutyák már nem voltak. Mert azok már hiénák voltak. Na nem, semmi ilyen, hogy dög meg sült hús. Egyszerűen kellett valami szép a tömegbe. És a foltoshiéna, az nagyon szép. Van egy papírod?

Így jön a gömbölyű feje, hegyes kis orra van és följön a szája. Itt vannak ilyen kis bőrredők, innen kezdődik az, hogy folt. És a szemétől az orráig mindig sötétebb. Úgy egybe van a feje. A világ legszebb fejű állata. *Ekkora* szem van. Minden szemben vannak fénypontok, hát a hiénáéban nincs. Egyszerűen nem fénylik. Egy nagy bársonyos folt van, kedélyes folt, mert a felső ínye mindig kilátszik, és az egész folyton vigyorog. És menet közben is olyan, mintha folyton ülne. Mert az egész hiéna hátrafelé lejt, olyan, mintha állandóan kakálna és ettől boldog.

És az angol urak semmit sem szólnak hozzá. Nincs közük hozzá. Az angolok teszik a dolgukat. A hiénák várnak a sorukra. És a Johanna ott ég, és ez borzasztó, hogyha egy jó nőt elégetnek...

Itt mégis csak a hiénakon múlik, azt hiszem, mégis csak. Át kellene őket értékelni, gyönyörű fejük van; és a Jeanne d'Arc nekem legyen meztelen. És legyen rajta selyemharisnya. És a történelem az osztályharcok története. És lássam, hogy a Johannán van mit megsütni, és én mozgósítom magam a szabadságharcra.

3.

ELÚSZIK A FAL

Rendeltek egy tárgyalóterembe egy falképet, valami külkereskedelmi dolog volt, legyen rajta üzletkötés, hogy a külföldieknek megijöjjen a kedve tárgyalni. Namost, tudod, hogy ez hogy van, ez a hasznosság, hogy az ilyen frízeken a pasas üti a kalapácsot vagy az üllöt üti, csak lehessen rajta látni, hogy ez egy olyan gyár és hogy ezt a művészet is tudja róla.

Na, odaraktam a Vasco da Gamát, rég készen volt bennem, csak nem tudtam vele mit kezdeni, most elővettem, az egy nagy ember volt. Persze, a kikötőben állt, hajót is szeretek rajzolni, mindent, ami víz, vagy benne van: ott volt a hajó, minden, ami belefér, aztán ott cserberéltek mindenfélét, és a Vasco da Gamának nagyon tetszettek az üzletelések, ő is külföldi. Oda volt rakva.

Fametszetre vettem az egészet, de középen ott színek voltak, csináltam egy olyan órafélt – akinek óra annak óra, akinek iránytű: iránytű. Mindenesetre domború volt és gömbölyű. És színes volt, és ettől még jobban kijött a víz. Mert hullámok voltak, és ez az egész úszott.

Elvittem F. elvtársnak, aki az ilyesmit jóváhagyja. De azt még nem mondtam, hogy az egész nekem nagyon tetszett. Szóval, az illető nézi és soká egy bűdös szót nem szól, és egyszerre érzem, hogy megértem a pasast és hogy most mindjárt fog valamit mondani és hogy az rövid lesz, és én nem fogok tudni vitatkozni vele, mert már elkezdtem megérteni és tudom, hogy most szarban van.

Azt mondja: – Na, mi van, elúszik a fal? – és teljesen úgy éreztem, mint-hogyha én is ugyanott olvastam volna valami ilyesmit, és hát most tényleg mit mondjon. És tényleg, hát legalább érezhetem, hogy olvas.

De én meg dolgoztam.

– Idefigyeljen. És ha ténén van rajta, akkor *elmászik* a fal? És ha autó van rajta, akkor *elrobog* a fal? És ha táj van rajta, akkor *elfújja a szél* a falat? Vagy mi?

Nem? Van valami ilyen, hogy az élet a legfőbb iskola, vagy ilyesmi. Tudod, hogy félévet végeztem a főiskolán, amíg ki nem vágott a Rákosi öccse személyesen. Akkor az volt az igazgató. Mindegy. Ez az élet.

Fél év főiskola, most fél évig dolgoztam hiába, fél év élet – az már még egy félév főiskola.

Tulajdonképpen meg is voltam fizetve.

És akkor, hetven-valahányban, egy gyanútlan nyár eleji délelőtt a macskatetem a Tiszán átlépte a magyar–jugoszláv folyami határt. T. D., az amatőr könnyűbúvár, amúgy egy szál gatyában, kikapasztalta, hogy hol a part, amely már szárazföld, és akkor kibújt a macska alól és kiköpte a lélegzőpipát.

Béke a legendájával, amelyet itt felejtett.

Rezervátum

A jaidokló lámpafény lovagoló indiánokká
igézte a konyhában kiterítgetett ruhákat Friss
illatuk a préri fű- s szélszaga volt estelente
köztük lobogott vágatott a gyermek árnyéka is
Később már a hétfők-keddek rezervátumába kény-
szerítetten szinte mosolyogva fogadta a hitté-
rítőket is akik kenetes szavaikkal hirdették a
civilizációt a fénylő antenna-feszületek alatt
Közben a törzs is családdá fogyatkozott lassan
Kékes templom-félhomályú szobában nézik mostan
áhitattal az újkori Szegények Bibliáját S csak
ha zúgásra riadnak fel akkor vélik: távoli fű-
susogást vagy szélzizegést hallanak valahonnan

MÁZIK ISTVÁN

Az ablaknál gubbadsz...

Apámnak

Az ablaknál gubbadsz a széken;
mormolsz csöndesen nyers fohászt,
szél motoz a kicsiny üveglapon,
válladra száll a délután.
Homlokod hómező,
tengerszem a szemed:
elmerül benne az alkony.
S még ki sem nyitom az ajtót,
széteszlik hangom az est
akváriumában... és megadom magam
apám, életednek.

Hasonlat I

Vagyunk,
mint lombhullás után
az erdők fáit:
sokan
és magányosan.
Fölemelt karjaink
szelet se fognak,
nehogy
kidőljön
a törzs.

Árvaság

Íme a folyópart
nyáron meztelenül:
hajukat hullajtják
a kitépett füzek,
s csak kering fölöttük
a riadt madársereg.

Szárnyak nehezülnek,
testek súlyosodnak,
de égi madarak
alá sosem szállnak,
inkább
halálba
zuhannak.

Kedvcsináló

Gyurcsó Istvánnak

Törött tü-
körben,
jaj,
hányféle arcot
látsz,
te töretlen
harcos.

Szólj,
szétszórt szavainkat
merre csipegeted?
Riadt nyájunk,
mondd,
megtérül-e újra?

Csak még egyszer
hozd el hozzánk
mesebeli
gombostüid,
hadd pukkasszuk
a felfújtt hólyagokat,
s kacagjunk
a fapofák
helyett.

V I T A

NÉMETH JÁNOS ISTVÁN

A hiány költészete

Úgy látom, a vita korábbi szakaszában számtalan ellentmondás maradt feloldatlanul. Ezek közül három problémakörrel kívánok részletesebben foglalkozni: a marxizmus és elkötelezettség kérdéskörével, jelenkori köztünk néhány jellemzőjével, illetve a közéleti költészet társadalmi meghatározottságából következő funkcióval.

Muszájszeminárium Az elméleti – vagy harcosabban mondva: az ideológiai – alapoknak, pontosabban ezek tisztázásának napjainkban már talán nem is szabadna ilyen expozícióba helyezett fontosságot tulajdonítani. Másfelől viszont napjaink társadalomszervező gyakorlatában közéleti költészetéről, vagy más megközelítésből mondva: elkötelezett költészetéről beszélni, írni, egyáltalán e műfajjal foglalkozni megközelítően pontos és sokszínűen árnyalt marxista szemlélet nélkül kudarccra ítélt nekibuzdulásnak tűnne. A *Gyertyán Ervin* által fölvetett néhány probléma alapján pedig különösen fontos, hogy marxizmus és elkötelezettség, marxizmus és jelenkor ügyben kissé részletesebben elidőzzünk az alapoknál. Mindenekelőtt: Gyertyán teoretikus eszmefuttatásával kapcsolatban két fenntartásom van. Először is az, hogy a szerző jól nyomon követhetően összevonta az ő „marxista mestereinek” a nézeteit, tanításait – és nyilván saját tanulmányait – a Marx által kimunkált rendszer kulcsmotívumaival, legfontosabb mondanivalójával. Pontosabban: *Marxot* a Marx-interpretátorokkal. Gyertyán Ervin bizonyos csalódottságainak ad hangot, olyasformán összegezve e sajnálatos élményét, hogy bizony, amit ők annak idején a marxizmus címén társadalomfejlődésről, osztályharcról stb. tanultak, amiben hittek és reméltek, az a sok szép idea napjaink sokszor kinosan keserves valóságának próbáján bizony nem hitelesítődik, a valóság súlya mellett könnyűnek találtatik. Sőt a viláforradalom, a politika elhalásának ifjúmarxi lázálma és egyéb utópiák helyett sokkal realistábban a lehető legelőnyösebb kompromisszumot kell keresni a világrendszerek ádáz küzdelmében, amihez véleményem szerint az Olasz Kommunista Párt nyújt vonzó programot. Sajnos a terjedelmi korlátozottságok miatt a filozófiai szövegek idézésére nincs ezúttal mód, csupán viszontállításokat tudok föl-

Előzmény: 1: Alföldy Jenő KÖLTÉSZET ÉS POLITIKA NAPJAINKBAN című vitaindítója (1984/1. szám); 2: Gyertyán Ervin A VIHARMADÁR – KALITKÁBAN; Héja Zoltán A TISZTA POLITIKUM (1984/6. szám); 3: Sik Csaba NAPLOJEGYZETEK – ALFÖLDY JENŐ CIKKÉHEZ; Petrőczy Éva ERTE, ÉRTED, ÉRTÜNK!; Tandori Dezső VERS ÉS KÖZ (1985/1. szám); 4: Kerékgyártó T. István „...AMI MEGHÓDÍTÁSRA VÁR, AZT LÁTVÁNYOSAN NEM LEHET MEGKÖZELÍTENI!"; Petőcz András AZ IRODALOM/KÖLTÉSZET MŰVÉSZETE; Kassai-Vegh Miklós: ÉRDEKELTSÉGEK KONFLIKTUSA (1985/2. szám).

sorakoztatni, ami bizony az érvelést nem helyettesíti, mégha ellenőrizhető is. Miért is veszélyes tehát a derék szemináriumi marxisták szerencsére lassan feledésre ítélt tévtanait napjaink társadalmi gyakorlatával szembesíteni, s mindezek „eredményeként” vitatható kételyeket, fölismeréseket hangoztatni? Mindenekelőtt azért, mert e menetrend-marxizmus elmélete és pláne gyakorlata, többet ártott a szocialista fejlődésnek, mint a létező kapitalista társadalmak együttvéve. Hiszen azok, akik úgy tanították és tanulták a marxizmust, mint egy menetrendet, amelyből pontosan kiolvasható a szocialista fejlődés adott és várható „állomása”, azok bizony többszörösen is csalódhattak az elmúlt évtizedek történelmi lépések kudarcainak részeseiként, előidézőiként, szünetelőiként. De a legnagyobb csalódást sokuknak biztosan az okozta, hogy a *Sztálin, Rákosi, Zsdanov* és már ki tudja, kik által „értelmezett” Marx, fényévnvi távolságra van az életműtől, melynek a hatvanas években megindult korábban ismeretlen szövegkiadások, valamint *Lukács György* korszakos teljesítménye szinte napjainkig föl nem fogott aktualitást adott. Hiszen e termékenyítő újjászületés nyomán vált világossá: Marx gondolatrendszere, világszemlélete nem attól zseniális, hogy minden korszak minden problémájára megoldási receptet ajánl, ezáltal magát és a maga igazát kizárólagossá téve, hanem pontosan attól, hogy általános szemlélet- és megközelítési módja, módszertana lehetővé teszi a változó idővel és korokkal a lépéstartást, és a létszférák összefüggéseit föltáró elemzései példaként érvényesek (példaként szolgálnak) későbbi korok gondolkodói számára. Lehet, hogy sokaknak elemista axiómákat verklizek, de a marxizmus e két felfogása közötti szemléleti különbséget nem lehet kellő nyomatékkal hangsúlyozni. Erre a fölösleges csalódások elkerülésén túl azért is nagy szükség van, mert tapasztalatom szerint a Gyertyán által oly gazdagon részletezett jelenkori problémakomplexum feloldásában a marxizmus következetes érvényesítésének, a társadalmi cselekvés marxi normarendszerének meghatározó szerepe van. Erről a lehetőségről lemondani „csupán” azért, mert egy nemzedéket a történelem valósága kiábrándított a „mesterek” hajdanvolt tanításaiából, több lenne, mint pazarlás. A vitatott tanulmány másik fő félreértése abból adódik, hogy a szerző a hatvan-egynéhány éve alakuló-formálódó gyakorlatból, a szocialista világrendszer adott helyzetéből von le messzemenő következtetéseket, a marxizmus érvényességét több ponton megkérdőjelezve. Ez persze első látásra nagyon is marxista álláspontnak tűnik. Ámde valójában megint csak arról van szó, hogy bizonyos sematikus interpretációk által megerőszkolt marxizmus volt az – lásd e torzszülött részletes leírását Lukács *Ontológiájában*, midőn a sztálini „dialektikus materializmus vezérelveinek alkalmazhatóságáról” ír! –, mely a Szovjetunióban a XX. kongresszusig, s nálunk lényegében 1957-ig magához torzíthatta a társadalmi gyakorlatot – mégha szocialistának nevezték is –, megsokszorozva így a hátrányos történelmi helyzetből adódó terhes örökséget. Az elmúlt évtized társadalomtudományi és közgazdasági irodalma már részletes számvetést készített e károsodásokról. Ha bizonyos konfliktusokkal nehezítve, de végbement a marxizmus alkotó újragondolása az elméleti szakemberek körében, és nem vitatható dinamizmussal van jelen filozófiai gondolkodásunkban. Az megint egy más kérdés, hogy a marxizmus tanítása, a mindennapi életben való hatása, szokásokat, normákat, értékeket szabályozó szerepe miatt

maradt el oly riasztóan a tudományos műhelyektől. Mindezzel együtt mérőben elhibázottnak tartom Gyertyán Ervin azon állítását, miszerint a történelem nagy ismétléseként nincs itt másról szó, mint „az eszmei és a valóságos örök és szükségszerű” szembenállásáról, diszkrepanciájáról. Ebben a fölfogásban ugyanaz a rossz emlékű örökség köszön vissza, amiről már írtunk. Mintha a marxizmusnak is létezne valaminő ideavilága, üdvtana, jövődőlése, felvilágosult reménysege a jövőt illetően, ámde a valóság emberi gyarlósága ennek érvényesülését mindig lehetetlenné teszi. Mit sem törődik ezen értelmezés népes tábora azzal, hogy Marx lételmélete „gyakorlat” és „eszme” ilyenfajta szétválasztását nem ismeri. Viszszakanyarodhatunk tehát oda, hogy a mindenkor létező szocializmusok egyedül a valóság talaján elemezhetők, ismerhetők meg, nem pedig valamilyen nem létező idea szerint.

„A kommunizmus szemünkben nem *állapot*, melyet létre kell hozni, nem *eszmény*, melyhez a valóságnak hozzá kell igazodni”. – írja Marx, majd így folytatja: „Mi kommunizmusnak a *valóságos* mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti.”. E fölismerés a fiatal Marx fölismerése ugyan, de életműve a bizonyíték arra, hogy ettől soha el nem távolodott. Talán fölösleges is föltenni azt a költői kérdést, hogy miért jelentene ma mást a közéleti elkötelezettség, mint azt a mozgalmat, mely a fennálló viszonyok következetes megismerésén és együttes formálásán-gazdagdításán munkálkodik társadalmi felelősséggel és aktivitással? Fokozottan szükséges ez a tudatos radikalizmus akkor, amikor ismert, hogy 1917. oroszországi eseményei alaposan átírták a szocializmus létrejöttének Marx által feltételezett körülményeit. Természetesen Marx számolt ezzel a történelmi alternatívával is, ámde véleményét erről ezúttal nem idézem. Az is kétségtelen tehát – s itt messzemenően egyetértek Gyertyán Ervinnel –, hogy a viszonylag fejletlen termelési feltételekkel rendelkező régióban a szocializmus roppant nehéz belső körülmények között tud csak kibontakozni. Ennek ellenére következtetésével ismételten csak vitázni lehet. Szerinte „A történelem – nem először teszi – minket is becsapott.”. Bocsásson meg ő is és valamennyi nemzedék – vagy véleménytársa, de én inkább úgy fogalmaznék, hogy nagyon sokan és sokáig be akarták csapni a történelmet, akár tudatosan, akár csak „tették, de nem tudták”. Mintha a társadalmi fejlődés átugorhatná saját árnyékát, úgy éltek és tettek itt mindazok, akiket „egy sematikus világkép foglyává tett”. A Marx által megkövetelt tisztánlátásra és radikalizmusra az ilyen történelmi kitérő után, a továbbfejlődés érdekében nélkülözhetetlenül szükség van.

Lényegében a filozofikus alapozás befejezéseként – mintegy a vitapontokat összefoglalva – az *eligenedés* jelenségegyüttesét érdemes még kiemelni, mint jelenkori gondjaink gyűjtőfogalmát. Arról a történelmileg szükségszerű léthelyzetről van szó, amit népköltészetünk oly találó egyszerűséggel így fejezett ki: „Aki dudás akar lenni, / Pokolra kell annak menni.”. Az elidegenedés a szocializmusban – és ezt nem lehet eléggé aláhúzni – éppúgy megjelenik, mint más társadalmakban, ámde gyökerei nem a társadalmi ellentétek feloldhatatlanságában, hanem az átmeneti fejlődési szakasz fogyatékságaiban keresendők és találhatóak, és meghaladása is csak az itt adott termelési és tulajdonviszonyok között lehetséges. Nyilván mást jelentett ez a fogalom – és gyakorlat – a személyi kultusz

politikai önkénye idején és mást a nyolcvanas évek demokratizálódó, reformhangulatú szakaszában. Napjaink gazdasági megújulása óriási lendületet adott a termelés szférájában az elidegenedés leküzdéséhez, hiszen az ember szerepének a hangsúlyozásával és nélkülözhetetlenné válásával a termelés reformjának sikere egyenesen arányos folyamat. Ugyanakkor a közélet bántó hiányjelenségei, valamint a mindennapi életsorsok sokszor megdöbbentő tünetei továbbra is az elidegenedés marxista értelmezésével magyarázhatók, és felszámolásuk csak a valóság könyörtelen megismerésével és a lehetőségekhez mért változtatásával elképzelhető. Ahhoz azonban, hogy a költő szerepét megkíséreljük fölvezetni a radikális programban, előbb még röviden foglalkozni kell a hiánybetegség legfontosabb jellemzőivel.

A közélet hiánya A társadalmi fejlődésünket nem kismértékben befolyásoló jelenségegyüttessel – melyet az elidegenedés gyűjtőfogalmával jelöltünk – nincs lehetőségünk filozófiai mélységben foglalkozni. Csak annak megállapítására törekedhetünk, hogy ez az anomias állapot – mely természetesen rendkívül differenciáltan kezelendő – mindenekelőtt kínzó közéleti hiányokat okoz, jól jelölve azt a fejlődési állapotot, melyben a magyar társadalom most van. Olyan hiányjelenségekre gondolunk, mint az érdekvényesítés intézményrendszerének fogyatékosságai, a társadalomban ható, feszítő érdekszférák pontos megismerésének, konfrontálódásának a problémái, a közösségek, a szilárd érték- és normarendszer, a társadalmi célkitűzések és a mindennapi élet közötti egység, illetve a nyilvánosság társadalmasultságának a hiánya. Ez utóbbi tendenciát úgy fogalmazhatnánk meg egyértelműen, mint a társadalmi nyilvánosság politikai befolyásolását, s ezáltal számos – valójában közéleti feldolgozást igénylő – kérdés „politikaivá” *minősítését*. E „hiányok” nem vizsgálhatók önálló jelenségként, hanem csak úgy mint egy egységes mechanizmus következményei, rendszertipikus elemei. Végeredményben tehát a közélet hiányjelenségei elvezetnek a közélet hiányához. Ennek következtében aztán a társadalmi viszonyok mozgásrendszerében olyan görcsök, csomósodások jönnek létre, melyek feloldása a közélet hiánya miatt rendkívül nehézkes. A helyzetet nehezíti, hogy a politika által „túlsúlyos” társadalmi nyilvánosság szűrője nehezen viseli el a hatalom akaratát vizsgáló, ellenőrző öntevékenységet. Az kétségtelen, hogy az idő és a jó szándék sok mindent képes megoldani, de a kivárás és halogatás taktikája hosszú távon nem helyettesítheti az autonóm személyiségek társadalmi cselekvését feltételező minőségi megújulást. Márpedig ahhoz, hogy hazánk a következő évtizedekben is talpon maradjon és megőrizze jelenlegi presztizsét, erre a váltásra mielőbb szükség lesz, s ennek nélkülözhetetlen eszközeként a hatékony nyilvánossággal működő demokratikus közéletre. Nyilván, hogy amíg erre a váltásra nem vagy csak esetlegesen vagyunk képesek, addig számolni kell a közélet hiányának – vagy „minthaléteünk” – elidegenítő hatásával, illetve azokkal a kulturális életünket időnként felborzó „botrányokkal”, melyek során a nehezen kopolitizálható kérdések „kulturális formát öltenek, s mint ilyenek megoldhatatlanná válnak”, miként azt *Gramsci* találóan megfogalmazta. Nos, mit tehet mindezek után a költő, aki lényegében az elmondottak keservét a legjobban érzi és átéli, de csak úgy képes ezt feldolgozni, ha a világgal is megosztja tudását. Ámde az ő tudása *más*, mint a reálpolitikus kényszerszelídítette ismerete, és *más*,

mint a partikularitásának hálójában küszködő átlagember mindennapi probléma- és élményvilága.

A *hiány költészete* Annyit már kiindulásként ismerjünk be, hogy bizony nem könnyű feladat a *hiányhoz* alkalmazkodni, ehhez a többé-kevésbé társadalmi patthelyzethez tudatosan viszonyulni. Mert a költőnek a viszonyulás alternatívái közül választani kell, amennyiben költői programot szeretne megvalósítani. A költő „lebegő” státusára, a közéleti költészet nyolcvanas években tetőzött teljes funkciózavarára gondolva belátható, hogy a választás nem is egyszerű feladat. Nyomatékosan hangsúlyozni kell továbbá, hogy a közéleti költészet nem egy általánosan meghatározható esztétikai minőség, hanem mindig a társadalmi viszonyok együttesébe ágyazva értelmes feladat a közéleti költészet diagnózisával foglalkozni. Ezek után nézzük meg részletesebben a három fő problémakört, a „viszonyulás alternatíváinak” jelzesszerű ismertetésével kezdve a sort. A társadalmunk közéletét jellemző elidegenedési tendenciák és a költő tudatos viszonyában – véleményem szerint – a következő felosztás lehetséges. Vannak: *a)* A döntően hagyományos eszközökkel dolgozó költők, akik vállalják a küzdelmet az elidegenedés elmélyülése ellen, s bizonyos értelemben a közéleti hatásuk is jelentős. (Benjámín László, Váci Mihály, Ladányi Mihály); *b)* Azok a költők, akik a vers szentélyébe nem, vagy csak sokszoros áttétellel engedik bejutni a társadalom „zaját”, a versírásban önálló világot tétéleznének (Weöres Sándor, Tandori Dezső, s eddigi életművének jelentős részében Csoóri Sándor [!! – a szerk.] is.); *c)* Azok a költők, akik egy szűkebb érdekközösség világértelmezését vállalva elementáris hatású költészetet hoznak (hoztak) létre (Pilinszky János); *d)* Azok a költői csoportosulások is egyre jelentősebbek, akik mintegy az elidegenedési tendenciákat úgy jelzik, hogy eszközeikkel, kifejezőmódjukkal teljesen azonosulni tudnak ezzel a léthelyzettel, s így majdhogyan nem eljutnak a hagyományos költészet tagadásáig. (Ld. a hetvenes évek jugoszláviai fiatal magyar költőket, majd a legújabb lírikus nemzedéket – bőséges példa a VER/S/ZIÓK című kötetben); *e)* Az áhitott új minőséget életművükben megvalósítók. Példájuk nehezen általánosítható, hiszen teljesítményükben a döntő motívum művészi zsenialitásuk (Nagy László, Szilágyi Domokos); *f)* Bizonyos értelemben a populárisabb műfajok énekeseiként és szövegíróiként váltak költővé az elmúlt évtizedekben. Költészetük széles „tömegbázisa” mellett a szakmai kirekesztettség jutott eddig osztályrészül nekik (Bródy János).

Ez a felosztás egyelőre csupán elméleti előfeltevés, és természetesen a felsorolt költők az irányzatokat – vagy azok szélső értékeit – jelzik, mindenfajta értéktétel és a teljesség igénye nélkül. A rendszer használhatóságát – közéleti hatást, közönség és költő, költő és művelődéspolitikai stb. kapcsolatait illetően – csupán egy későbbi irodalomszociológiai vizsgálat hitelesíthetné. Itt csak megemlíthető az a sajátos jelenség, hogy hazai vitairódmunkából – e mostanira is jellemző – mennyire hiányzik az empirikus vizsgálatok érványa. Az indulatok, az esszéigényű nekibuzdulások vagy az öntörvényű felismerések leírása mellett kevesebb idő és hely jut a kutatásra, azok eredményeinek az ismertetésére.

Amikor a költők „lebegő” státusáról beszélünk, mint a fejezet második fontos problémaköréről, akkor a költőnek a hatalom (irodalompolitika) és a társadalom (közönség) közötti „lebegésére” gondolunk, ezt a

mozgást próbáljuk vizsgálni. A közéleti költészet legfontosabb – és kizárólag a szocializmusra jellemző – szerepváltását a hatalom-társadalom-költő kapcsolatrendszerében lehet tisztán fölismerni. A vita korábbi tanulmányjaiban a legtöbbet emlegetett példakép Petőfi, Ady, József Attila és Illyés Gyula volt. Igen ám, csak hogy az egy pillanattig sem kétséges senki előtt, hogy a példaként szolgáló költők egész életük során a társadalom – nemzeti-emberi közösségük – érdekében ágáltak a hatalom *ellen*, nem egy esetben az anyagi kiszolgáltatottságot, egzisztenciális meghurcoltatást, sőt az életveszélyt is vállalva. Így az ő helyzetük – már ami a hovatarozást és az elkötelezettséget illeti – *egyértelmű* volt. Nos, a kései utódaik közéleti tájékozódását jócskán megnehezíti, hogy a szocializmusban hatalom és társadalom kapcsolata lényegesen megváltozott. Hosszú távon mind realisabb tartalmat kap az a célkitűzés, hogy a hatalom e társadalmi szervezetben a nép hatalma legyen. Tehát költő és a politikai hatalom: ezúttal mint szövetségesek küzdenek azon a bizonyos történelmi színpadon. Mégis azt kell mondanom, hogy a közéleti költészet minősége és funkcióinak tisztázása érdekében világosan kell látni, hogy a két fél esetében stratégiai szövetségről van szó, míg a köztük szükségszerűen feszülő ellentétek és konfliktusok nem antagonisztikus ellentmondásokon alapulnak. Hiszen a politika – *Aczél György* kifejezésével – „cselekvésre ítéltetett”, azaz a valóság talaján állva szinte állandó döntéskényszerben van. A költészet és a költő viszont kimondásra ítéltetett. Az ő egyedüli vezéreszméje a művészi tisztesség és az átélt léthelyzet könyörtelen kimondása lehet. Mindebből következik – gondoljunk az iménti Gramsci-idézetre –, hogy bizonyos történelmi szituációban – a nyilvánosság és a politikai mechanizmusok hiányosságai, beszűkülései stb. – a vállalt költői program „átpolitizálódik”, éppen mert a máshol nem kimondhatót a költőnek ki kell mondani. Ezekkel az ellentétekkel tehát számolni kell politika és költészet között napjainkban is, noha a stratégiai szövetség nem kérdőjeleződhet meg. E viszony tehát szerfölött kényes, és korántsem zavarmentes, hiszen a politika taktikai kényszere és a költői programok közötti hol kisebb, hol nagyobb távolság áthidalásához nem mindig adott a toleráns művelődéspolitikai és a jól működő érdekképviselő. Legalább ilyen labilitást érzékelhetünk a költő és társadalom (közönség, közvetítő közösségek) kapcsolatában.

Már említettük, hogy e kapcsolat meglazulásának közéleti-politikai okai is vannak (közösségek, értékek válsága, a közélet hiánya). Most egy inkább „szakmainak” érezhető problémát kell mégis kiemelni, melynek hatása a költő és a *közönség* kapcsolatát teszi oly sokszor kérdésessé. Ha a költészet jelenkori alternatíváinak korábbi felosztására gondolunk – és ezen belül is a közéleti költészet esélyeire –, akkor jobban érzékelhető lesz, hogy az „f” lehetőség (Bródy) kivételével a nyolcvanas években végképp elveszett az a befogadói, olvasói bázis, mely a közéleti költészet megnyilatkozásaival, kifejezési formájával, elbizonytalanodó artikulációjával szolidaritást vállalna, mindennapi életviteléhez az öngazoló katartikus élményt e költői iránytól várna. Ennek az eltávolodásnak az okát én egy sajátos kényszer – sokszor indokolatlan – túlburjánzásában látom, mely kényszert az érzékletesség kedvéért a *posztavantgarde-akadémizmusának* nevezhetünk. Ezen az első olvasásra talán egymást kizáró fogalomkapcsolaton annak az *esztétikai spirálnak a létét* értem, mely költészetünk nyelvi

és stílári eszközreit állandóan egy újabb *extravagancia felé* „tolja” – a hagyományos versformáktól egészen az antiversig –, s így egy sajátos szakmai követelménynek engedelmesskedve, mintegy állandóan önmagát indukálva emelkedik. Ugyanakkor a közönséget sem felkészültsége, sem társadalmi szükségletei nem készítetik a szinte múlt századi esztétikai normák meghaladására, s így tehát hiányzik az az energia, mely a befogadókat képes lenne „bújni” a spirál emelkedését megközelítő sebességgel. A távolság így költő és befogadó között minden újabb elkészült verssel nagyobb lesz. Létrejön tehát az a korábban ismeretlen helyzet, melyben nagyobb-nak tűnik a távolság a költészet nyelve és a köznyelv között mint a közgondolkodás és a költőket foglalkoztató gondok között *valójában* létezik. Jól tudjuk, hogy ennek a helyzetnek szintén mélyen történelmi oka van, hiszen a műfaji sematizmus karámjából szabadult költők részegülten vetették magukat az izmusok és kísérletek nem éppen ifjú csikóira. A valóságban a posztavantgard akadémizmusának kényszerpályáját tette szabaddá e liberális irodalompolitika, melyen végeredményben szép lassan eljutottunk a befogadók elhallgatásáig, a közönség elzárkózásáig. A spirál működése napjainkban totálisnak mondható. A folyamat másik oldalán ugyanakkor megjelent egy olyan irányzat, melyet viszont mind a mai napig a vélt vagy valós „szakma” közösített ki, ám közönségtábora messze a legjelentősebb. Ezt az irányzatot Bródy János nevével jeleztem; s annak a felemás helyzetnek a részletezésére sajnos szintén nincs ezúttal módom – csak a figyelmet hívhatom föl rá! –, amivel világhosszá tehetném az ő eddigi tevékenységük összefüggéseit a közéleti költészettel, és csupán szorgalmazhatom e teljesítmény megalapozott és mielőbbi szakmai integrálását.

E kitérő után összegezzük azokat a feladatokat, melyek közéleti líránk ügyében a nyolcvanas években közös dolgaink lehetnek, s melyek e hazai hagyományokban oly gazdag költői irányzat lehetséges funkcióiból következnek. E funkciókat a hiány költészetétől a demokratizmus költészetéig vezető társadalomfejlődés mindennapi gyakorlata jelöli ki. Tehát a közösség életéért felelősséget érző költőnek azon hiányok feltárásában és megszüntetésében kell közreműködni, melyek közéletünket megbénítják, melyek cselekvőképesebbek, hogy gazdagabbak legyünk.

A görcsök feloldásáért, a hiányok felszámolásáért, az elhallgatások kimondásáért felelősséggel tenni kell. És ne feledjük, hogy míg e gondok a politikust „csak” szorítják, addig a költő ezekbe akár belehalhat. Mert a költő problémaérzékenységét nem lehet az adott intézményi keretek skatulyáiba helyezni. Az ő idegrendszere, látóköre, problémavilága, emberisége egyedi és általános. Valószínű, hogy kevésbé érzékeny a szemétszállítás, vagy a bolti ellátás gondjaira – e feladatok elvégzésére valóban megvannak a hivatott intézmények –, de az emberiség esetleges pusztulásának a veszélye, a történelmi léptékű gondok megoldatlansága a költő idegrendszerét emészti. Meggyőződésem, ha a költőnek fáj a nukleáris veszély, úgy énekelje ki fájdalmát, ha félti nemzetét, az emberiséget, akkor mondja el versben ezt a félelmét. Ha programversben, akkor abban, ha oldalon át hömpölygő apokaliptikus látomásként, akkor úgy. Csak szóljon, csak mondja. Hiszen ő mondja ki egy kicsit helyettünk is, most és az utókor számára egyaránt.

Ha fájhatott Adynak, hogy „Hitványabb Nérók még sehol sem éltek”, mint e sokat szenvedett országban, miért ne fájhatna a kimondás fájdalomával a ma költőjének, ha látja, hogy e „hitvány Nérók” unokái miként élősködhetnek, a jelenkor fogyatékoságait kihasználva. Ha megdöbbenhetette József Attilát, hogy a nyomor elől „kitántorgott” e hazából másfél millió magyar, hogyne döbbenené meg a kortárs költőt az a küzdelem, amit a több millió elszakított magyar vív nap mint nap – egyre nehezedő feltételek között – pusztán nemzetiségének megőrzéséért. Tovább nem folytatom. Pedig lenne még mit pörölni, és tudom, bőven van mit dicsérni is. A költőnek lelke rajta, hogy melyiket választja. Az értelmes küzdéshez tartalom, megoldásra váró feladat tehát van, bár annyian lennének, akik részt is vállalnak mindebből. A közéleti költő szerepe, költészetének funkciója ismert, és tegyük hozzá rögtön, hogy legyen a politikai rendszer bármilyen tökéletes, e szerep akkor sem fog lényegesen megváltozni. Hiszen tudjuk, hogy a legelőbb demokrácia igényli majd a költőtől e kimondásokat a leghevesebben. Addig is: több és megértőbb, legalább szövetséges bizalom szükséges a politikától, bátor művészi megújulás és közösségi elhivatottság a költőtől, nagyobb felelősség a társadalomtól – programnak talán ez sem kevés. A hiány költészetétől így juthatunk el a demokrácia költészetéig, a közélet hiányától pedig az elidegenedést mind teljesebben meghaladó fejlett társadalmi gyakorlatig. Ami tehát nem csupán utópia, pláne nem egy hajdanvolt fiatal filozófus, lázas álmódosása, hanem a mindennapi életünkben, cselekedeteinkben megvalósuló vagy elsikkadó, eltorzuló, vagy formálódó jövő, létünk kockázata, küzdelmünk reménysége.

Hogyan akasszuk a királyokat!?

Egy vitában – legalábbis elvileg – mindenről szólhatunk, ami közvetve vagy közvetlenül a tárgyhoz tartozik. Mégsem tartom minden ízében kiderítendőnek, hogy milyen rosszul vagy éppen nagyon is jól értelmezett elvárásoknak akart megfelelni a vitaindító szerzője, hogy vajon miféle köz- vagy magánérdekű céltételezés tévképzetei születték *Alföldy Jenő* cikkének gondolatvilágát. Több más ok mellett azért sem, mert *Gyertyán Ervin* hozzászólása tökéletes, visszafogottan is szenvedélyes indulatú kritikáját adta az elhibázott „kísérlet”-nek: úgy elemezve tévedéseit, egymásnak ellentmondó tételait, hogy eredményként maga a *valódi* vitaindító kerekedjék ki tolla alól. Az eddigi hozzászólások közül az ő szemléletét és tárgyzelélést tartom a legmegfelelőbbnek, még akkor is, ha írása végére érve kiderül: fejtegetései során néhány lényeges, megmaghatározó jelentőségű mozzanat homályban maradt. Nem is történetet másképp, mert – mint említette is – cikket és nem könyvet írt a tárgyról; jóllehet a bonyolult, sokféle összetevőből álló kérdéskomplexum monografikus igényű földolgozást követelne, ez azonban messze meghaladja egy folyóiratvita kereteit. Magam is tisztában vagyok azzal, hogy írásom csak töredékes lehet. mindenesetre az áttekintéskor elsősorban azokra a mozzanatokra igyekszem összpontosítani, amelyek megítélésem szerint semmiképp sem közömbösek a költészet és politika viszonyában, így a vita kimenetelében sem.

(A KRITIKÁRÓL.) Alföldy alapvetően hibás hozzáállása sajnos nem egyedi eszt. S ha egy képzeletbeli mérleg másik serpenyőjére téve, a meggyőző ellenpéldákat soroljuk, a túlsúly akkor is szilárdan az előző oldalon marad. S hogy a dolog így alakul, az annak köszönhető, hogy az Alföldy „kísérletére” jellemző és az ahhoz hasonló kritikusi mentalitás általában a széles olvasottságú, hangadó sajtóorgánumban kap teret. Az így kirajzolódó, nem túl biztató összkép végeredményben egy bizonyos fajta – általánosan uralkodó – irodalomszemléletre vezethető vissza. Arra, amely gyökereivel a nemzeti romantika irodalomfölfogásának eszmei talajába kapaszkodik s amelyet történelmünk fél- és közelmúltja a fölhígított marxizmus aktuális kultúrpolitikai szakzsargonjával körített. Tisztázatlan fogalmak, kidolgozatlan kategóriák, ködös, homályos célképzetek jellemzik ezt a szemléletet. Nem csoda hát, ha a két eredeti megfogalmazásban egyébként is idejémtúlt összetevő, részben az erre irányuló elméleti tevékenység elégtelensége, részben az irodalompolitika változékonysága folytán, a mai napig nem vált-válhatott szerves egységgé. A működőképes elmélet kidolgozására pedig a tudathasadástól gyötört gyakorlati kritika különösképpen alkalmatlannak bizonyult. Mindezekért – elnézést a profán hasonlatért – ezt a szemléletet egy olyan képzeletbeli öszvérehez hasonlíthatom, amiben a szülők génjei semmiképp sem akarnak öszvérbé válni; a se ló, se szamár, de valójában nem is öszvér „eredményt” a legjobb akarattal is csak pseudo-képződménynek nevezhetem. Képtelensége nyilvánvaló, gyakorlati alkalmazhatatlanságának bizonyítására pedig kár szót vesztegetni. Hiba volna azon-

ban arra gondolni, hogy ez a fantom korszerű irodalomelmélet hiányában született. Az ok sokkal inkább az, hogy az államkultúrába izig-vérig beágyazott, voltaképpen közvetlen politikai intenciókat érvényesítő kritika egésze – vagy az egészet uraló része – szellemi és erkölcsi restsége és nem utolsósorban belső és külső érdekviszonyai miatt nem mozdul ki az egyoldalú függőségből, nem zárkózik fel a tudományosság legújabb fejleményeihez. Kissé gorombán, sarkító egyszerűsítéssel fogalmazva: kritikaink jó néhány még mindig a napilapok címlapjairól vagy kevéssé publikus megnyilvánulásokról (ld. még „kézikönyvek”) olvassa ki a valóság változásait.

A történelmi léthelyzet a régi módon, a régi eszközökkel már nem s az újakkal – részleges kiforrottságuk miatt – teljességében még nem vizsgálható. Küszöbön állunk tehát, egy új szemlélet, új észjárás küszöbén, s annak befolyásolásában, hogy előre vagy hátralépünk, a kritikának is jelentős szerep jut, juthatna. A különféle, az irodalmon belül és kívül végbemenő változások az utóbbi negyven év tapasztalásaitól eltérő, új típusú alkotófolyamatokat, újszerű alkotásokat hoztak és hoznak létre, amelyek nem szükségszerűen erősítik, sőt, zömmel megkérdőjelezzik a kultúrpolitika merev, monolitikus voltát, esztétikai-intézményi értékrendjét és hieratizáltságát. S az irodalom eme emberi és intézményi pólusa közötti szakadását az ítési tevékenység elméleti tisztázatlansága, belső zűrzavara újabbal tetézi: a kritikának védelmeznie kell az adott szerkezetet, állapotokat, másfelől viszont – hivatástudata maradványával – ösztönöznie kell „kenyéradóját”, az irodalmat, belső fejlődéstörvényei megtartására, folyamatvöltének erősítésére. Közvetetten ugyan, de olyan értékek képzésére serkenti tehát, amelyek újszerűségüknél fogva törvénytörően tagadják a kulturális politika és az abba tagozódott kritika katonaiját. (Lásd például a „posztmodernistának” nevezett alkotófolyamatok, a *lemerevült értékrendbe integrálatlan újszerűség* körüli ideges lövészárokharcot, a kapcsolódó kritikai zűrzavart.) Mindebből az is következik, hogy bár az egyes művekről és alkotókról – főként a személyes érzékenység következtében (s e tekintetben Alföldy sem marasztalható el) – többé-kevésbé érvényes képet rajzol a gyakorlati kritika, ugyanakkor azonban az egyedül az irodalmi progresszió és a valóság tényei iránt elkötelezett viszonyító és orientáló szerepéről lemond. Vagyis: nem gondolkodik alkotófolyamatokban, címkéket ragaszt és skatulyáz, sem helyzeténél, sem elméleti fölkészültségénél (helyesebben: fölkészületlenségénél) fogva nem alkalmas a lírafejlődés átfogó elemzésére. Következésképpen ez a kritika a politikai és / vagy politikus líra kor- és valóságghú meghatározására sem képes. Alföldy előtt például föl sem rémlik, hogy legalábbis két-tős terminológiát kellene használnia a közvetlen és közvetett, a szorosán vett politikai és a tágabban értelmezett politikus költészet megjelölésére. A vita többi résztvevője is meglehetősen halovány vonásokkal vázolja elképzeléseit, melyeknek hivatkozási pontjai *Petőfi*, *Ady*, *József Attila*, *Benjamin* és más költők. Az utalások nem hagynak azonban kétséget affelől, hogy a hozzászólók a szó szoros jelentésében értik-használják a politikai költészet kifejezést, azaz a politikusságot a vers, a költemény szóbeliségének primérszintjére szállítják le.

(IRODALOM ÉS POLITIKUM VISZONYÁRÓL) Kiindulópontunk a *zoon politikon* irodalmi-írói vetületének tételezése. Megközelítéséhez *Roland Barthes*-t hívom segítségül, aki ezt írja: „Az irodalom, mint intézmény és mint mű jelenik meg előttünk. Mint intézmény azokat a szokásokat és gyakorlato-

kat foglalja magában, amelyek az írásművek forgalmát szabályozzák egy adott társadalomban, ilyen az *író társadalmi, ideológiai státusa*, a terjesztés módjai, a fogyasztás körülményei a *kritika szankciói*. Mint mű lényegében egy bizonyos típusú verbális üzenetből áll.” (Kiemelés tőlem – E. Sz. E.) Az idézet magáért beszél. Főlöseges tehát hangsúlyoznom, hogy az irodalom – akár a gazdaság, az oktatás, és a többi – olyan sajátos társadalmi szféra, amelynek egészét s így a költészetet is, teljességgel áthatja a politikum. (Aki mégsem értené, gondoljon az utóbbi évek irodalmi „köz”-életének eseménylistájára.) Az eddigi hozzászólások, noha tételezték az író-költő zoon politikonnak a barthes-i meghatározás által rajzolt tágabb mozgásterét, mégis, csupán a művekben megnyilvánuló politikumra összpontosítottak. Márpedig az egyes alkotások úgy aránylanak az írói-költői zoon politikon teljességéhez, mint a jéghegy csúcstól lehasadt szilánkok az egészhez. S ha a csonkítást a szerteágazó téma befoghatósága miatt esetleg szükségszerűnek fogjuk is föl, akkor sem válik egyszerűbbé a helyzet.

(NYELVISÉG ÉS POLITIKUM VISZONYÁRÓL) Aligha vitatható egy adott nyelvi rendszer történelmi – s némiképp más szervességben ideológiai – meghatározottsága s ily módon a mindenkori létminőséghez való primér kötődése. Közhelyes megállapítás az is, miszerint a történelmi mozgások gyakran idéztek és idéznek elő nyelvvesztéses időszakokat s e nyelvvesztések nem csupán a végeredményként nyelvcseréket okozó akut kommunikációs zavarokat, hanem az adott idiómán belüli közlekedés válsághelyzetét, egy kiürült, értelmét-jelentését vesztett nyelviség *rögzülését* is jelentik. Az utóbbi évek magyar lírájának újszerű jelenségei alapján elmondható, hogy a költői-írói cselekvés, a *poétikai tett* az egyetlen, amely a nyelven belüli negentrópiára képes. A felbomló, csökkent és kusza energiaszinteken tengődő nyelv alkotóelemeknek továbbzuhanását megállítani óhajtó beavatkozás – amely a szavaknak magasabb energianívóra emeléssel kíván új vagy megújított tartalmat-jelentést adni – manapság azért is különösen fontos, mert a nyelvmentéssel-teremtéssel egyidejűleg az idióma züllését előidéző léthelyzet, a létminőség felülvizsgálata is folyik. Ez pedig az eddig általános érvényű esztétikai és intézményi diktatúmként működtetett szabályok, kategóriák stb. felülvizsgálatát, átértelmezését jelenti. A művekben is kinyilvánított kritikai alapállás – a magyar költészet (elvíleg) totális megújításának szándéka – azonban nem a negáció attitűdje, mert átfogó alternatívaként fölvezol egy, a régi intézményrendszerre vetített új minőségekből épülő értékrendet; vagyis a nyelvi (poétikai) változtatás szükségszerűségében a társadalmat „képezi le”. *Bretter Györggyel* szólva elmondható tehát, hogy a poétikai tett a *társadalmi cselekvés* egy bizonyos fajtája. Végsőkig egyszerűsítve: a költői anyag, a nyelvhasználat átalakítása, a stiláris megújulás igénye a társadalmi megújulás óhaját-igényét tételezi. A stiláris réteg, a költemény textúrája, a szövegszervezés módja tehát már önmagában is politikumhordozóvá alakul, bár – ezt el kell ismernünk – közvetett módon. A tárgyválasztás, a téma formálása, a jelentés közvetlen tartalmi rétege azután fölerősítheti, kibonthatja a stiláris jelentéshordozóban rejlő politikumot. Az eddigi hozzászólásokat olvasva azonban úgy tűnik, hogy a vita résztvevői – *Sik Csaba* irodalom- és művelődéstörténeti utalásai és Gyertyán Ervinnek az író, az irodalom, a költészet tágabb társadalmi mozgásterét vázoló és még tágabbat igénylő írása ellenére is – kizárólag a direkt, „pártos” ihletésüket manifeszt-versekben közreadó alkotásokat fogadják el politikus költészetként.

(ÖNKIFEJEZÉSÉRŐL ÉS POLITIKAI KULTÚRÁRÓL) Tény, hogy a politikus költészetet a tárgyválasztás oldaláról vizsgálva ugyancsak süppedékes terepre jutunk. Eltekintve attól, hogy az /egy adott társadalomban n számú, egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő politikai felfogás, elképzelés és érzelem tenyészik, most csupán a *kimondás*, az egyedül és kizárólag a valóság tényeinek elkötelezett esztétikai üzenet lehetősége vagy lehetetlensége felől nézzük a kérdést. Gyertyán Ervin azt írja: „Mit tehet a viharadár – kalitkában?” Kérdésében tökéletes látlelet fogalmazódik meg. A magam részéről legfeljebb így módosítanám: „Mit tehet a viharadár – kalitkában –, ha minden egész eltörött?!” Ha – ismét csak Gyertyánt idézve – „...a mi korunk az első, ... amely politikai agnosztikusokká tette az eszmékben hívő embereket is?” Valóban: „*Csak a valóságról adbat le jelzéseket* – és ezt meg is teszi.” (Kiemelés tőlem – E. Sz. E.) Az állítás második felével azonban újfent csak módosított formában érthetők egyet, azaz: valóban megteszi, amikor akarja és képes rá és – amikor engedélyezik!

A patthelyzet véleményem szerint két eredőre vezethető vissza. Egyfelől, esztétikai vonatkozásban, az évtizedeken át oly' sikerrel alkalmazott merev, bürokratikus „három T”-re, amelyek bár távolról sem esztétikai kategóriákat formulálnak, még rövid távon is érdemdús minőségromboló hatást és tevékenységet fejtenek ki. Másfelől idevezetett az az össztársadalmi gyakorlat, ami a politikai kultúra teljes kihalását eredményezte. Politikai kultúra alatt – kissé egyszerűsítő s ugyanakkor általános megfogalmazással – a *választás* kultúráját értem. Az adott hatalmi összefüggéseket, bel- és külpolitikai viszonyokat figyelembe vevő, a valós történelmi helyzetből kiinduló elemzőkészséget s az így megszabott lehetőségek, utak, módozatok, szemléletek, közelítések, tevékenységek közötti választás kultúráját. Végeredményben egy olyan gondolkodásbeli képességet, amely a személyiségnek a köz javára aktiválható energiáit – erkölcsi felfogását, érzelmi alakzatait stb. – teljességgel áthatja és természetesen az ezt közvetítő magatartást is hozzáveszem. Arról a mentalitásról beszélek tehát, ami az úgynevezett szocialista pluralizmus egyik alapfeltétele, ami azonban – a jelent vizsgálva – a tényszerű keretek híján legfeljebb csak a társadalom kvalifikáltabb rétegeire jellemző, s jobbadán azokban is csupán lappangó, elfojtott tulajdonság-képesség. Arról is meg vagyok győződve, hogy ebben, a politikai kultúra hiányában, lelhetjük a kelet-európai „titok” nyitját. Főlösképpen és immár káros is kendőzni a tényt: a második világháború után Európa két, egymástól eltérő struktúrájú történelmi régióra különült, természetesen bizonyos meg- és átöröklések folyamányaképpen is. Az egyikre az jellemző, hogy a változások érintetlenül hagyták a „homo politicus” intézményét – a zoon politikon korhú változatát –, minden ember politikus emberként való létezése és tevékenysége tételezésének eszméjét és gyakorlatát. Másképpen: az emberek azonosság-tudatának alappillére a *kiteljesedett* állampolgári tudat; életük szerves részévé vált a társadalom makro- és mikrostruktúráinak formálásában való *közvetlen* részvétel. Szabad ítéletük szerint választva a „közjót” az adott körülmények között legjobban szolgáló módozatok közül, személyes élményként élték és élük meg „a nemzet: közösségi vállalkozás” alapelvét. A másik régióban viszont az eleve megöröklött etatizmus – leszámítva az átmenet rövid közjátékát – totalitáriussá alakulva a politikumot, a „politikacsinalás”-t szűk réteg kiváltságává tette. S a kor emberének ilyképpen megcsönkített öntudata csonkult tevékenységet (is) jelentett, ez pedig az önkifejezés – az „én” mikro- és makrostrukturális „Ireagálásának” – bizonyos típusú, napjainkig szilárdan álló gátjait építette

ki. S amint az köztudott, az önkifejezés csököttsége személyiséget sorvaszt, ez pedig – a folyamatos oda- és visszacsatolás folytán – újabb és újabb szint-csökkenést-leépülést eredményez: a politikai mellé odasorakozik az egyéni kultúra többi eleme is. Az ember – a marxi szóhasználatnál élve – önmaga lenyomatává válik: az önkifejezés képessége megszűnik, vágya nulla körüli értékekre süllyed. A közömbösség, a bénultság általánossá válik, amit a meghirdetett elvek s a gyakorlat különbözőzése természetesen csak elmélyít és prolongál. Magyarán: a létező szocializmus nem azonos a kívánattal. Mindenesetre, aki írásmat olvasva most „távozz sátán”-t kiált, annak kedvéért pontosítok: felfogásomban a „kívánatos”-t a folyamatos megújulás-önmegújítás képessége jellemzi, aminek egyetlen motorja az emberi tényező. Ez a rugalmas, önmozgásait korrigáló formáció azonban csak akkor jöhet létre, ha a valóságot hiven érzékelő, elsajátító emberi tudat társadalmiasult formája, a kiteljesedett állampolgári tudat és a „homo politicus” szerves, intézményesített egysége szolgál a nemzet, az ország közösségi vállalkozását működtető szerkezet alapjául. Vagyis: a köz- és politikai élet kereteinek gyökeres megváltoztatására, a politikai paternalizmussal való végleges leszámolásra volna szükség. A reform a *történelmi ki-egyenlítőds,* a nemzeti-társadalmi regeneráció azon formája, amellyel a világméretű differenciáció kihívására legjobban válaszolhatunk. S mivel a korszakot jellemző történelmi trend a – regionális, történelmi, társadalmi stb. – ki-egyenlítőds, amely az új, magasabb rendű ideatípusát tekintve világméretű integráció létrejöttének feltétele, a reform elmellőzése vagy visszafogása – korszakos távlatban – csakis kataklizmaszerű megrázkódtatásokhoz vezethet. Nyílt kérdés persze, hogy az adott, merev, bürokratizált és túlközpontosított struktúrákra épült régió egészében a rész – valamely ország – mennyit valósíthat meg a szerkezetátalakítás programjából. S hogy e tekintetben, a „kívánatos” formáció megvalósításában miért szégyen az úgynevezett polgári demokráciák vagy a különféle baloldali mozgalmak progressziójától tanulnunk, föl nem foghatom. Amiképpen érthetetlen előttem az is, hogy a napjainkban újrafogalmazódó reformigény, mely a lehető legnagyobb mozgékonytságot, szemlélet- és tájékozódásbéli bátorságot és önállóságot tételezi-követeli a gazdaságban, miként tűrhet meg egy, a kultúrpolitikát gúzsba kötő merev igazgatási-adminisztrációs-intézményi kulturális rendszert, ami épp a társadalom önmegújító mozgásai elé gátat vető konzervatív szemlélet továbbtenyésztésének melegágya. (Az egész, rendkívül bonyolult kérdéskör lényegét *Berlinguert* idéző textusában Gyertyán oly’ kiválóan fogalmazta meg, hogy e passzust zárva, nem hagyhatom el a hivatkozást.)

(A POLITIKUS LÍRÁRÓL) Visszakanyarodtunk tehát Gyertyán Ervin kérdéséhez: „születhet-e nagy, eszmei-politikai költészet a tehetetlenségből, rezignációból vagy abból a bele nem törődésből, amely épp csak programot nem tud fölmutatni?” A válasz – az eddigiek alapján nyilvánvaló – *nem!* Legalábbis nem abban az értelemben, ahogyan azt az írásában Alföldy hajazta, vagy ahogyan föltehetően Gyertyán is érti: revelatív, mozgósító „eszmei utópizmus”-tól vezérelt poézisként. Furcsa önellentmondásba keveredik itt Gyertyán, mert az igenlő válasz lehetetlenségét, egyebekben tökéletes hozzászólásában ő maga bontja ki, amikor diagnózispontossággal írja le a „minden egész eltörött” valóságát.

Költészetünk első, legfontosabb „feladatát” én az „önmagára figyelés”-ben, a megújulás igényében jelölöm meg. A változás-változtatás szükségszerűségének okait pedig épp a Gyertyán által is említett történelmi mozgásokban látom, azokban tehát, amelyek napjaink körülményeit, létminőségét eredményezték. Úgy gondolom, hogy a jelenkori történelmi léthelyzet csakis egyfajta *alkotói újérzékenységgel* lényegithető át, és értem ezalatt a lírai létanalízis teljes mélységre s a kimondás pontosságára való törekvését, azaz a líra egészének „történelmi fölzárkózását”. Vélekedésem ellentmond tehát Gyertyán „csipetnyi részegítő utópizmust” említő elképzelésének. Egyéni ízlésként ellenvetés nélkül elfogadom, de semmiképp sem tartom a magyar lírafejlődés egészére alkalmazható alapelvnek. S nem csupán azért, mert szerintem a valós erkölcsi tisztaságból fakadó illúzió- és utópiamentes *rezignált tisztánlátás* emelte például „József Attila politikai költészetét... a nembeliség utólérhetetlen magasaiba”, hanem főként azért, mert úgy látom, hogy az általa kívánatosnak tartott „lírai utópizmus” valamiképp a táltosok tevékenységéből a költészetbe emigrált, máig is partizánkodó váteszskedés, a prófécias poétaszerep átmentésére tett kísérlet. Még ha a cikk műfajának vázlatossága folytán félre is értem Gyertyán logikáját, szóhasználatát, jelzői az előző mondatban leírtakat sugallják. Márpedig ez – a sámános révület lírai változata – ismét csak a (nevezzük így) mozgósító költészet ismérve, aminek, mint írásában megállapította, nincs történelmi talaja. Mi sem kívánatosabb, mint az, hogy ezek az avított jelenségek elűnjenek a jelenkori magyar költészetből, s helyüket végre „az adott világ tudatos mérnöke”-inek tevékenysége foglalja el. Másképpen: a poétikai cselekvésnek *sem* az eszmények és az akarat felől kell közelítenie a valóságot, ellenkezőleg, a valóság felől kell szemlélennie mind az akaratot, mind az eszményeket! Vagyis napjaink magyar költészetének sokkal inkább „a líra logika” elvének s alkotómódszerének érvényesítésére, egyfajta lírai „neoracionalizmusra” van szükség, mint bármi másra, és ez egyúttal elengedhetetlen alapfeltétele a nyelvi eszközök megváltoztatásának is. S e tekintetben mérhetetlenül politikusabbnak tartom például azt a költői törekvést és magatartást, ami a különféle tudományok gondolkodási metódusait, logikai struktúráit igyekszik versszervező erővé lényegíteni (*Egyed Péter, Géczy János*), mint amelyik utópisztikus-illuzorikus lázálomban jövendőt jót vagy rosszat. Ha félreértettem, elnézést kérek Gyertyántól, berzenkedésem talán nem is annyira kitévelének, mint inkább annak az árvalányhajás szocialista rockoperában pregnánsan és penetránsan kiteljesedő „új hazafiság”-nak szól, amelynek lírai, publicisztikai és egyéb válfajait is jól ismerjük és amely eszméiségét épp a különféle „csipetnyi részegítő utópizmusok”-ból meríti. Nincs ami jobban riasztana mint a műkedvelő historizálgatáson-politizálgatáson alapuló, ostoba, hígvelejű *magyarkodás*, amely a legteljesebb mértékben híján van a belső átéltségnek, a nemzeti érzés intimitásának s amit az ügyesen taktikázó politikusok annyiszor és annyiszor fel- és kihasználtak saját céljaik elérésére történelmünk folyamán. Tegyem hozzá: hosszabb távon mindig rossz eredménnyel. Származását tekintve pedig, ez a „boldog magyar” címkéjű eszmei szappanbuborék a Dák Harcosossal, a történelem hátamegett szántó-veető Nagy Szlovák Ősatyával, a Rettenthetetlen Illír Törzsfővel és társaikkal egy alomban született. Félreértés ne essék: csak örömmel nyugtázhatom, hogy a tv műsorát egy ideje nemzeti himnuszunk zárja. Ugyanakkor változatlan alapelvem, hogy amíg a *nemzet egésze* nem válik közvetlen politikai hatóerővé, addig a trikolor – bármilyen széles ívben lobogtassuk is –, bizony csak merő díszlet. Azaz: a magyarságtudat lírai megjelenítése nem jelenthet egyet a *nyafogó irodalom* „nem-

zeti” panaszdalaival. Korunk „Talpra, magyar!”-jának megírásához másfajta valóságfeltárás – jelszavak helyett a megmásíthatatlan tényekre alapozott konstruktív eszmeiség – szükségés!

(SZEREPVÁLTOZÁSRA) Korunk magyar lírájának el kell szakadnia mindentől, még önmaga előképeitől is – az autentikusságát megtartó valódi erők egyébként is az alkotók génjeiben munkálnak –, csupán egyvalamitől nem szabad elszakadnia: a valóságtól: *Újra ki kell vónia* – vagy ismét meg kell erősítenie – a tények föltárásához való föltétlen jogát, a *kimondás jogát*. Ehhez azonban a lírának tanulnia kell! Tudomásul kell vennie megváltozott társadalmi és irodalmon belüli helyzetét. Új szerepet kell tanulnia, a közvetett politizálás szerepét: önmaga felnöttebb, polgárosultabb létét! Ehhez pedig sok mindent el kell sajátítania, tudnia kell „történelemül”, „nyelvészetül”, „filozófiául” és – sejtem, meghökkentőnek tűnik – „közgazdaságul”, „földrajzul”, „matematikául” és így tovább. Nem hiszek abban, hogy az alányi költőnek csupán ösztöneire kell hagyatkoznia. Nem hiszek abban a régebben divatos és manapság is sokak által hangoztatott tételben, hogy a műveltség fölösleges ballaszt, tehertétel a lírai önkifejezésen. Nem hiszek a buta költő létjogosultságában, a buta költő már *Homérosz* korában is fogalmi ellentmondás volt. Mi érvényeset mondhat egy korról az a poéta, aki a históriát csak hígvelejű tankönyvekből ismeri, aki képtelen a múltat a jelennel összekötő s a létünket ma is uraló trendeket észlelni!? S hol vagyunk akkor még attól, amit a történelemmel való bensőséges (érzelmi) viszonyunk szokás nevezni, ami a politikai kultúra és állampolgári teljesség híján a világban való tájékozódásunk egyedül biztos iránytűje lehet?! Mondjam-é, hogy Petőfi politikus lírájának közvetlen előzménye és előfeltétele *Vörösmarty* történelmi tárgyú-ihletésű költészete, említsem-e, hogy a *Vén cigány* megrendítő történelemfilozófiája honnan ered!? S folytassam a sort *Arany János* tiszteletet parancsoló történelmi erudíciójával, amelynek a *Walesi bárdok* és a Shakespeare-fordítások a legékezzelőbb bizonyítékai, folytassam-e azzal, hogy Ady profétikus-politikus költészete hány és hányféle közvetlen szállal kötődött kora társadalomtudományi progressziójának gondolkodásához?! Természetesen nyilvánvaló, hogy nem annak a korszaknak a szemléletét, érzületét-hevületét kell számon kérnünk a maitól. A tévutak egyike épp az, hogy oly sokan ezt teszik. De föltétlenül számon kell kérni a valóság pontos és tényszerű ismeretét és tiszteletét! Az autonóm gondolkodás tisztességét és tisztaságát! Számon kell kérni a lírai érettséget, költészetünknek azt a törekvését, képességét, hogy a megváltozott helyzetet megváltozott módon tudja kifejezni! Ebből a kihívásból meríthet azután az összességében valóban obskurus kritika önmaga helyzetének és céltételezésének tisztázásához erőt. Úgy gondolom, hogy ebben rejlik költészetünk helyesen fölfogott politikussága: a hamis, idejétmúlt szereptudat elvetésében, a valóságghű szerep kialakításában! Aminek szöveggkönyvét nem az ilyen vagy amolyan ihletésű – mutatis mutandis: politikai – jelszavak, nem az utópisztikus eufóriában lebegő jövőképek és nem is az illuzorikus ember- és emberiségfölfogás képzeleti diktálják-írják, hanem a tények, a tények, a tények és ismét csak: a Tények!

(A KIRÁLYAKASZTÁS MÓDOZATAIRÓL) S végezetül, Alföldy kísérletéhez visszatérve, ejtsünk néhány szót arról, hogy ha el is vetjük az író / költő-lét egyéb politikus elemeit és kizárólag a művekre koncentrálnak, akkor is megdöbbentő az a megállapítása, miszerint csakis a mai ötvenes-hetvenesek nemze-

dékének költészetéből „szemelgethethnénk tucatjával és tucatjával” politikus indíttatású opuszokat. Az általa rajzolt képet azután majd’ mindenik hozzászóló elfogadta. Egyedüli kivétel *Petrőczy Éva*, aki saját, fiókban pihenő „szemérmesen” megemlített versei mellett *Tóth Erzsébet* és *Apáti Miklós* műveiből idéz s Alföldy jelenléti ívét megtoldja még *Jékely Zoltán* nevével. Világos előttem, hogy e sovány kiegészítés nem a hozzászólók hiányos tájékozottságának, csakis terjedelmi okoknak köszönhető. Nos, vállalva az engedélyezett oldalszámok túllépésének veszélyét – inkább csak tallózva, mintsem a teljesség igényével –, megemlítem *Tolnai Ottó* néhány, a régi Új Symposion utolsó számaiban megjelent versét, *Tóth Lászlónak* és *Varga Imrének* a régi Mozgó Világban közzétett poémáit (azóta könyvekben is olvashatók) *Szőcs Géza* második és különösen politikumtól telített harmadik kötetét (*Kilátótorony és környéke; párbaj avagy a huszonharmadik bóbullás*), ugyanígy *Egyed Péter* (*Bücsükoncert*), *Kőrössi P. József* (*Regényvázlat*) és *Zalán Tibor* (*Alom a 403-as demokráciában; Opusz N³: Koga*) verseskönyveit, *Szervác József* és *Petőcz András* némely munkáját. *Kukorelly Endre* ironikusan politikus verseit, *Szilágyi Ákos*, *Péntek Imre*, *Kemenes Géfin László*, *Sziveri János*, *Bogdán László* munkásságát, etc. és akkor a „nem ellenőrzött” kiadványokban megjelenő versekről és alkotóikról, valamint *Petrőczy Éva* fiókverseinek rokonairól még szót sem ejtettünk. Az is igaz viszont, hogy aki olyan szellemű és jellegű politizálást vár, mint amelyet Alföldy Jenő, alighanem csalódik a főtebb említtett költőkben és műveikben. Ők ugyanis a politizálást a gyertyáni képlet szerint fogták és fogják föl, azaz tudomásul vették, hogy „a politika és a kultúra emberei – s az utóbbiak között a költők – egy sajátos történelmi munkamegosztás alapján végzik feladatukat, amely szembe IS állítja őket egymással, miközben fegyvertársakká, szövetségeseikké is teszi, teheti”. (Kiemelés tőlem – E. Sz. E.) Vagyis politizálásuk finomabb, áttételesebb, mint azt elődeiktől megszoktuk. A „kísérlet járja be Európát” zaláni, a „*Hazám, te forróságtól elrepedt, foncsoros üveggént izzó pikk ísz egy cinkelt lapokkal játszott partiban*” erdélyi, szőcsgezai, a „*nem Páris, sem Bakony: vér és takony*” délvideki, sziverijánosi, vagy „*Az költőiség ahogy szervezni vonulnak a magyarok*” kukorellyendrei létmeghatározások adekvációját, olykor kihívó arroganciába rejtett – s ekképp a *gondolkodást mozgósító* – ám mélyen felelősségteljes *figyelmeztetését* lehetetlen az *Akasszátok föl a királyokat!* szélsőséges *indulati elemeket mozgósító* szempontjaival, mércéjével mérni. A politikum ezekben az alkotásokban a totalitás elemeként, az életet tárgy- és tényszerű keretek közé szorító létdimenzióként van jelen. (Ld. még „kalitka”, „prokrasztész-ágy”). Másként fogalmazva: a közösségi indíttatású alkotások csak a létérzékelés verbális adekvációjának újszerűségében (-vel), a lírai létanalízis korszerűségében (-vel) teremthetik meg politikai hitelüket. Ki foglalhatná ma versbe a mosolygató vagy épp rosszízű emlékeket ébresztő anakronizmus veszélye nélkül a „döntsd a tőkét” jelszavát, hevületét?! (S akkor a belső hitről, „az én vezérem bennsőmből vezérel” elvéről, alkotófolyamatbéli működéséről szót sem szóltunk!) Hiába próbálja meg Alföldy fából vaskarikát gyártva, a „szocialista citoyen” apóriákkal ékes, pseudoöszvér-fogalmának bevezetésével áthidalni az áthidalhatatlant – sugallván: ha létezne eme embertípus (ti: a szocialista citoyen) írói speciese, akkor megszülehetne a „korhú” politikai érzemények (ti: „az ország uralkodó osztályának és pártjának az államhatalom berendezésében stb., stb.”) esztétikai igényű lírai transzponálása – az eszmei génebeszet eme műteti eljárása mögül semmi más, mindössze a valóságismeret hiányzik.

Úgy vélem, talán sikerült bizonyítanom, hogy az új típusú politikus költészet születőfélben van, csupán ép érzék és bátrabb tájékozódás szükséges „fölfedezéséhez”. S mindannyian akkor cselekszünk helyesen, ha Alföldy Jenő cikkét annak fogjuk föl, ami, a régi típusú, a valóban *politikai* költészet sírbeszédének s a Gyertyán Ervinét, értéke szerint, az új típusú *politikus* költészet prológiájának, amit – hadd javasoljam itt és most – valóban nem ártana mihamarább könyvvé növeszteni.

MŰVÉSZET ÉS KÖZÖNSÉGE

GÉCZI JÁNOS

Csohány Kálmánra emlékezve

Népünk történelmében a társadalmi haladásért, a nemzeti felemelkedésért, a kulturális értékek megőrzéséért és gyarapításáért folytatott küzdelemben hagyományosan fontos, semmi mással nem pótolható szerepet töltrtek be a művészetek. Méltó rangot e küldetés a felszabadulás óta el-telt négy évtizedben kapott, hiszen a dolgozó emberek szellemi gazdagítá-sa, az alkotóerők kibontakoztatása, a művészet által jelentősen moti-vált tartalmas élet igényének felkeltése, kereteinek megteremtése a szo-cializmus alapvető céljai közé tartozik. Az új társadalom építése során történelmi léptékű fordulat következett be a kultúra demokratizálódá-sában is: a korábban tudatosan kirekesztett milliók előtt tárultak szé-lesre az iskolák, a közművelődési intézmények kapui, váltak közkinccsé az egyetemes és a magyar művészet remekei. A kulturális forradalom során szorosabbá vált az alkotóműhelyek és művészek, illetve a kultú-rát szerető és értő emberek kapcsolata, kiteljesedett a népről, a népnek szólni gondolat.

Az elmúlt évtizedek alkotásainak legjavát a szocialista értékek, hu-manista törekvések jegyében fogant művek jelentik, s ez akkor is igaz, ha a szocialista építőmunka minőségi követelményei, megváltozott felté-telei folyamatos megújulásra készítetik a művészeti életet is.

Nagy örömeinkre szolgál, hogy a felszabadulás utáni magyar képző-művészet élvonalába egy innen elszármazott, ízig-vérig mógrádi lelkiületű alkotó, Csohány Kálmán grafikusművész is beletartozik.

Pásztón született, 1925-ben. Január 31-én lenne hatvanéves, de sajnos már öt esztendeje nincs közöttünk. Pályája csúcán távozott, mégis lezárt, egységes életművet hagyott örökül. Gyermekéveit, kora ifjúságát töltötte a Mátraalján, hagyományos szegényparaszti miliőben, földművesek, favá-gók, mezőgazdasági cselédek, bérmunkások környezetében. Egész életének meghatározó élményét jelenti ezeknek az elnyomoritott hátú, de őszinte tekintetű, tiszta, igaz embereknek a sorsa. Salgótarjánban érettségizett, a háború viharai azonban a csiki-havasokba sodorták, ahol fakitermelő-ként dolgozott. Egy darabig még a felszabadulás után is kemény fizi-kai munkával kereste kenyerét: volt vasúti pályamunkás Pásztón, szén-bányász Nagybatonyban. A „fényes szelek” emelték szárnyaikra, s nem-zedéktársaihoz hasonlóan számára is megadatott a született tehetséget tudatos művészetté érlelő tanulás lehetősége. 1952-ben szerzett diplomát a képzőművészeti főiskolán... Ettől kezdve művészi ambícióinak élt: grafikusai, könyvillusztrátori munkásságot folytatott, rendszeres kiállítója lett a hazai művészeti szemléknek, gyakorta vett részt külföldi tárlato-

kon is. Sajátos formanyelvű, önálló karakterű művészetet teremtett, melynek elismerésként kétszer kapott Munkácsy-díjat, s kiérdemelte a Magyar Népköztársaság érdemes művésze címet is.

Munkásságában a létezés, a mindenség titkait őrző vonalnak, a szükbeszédű, feszesen sokat mondó rajznak van központi szerepe. A talán még a tagolt beszédnél is ősbibb jelet mindenkor a logikai rend, a gondolati közlés szándékával, virtuóz technikai biztonsággal használta. Az emberek, a fák, virágok, madarak az ő képcin a legegyszerűbb formában, lényegüket tükrözve, stilizáltan jelennek meg, s ha elvont tartalmat jelképeznek is, elkerülik a rafinált spekulációkat, közérthetőek összefüggéseik.

Művészetének balladisztikus hangvétele, igazságosztó, mesemondó hajlama a népművészetben gyökeredzik. De nem a folklór csábítóan színes világából, hanem a népi kultúra tiszta forrásaiból eredeztethető, csakúgy mint *Bartók* zenéje, vagy *Váci Mihály* lírikus hangja. Népisége nem átvett, nosztalgikus divatelemekre épül, hanem belső azonosulásra, a megélt és megszenvedett élményekre. „Nem tartom magam folklórművésznek. Én az embereket szeretném megközelíteni. Életüket, érzelmi világukat szeretném a magam eszközeivel ábrázolni. Szűkebb hazám gyermekait ismerem jól, de úgy érzem, hogy az ő örömük vagy bánatuk papírra, vagy rézlemezre vetésével egyetemes emberi magatartást közelítek meg. Ez a legfőbb célja és értelme munkáimnak” – nyilatkozta önéletrésében, és – mint ez a kiállítás is példázza – reményeit sikerült valóra váltania.

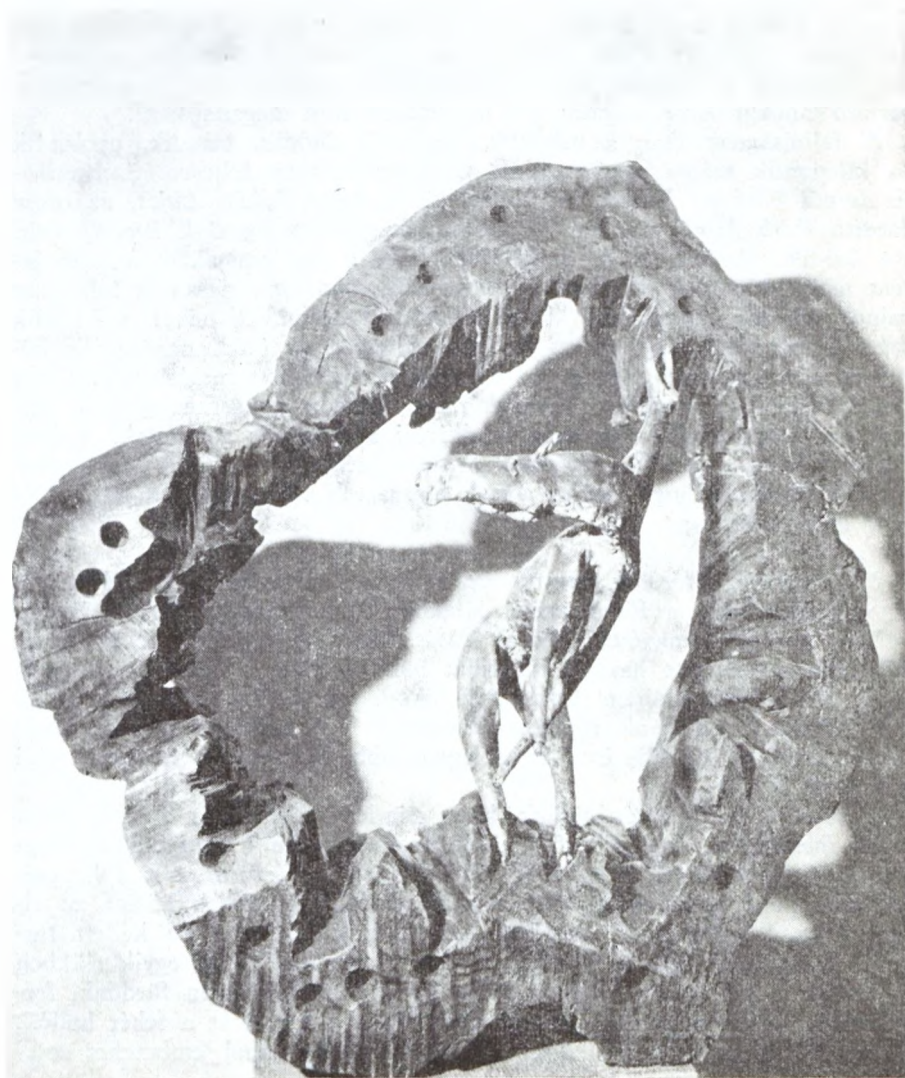
Csohány kötődése szűkebb és tágabb pátriájához kettős természetű. Egyrészt a pásztói emberekhez, a tájhoz, a palóc etnikumhoz fűződő, a képeit is megtermékenyítő bensőséges viszony, másrészt a folyamatos és tevékeny kapcsolat a megyével jelzi ezt. Évtizedekig élt távol tőlünk, de lélekben mindig velünk maradt. Szívesen látogatott haza, szorgalmazta – maga is végezte – a helyi tárgyi és szellemi emlékek, hagyományok gyűjtését, előszeretettel rendezett itt kiállításokat, bőkezűen hátrahagyott, ajándékozott műveket. Jószívvvel formázta kerámiába az *Énekek éneke* stációit, mert e megbízása a Karancs Szálló díszítésére szólt. Sok barátja volt közöttünk, s ahogyan egyik leghivatottabb méltatója jellemezte: „Hatalmas meleg kenyér – ez volt mindannyiunknak”. Joggal érezzük úgy, hogy *Mikszáth* jó palócainak nyomdokain haladt, amikor a képzőművészetben örökítette meg értékteremtő módon a nógrádi emberek világát.

Felemelő kötelességünk, hogy Csohány Kálmán szellemi és tárgyi örökségét, életművét rangjához méltó módon őrizzük, ápoljuk. Szép gesztus, hogy az évente megrendezett nemzetközi művésztelep résztvevői mintegy azzal kezdik együttes munkájukat, hogy leróják kegyeletüket Csohány pásztói sírjánál. Csak helyeselhető az is, hogy az országos rajzbiennálé egyik legrangosabb alkotóját mindenkoron a Csohányról elnevezett díjjal jutalmazzák. 1983-ban Pásztó székhellyel létrejött és nagy ügybuzgalommal tevékenykedik a Csohány baráti kör. Kisgalériát hoztak létre, színvonalas, igényes programmal készültek a most kezdődő emlékhétre. Ennek keretében emléktáblát avatnak a művész egykori iskolájánál, egy szocialista brigád felveszi Csohány Kálmán nevét.

Az igazi nagy feladat azonban még előttünk van. Helyi és megyei

erők összefogásával létre kell hozni Pásztón a *Csohány-képtárat*, amely állandó otthona, kiállítóhelye lenne a birtokunkban levő, s céljaink szerint gyarapítandó alkotásainak. Így tudnánk biztosítani, hogy megyénk lakossága, fiatalsága megismerje és értékei szerint, lokálpatrióta módon tisztelje Csohány művészetét. Joggal reméljük, hogy ezenmód is erősödik a tájhoz, a szülő- és lakóhelyhez való kötődés érzése. Az állandó kiállítás azonban tovább bővítené a kulturális, idegenforgalmi látnivalók sorát is, hiszen ezt a gyűjteményt – a már meglévő nevezetességekkel együtt – megtekinteni érdemes lesz Pásztóra utazni. Ily módon tudnánk mi hozzájárulni a műtörténezszeek feladatához, Csohány szakmai értékeinek minél teljesebb számbavételéhez.

Elhangzott 1981. január 26-án a Csohány Kálmán-emlekkiállítás megnyitóján, Salgótarjánban, a Nógrádi Sándor Múzeumban.

Szabad Magyarország

A salgótarjáni foglytábor magyar folyóirata 1945

Idestova két évtizede annak, hogy a Borsod megyei pártarchívumból a megyei múzeum gyűjteményébe került a salgótarjáni foglytábor folyóiratából néhány szám. Akkor még a miskolci múzeum helytörténész műzeológusa voltam, s a faliújságszámokat azonnal vallatóra fogtam. Nagyság, téma és a híryanag kronológiája alapján igyekeztem az egymáshoz tartozó lapokat összeválogatni, s a megjelenési időt megállapítani.

A faliújságnak csak a második, negyedik, ötödik, hetedik, nyolcadik és kilencedik száma maradt ránk töredékesen vagy teljesen. Szerkesztője *dernői Klekner Rudolf*, az orosz szöveg írója *Takáts Lajos*, az orosz fordító *Ráth Miklós*, a lap rajzoló munkatársa pedig *Bok Rudolf* volt. Az ötödik számból azt is megtudjuk, hogy a lap havonként kétszer jelent meg, időpontját azonban a szerkesztők soha nem tüntették fel. Ezt sajnos minden lapszámnál ki kellett következtetni. S mivel a hatodik szám bizonyosan 1945. május elsejére születt, az ötödiknek április közepén, a negyediknek ugyanezen hó elején stb. kellett megjelenie. De a rendszeresség természetesen nem kérhető számon a szerkesztőségen. Kimaradtak lapszámok, vagy még rendkívüli kiadásra is gondoltak. A kronológiát tehát a lap híryanagának az ismeretében próbáltam megállapítani. Elképzelhető, hogy esetleg újabb lapszámok előkerülése után az időrend módosulni fog.

Felrevezetve, felégetve hagyott itt a német; 2. szám 1945. február 2. A vezércikk írója a főszerkesztő, Klekner Rudolf, aki később is bátran vállalja hasonló hangvételű cikkek írását. Most így agítal: „Félrevezetve, végigdúlva, felégetve hagyott itt, saját bőrét mentve a német náci társaság... Szálasi németbérenc klikkjének sikerült az utolsó pillanatban lejtőre taszítani országunk rozszant állapotban levő szekerét, piszkos öncélokkel cserélve ki, aljasítva le a legnagyobb, legszentebb nemzeti, népi érdekeket...”

A számból arról is értesülünk, hogy minden szakmunkás a táborban a maga mesterségét folytatja, így a cigányok feladata a muzsikálás. Megtudjuk, hogy a város és a tábor lakói között igen szoros volt a kapcsolat. Tudomást szerzünk a belső nehézségekről, így többek között az elharapózott lopásokról is. Minden táborlakónak pontosan be kellett tartania az egészségügyi szabályokat, emiatt – olvashatjuk az egyik cikkben – „az orosz táborparancsnokság bölcs előrelátásából... olyan fürdők, fertőtlenítők van, hogy a tetű a táborban olyan ritka, mint a fehér holló... Szinte felesleges mondani, hogy ez az intézmény, ahol emberek tesz-

nek tisztába, minden zugában maga is olyan tiszta, mintha egy modern kórház volna...” A lap illusztrációi is efelett tréfálkoznak. A líra is megjelenik ebben a számban, különösebb figyelmet nem érdemel.

Köszönjük nektek azt a sok jót; 4. szám. 1945. március 15. Mint mind-egyik szám, ez is vezércikkkel kezdődik. Írója az újjáépítés fontosságára hívja fel az olvasók figyelmét: „A nemzet – írja Klekner – kiszabadult a német imperializmus halálos nyomása alól, s ezzel visszanyertük szabadságunkat... A nemzet demokratikus fejlődése érdekében meg kell szűn-nie az osztálykülönbségeknek, az osztálygyűlöletnek...”

Ezután a város és a tábor viszonyát elemzi a cikkíró: „Amikor beér-tünk annak idején a városba, már akkor is jobbról, balról repültek fe-lénk a csomagok, a dohány stb. adományok. Azóta sok idő telt el és Tarján áldozatkész népc az élelmezési nehézségek ellenére is napról nap-ra egyre nagyobb tömegben hozza készletének legjavát saját magától megvonva, táborunk asztalára... Munkás és Bányász testvérek, Polgártár-sak, Polgártársnők, köszönjük nektek azt a sok jót, amivel elhalmozta-tok. Új szellemet, új irányt látunk... A munka legyőzte a gőgöt. A tár-sadalmi előítéletek leomlása tette az intellektuel kezét a magyar mun-kás becsületes, kérges tenyerébe. A fizikai és szellemi munkás kéz a kézben küzd az egészségesebb, boldogabb, demokratikus, szabad Magyar-országért... minden fogolytársam nevében hálás köszönetemet fejezem ki Tarján népének, csupaszív vezetőségének hidászainkkal és a tisztikarral szemben tanúsított példás gondoskodásért.”

A nevetőoldal tréfás, szatirikus rajzai, rigmusai bizonyára felkeltették az olvasók figyelmét.

A magyar nem akart háborúskodni; 5. szám. 1945. április 1. A fejléc megváltozott, s vele együtt a lap hangvétele is. A vezércikk írója, *Kim Lajos* a fegyelem, a fegyelmezetség megromlása miatt panaszkodik. Meg-lazult a tábor belső rendje. Nem tartják be az egészségügyi előírásokat a táborlakók, s emiatt a flekktífusz szedi áldozatait.

Takáts Lajos A magyar nemzeti tudat újjánevelésének célkitűzései című cik-kében minden magyar számára meghatározza az elkövetkezendő hetek, hónapok, évek feladatait. „Valamennyi magyarnak nevelnie kell magát és másokat a szabadság ismeretére és szeretetére. Mert – folytatja –, ha a magyar nemzet nem nevelődik újjá, könnyen ismét odajuthat, mint kö-zülünk sokan, akik 1918-ban azzal kerültek haza a frontról, hogy egy örült, megokolatlan harcból szabadultunk, fogadkoztak, hogy soha többé – és megérték, hogy puskát nyomtak a kezükbe egy még örültebb és még megokolatlanabb harcra... A dolgozó nemzet azt sem tudta, hogy tu-lajdonképpen miért harcol a magyarság... Ha választ kaptam erre a kér-désre – ahol sikerült bizalmas beszédre melegegdnünk –, a németet szid-ták és a kormány intézkedéseit... De ugyanúgy gondolkodtak katonáink is. Ha valaki azt meri állítani, hogy a magyar katona meggyőződésből, szívesen harcolt a németek oldalán, az hazudik. [...] A nevelés előtt te-hát hármas célkitűzés áll: 1. A magyar nemzet műveltségbeni felemelé-s; 2. Politikai éretté tétele; 3. Erőssé és szabadakaratúvá való nevelése. Úgy is mondhatnám: 1. A magyar nép képes legyen arra, hogy ember-hez méltó, boldogabb életet teremtsen magának. 2. Tudja, hogy ennek megvédésére és fejlesztésére melyik a helyes út. 3. Elég erős legyen, hogy ezt a helyes utat járni is tudja.”

Takáts Lajos cikke, kétségtelen, korszerű elveket fogalmazott meg, amely abban a szituációban, egy szörnyű világégés után, a tájékoztatás lassúbodása következtében, a tábor bizonyára nagyon zárt keretecsi között figyelemre méltó teljesítmény.

Az ötödik számban ezenkívül Klekner cikke kelti fel a figyelmet, amely *Bajtárs, baj van az idegekkel* címet kapott. Megtudjuk belőle, hogy a nemzetközi fogolytáborban igen sok a veszekedés és az idegeskedés... „Az idegességnek – elmélkedik Klekner – csíráztató melegágya abban rejlik, hogy az emberek legnagyobb része nem akar elfoglaltságot szerezni magának, hogy ezzel lekösse idejét és hasznosan töltsse napjait... A mi részünkre semmi sem fontosabb annál, minthogy igyekezzünk magunkat hasznossá tenni a tábor életében, igyekezzünk jókedvet, derűt teremteni és életkedvet önteni az elcsigázott lelkekbe. Erre ezer és ezer alkalom kínálkozik: nyelvek tanulása, társasjátékok, ének, zene, irodalom stb., melyek mind unalom- és gondúzó lehetőségek...”

Klekner sorai jól jellemzik a tábor belső viszonyait, helyesen ismeri fel, hogy a belső békétlenkedés megszüntetésére csak egyetlen megoldás lehetséges: keressen mindenki a maga számára olyan elfoglaltságot, amely a tábor közössége számára is hasznos.

A jövőben nem öntenek többé ágyút a harangból; 6. szám. 1945. május 1. Ez a szám díszes, rajzos oldallal indul. Két kéz a sarlót és a kapácsot illeszti egybe egy eke és egy üllő és egy búzakalász felett. A rajz felett felírás: 1945. május 1. A *Május 1.* című cikkében ismét dernői Klekner elmélkedik. A háború lassan-lassan a végéhez közeledik. Magyarország már teljesen szabad, a hadsereg egy része fegyverét a németek ellen fordította. A béke azonban egyelőre még várat magára.

„Ma május első napján – folytatja gondolatait Klekner – a szellemi és fizikai munkás néma kézzszorítására épül fel az új munkarend... Elérkezett az óra. »Finita la commedia«. Hisszük, hogy a jövőben nem öntenek többé ágyút a harangból, nem kovácsolnak fegyvert vasból és nem zavarja meg már semmi a nyugodt építő, termelőmunkánkat.”

Kerekes István tanító cikke beszél a múlt avult eszméiről, a hamis ígéretekről, amelyekkel éveken át kecsgették a magyarságot, az önámításról, amellyel bizonyos osztályokat teljesen háttérbe szorítottak. Világosan érzi Kerekes, hogy csak egyetlen gondolat érvényesülhet a mai Magyarországon – a demokrácia. A direkt propaganda eszközeivel áll az új gondolat mellé, s fenyegeti meg mindazokat, akik a demokrácia érvényesülését meg akarják akadályozni. Cikkének propagandisztikus hangvételére elegendő csak néhány mondat: „Eltársak, elvtársnők! Fizikai és szellemi munkásai az országnak! A 26. év utáni első szabad, piros május reggelén tekintsünk egy röpke pillantást a múltba... építsük ki a jövő munkaprogramját, jelöljük ki az utat, melyen minden munkás és dolgozó magyarnak haladnia kell... Küszöböljük ki magunkból mindent a múlt elavult eszméiből...! Itt csak egy világnézet győzedelmeskedhet, s ez a demokrácia... Vigyük önmagunkban diadalra a mai kor szent eszméit, s akkor nem lesz többé tatárjárás, mohácsi vész, náci pokol, de lesz helyette virágzó ország...!”

A nevetőoldalon egy szatirikus politikai rajzot látunk: egy toldozott-foldozott léggömb kosarában Hitler, Göring kapaszkodik rémülten, s így próbálnak elmenekülni a felszabadított Berlinből.

Az ünneplés napjai után jönnek a munkás hétköznapok; 8. szám, 1945. május. „Szinte nevetségesnek és visszataszítónak tűnik fel – olvashatjuk a vezércikkben – a mai szabad életben, hogy valaha, nem is olyan rében bünszamba ment a munka vasárnapjának, a tavasz legszebb vasárnapjának megünneplése. Milliók ünnepeltek a felszabadult országban, egyaránt örülve a való élet, s a természet tavaszán. Milliók ünnepeltek testvéri és bajtársi együttérzéssel zászlóikat lengetve, eszmét hirdetve, mely eszme eddig is ott szunnyadt minden szabadságra vágyó magyar lélekben...” A fogolytáborban is méltón ünnepelték meg a május elsejét: „...Az orosz, magyar, szlovák nemzeti imák után táborparancsnokunk keresetlen szavakkal szólott a táborban levő bajtársakhoz a nap jelentőségéről... Zeneszámok, magyar nóták, magyar és szerb énekkarok szép hazafias ének-számai tették emlékezetessé, felejthetetlenné az egyszerű keretek között létrehozott bajtársi ünnepet, s bár az eső annak befejezését megzavarta, mégis biztos tudatában vagyunk annak, hogy e kis ünnep elérte célját mindannyiunk lelkében. A megjelent orosz tisztikar arcáról sugárzó meglegedés csak fokozta a szereplők kedvét és a bajtársak zúgó tapsorkánja volt a jól megérdemelt fizetés minden egyes számért... Az ünneplés napja után jönnek a munkás hétköznapok, melyek mind-mind építő kövei az új szabad Magyarország épülő, hatalmas fellegrájának...”

S ebben a számban már megjelennek az új rovatban azok a viccek, amelyeket az előző számban kért olvasóitól a lap szerkesztősége. Dernői Klekner, mint majdnem minden számban, most is jelentkezik verssel. Mondanivalója prózában talán jobban érvényesülne, mint versben... A szám harmadik oldalán ismét több tréfás rajzot találunk. Az egyikben a fogolytábor szögesdrótján túlról lányok integetnek, akik telt kosarakat cipelnek. A tábor lakói meg a szögesdróton innen figyelik közeledésüket. Messziről egy fogoly szalad „Gyön a kaja” felkiáltással. Egy képsort láthatunk egy magyar és egy német fogoly birkózásáról, amelyből természetesen a magyar kerül ki győztesen.

A béke áldott anyala kopogtat házunk ajtaján; 9. szám 1945. május 15. A vezércikket ismét Klekner fogalmazta meg: „Szinte nem is tudjuk felfogni – írja –, értékelni, érzékelni e nap jelentőségét, amikor a hosszú háborúba belefásult lelkek millióit rázza fel a hír: a szenvedésnek vége és végre a béke áldott anyala kopogtat házunk, szívünk, lelkünk ajtaján... A gyárak szirénái megszólalnak, a harangok zúgnak. Mindenki ünnepel, mindenki örül. A munkás leteszi a szerszámát, a tisztviselő tollát, a katona fegyverét... egy-egy pillanatra..., majd tovább folyik a munka a béke jegyében... Nehéz elhinni, hogy nem olvasunk több hadijelentést, hogy a rádió és az újságok nem az emberek millióinak pusztításáról, hanem az élet békés menetéről fognak a jövőben beszélni... A viszontlátás örömpercei előtt állunk. Sokunkról még ma sem tudják, hogy élünk-e, vagy halunk, sokan nem tudnak szeretteik sorsáról, de akikről tudnak, akik már látták szeretteiket és beszéltek velük néhány szót, azok is vágyódnak a rabkatonáknak szívének, lelkének minden vágyódásával szabadon, felszabadultan ölelni... Emlékezzünk azokra, akik értünk, talán helyettünk vérezték el a harc mezején, akik nem érhették meg e nagy örömmünnepet!... A tél, a pusztító tél mögöttünk van. Menjünk előre a tavaszhoz át a nyárba, és legyen az sokáig madárdal, csókos, boldog, szabad, munkás, magyar nyár...!

Ezután újabb rovat jelenik meg a lapban, s ez a *Hírek* címet kapta. Szólnak benne a kül- és belpolitikáról, a sportélet megindulásáról, a színházak, mozik megnyitásáról.

A sportról szólva az első helyen a labdarúgást említik meg. A belpolitikai kérdések sorában a földreformrendeletéről olvashatunk. Heves megyében már 110 000 hold földet osztottak szét. Megtudjuk, hogy készül a választójogi törvény, s még azt is, hogy Pesten a Kék Duna grill megnyílt, Vörös Anci felléptével.

Semmi jele nincs annak, hogy a kilencedik számot újabbak követték volna. Nem lehetetlen, hogy június elejére már a tábor is megszűnt, s lakói családjaik körében fogtak az újjáépítés, a romeltakarítás biztató munkájához.

A cikkek azonban, amelyekből fentebb idéztem, néhány alapkérdést tisztáznak. Így többek között azt, hogy a táborban, amelynek szovjet parancsnoksága volt, magyar, német, szlovák, szerb katonákat őriztek.

Az a cikkek hangvételéből is sejthető, hogy az emésztő háború évei sikerrel „képezték át” a fogolytábor lakóit. Az azonban nem az intenzív agitáció következményeként, hanem belső meggyőződésből fogalmazódhatott meg, hogy a magyar nemzet soha sem akart ebbe az átkos háborúba belekeveredni. A „folyóirat” szerkesztősége azonban nem állott meg a sopánkodásnál. Felmérték a teendőket. Tudták, hogy valami gyökeresen új, alapvetően más eszmerendszer keretén belül kell mielőbb a békés munkát megkezdeniük. Semmi nyoma nincs tehát az enerváltságnak, a tehetetlenségnek, az elkeseredésnek.

A hadifogolytábor lapját olvasva, természetesen néhány kérdés is megfogalmazódik bennünk. Topográfiai, kronológiai, tartalmi kérdések: hol, mikortól meddig működött Tarjánban ez a tábor? Azt hiszem valakinek, aki a hely történetével alaposabban megismerkedhetett, kellene továbbkutatnia a témát. Hátha él még valaki –, s miért is ne élhetne! –, aki a mostaninál részletesebb, személyesebb emlékekkel tudná a tábor történetét feltárni. Ami a kezünkben levő dokumentumokból így is világos: a fogolytábor faliújságának szerkesztői megrendítő tudósítói a váltás folyamatának, felszabadulásunk első perceinek.

KILIÁN ISTVÁN

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

BORSI-KÁLMÁN BÉLA:

Együtt vagy külön utakon

Borsi-Kálmán Béla könyvének kevésbé irodalmi, viszont tárgyyszerűbb alcíme: *A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez*. A kötet ennek megfelelően két részből áll. Az első rész tárgya a román nemzettudat kialakulása és jellemzése. A két fejezetbe tagolt második részé pedig a magyar emigráció szembesülése az ötvenes és hatvanas évekbeli román politikával – középpontban a megegyezési kísérletekkel.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy a nemzetiségi törekvésekkel és Béccsel egyaránt szembenálló magyar politika esélytelen, kudarcra ítélt. Jól ismert, hogy a Béccsel való szövetség alternatívája helyett, amely 1867-ben végül is realizálódott, az emigráció megegyezésre törekedett az ország nemzetiségeivel és a szomszédos kisállamokkal. 1851-ben Kossuth ennek jegyében dolgozta ki ún. kútahtyai alkotmánytervezetét, amely – az ország területi egységének megőrzése mellett – széles körű jogokat ajánlott a nemzetiségeknek. A nemzeti-ségi egyenjogúsítás és a belső demokratizálás programja Kossuthnál és másoknál is kiegészült egy Szerbiából, a román fejedelemségekből és az Ausztriától elszakadt Magyarországból álló államszövetség, a Duna-konföderáció megteremtésének a tervével. Tudott az is, hogy ezt akkor érdemben és határozatosan egyetlen nagyhatalom sem támogatta. Kevésbé ismert viszont, hogy az érdekelt dunai államok, mindenképp a román fejedelemségek, ill. az 1858-ban létrejött román állam, hogyan vélekedtek e kérdéscről? Borsi-Kálmán Béla kötetbe foglalt három tanulmányából, amely a fiatal szerző első könyve, elsősorban erről tájékozódhat az olvasó.

A 19. század első évtizedeiben formálódni kezdő román nemzettudat és politika jellegzetességei közül a szerző különösen kettőt hangsúlyoz: a bizantinizmust, tehát egyfajta kétarcúságig rugalmas és kifinomult diplomáciai érzéket mint stílust, s a dáko-román kontinuitás elméletét mint egyre inkább meghatározóvá váló tartalmat.

A bizantinizmust a konstantinápolyi görögöktől származtatja, akik a késői török uralom alatt a havasalföldi és moldvai fejedelmeket, továbbá a fejedelemségek gazdasági, társadalmi és politikai elitjének jelentős részét adták. Szerepüket és befolyásukat jól jellemzi, hogy a 18. század végéig a hivatali, társasági és egyházi nyelv, valamint a közép- és felsőoktatás nyelve mindkét fejedelemségben a görög volt. Leszármazottaik, az 1848-as nemzedék, ill. a két fejedelemség egyesítői, akikkel tehát Kossuthék szembekeverültek, már románnak tudták magukat. Am anyanyelvük, továbbá alap- és középfokú iskoláik tanyelve még nem ritkán nekik is görög volt, s a nyugat-európai nyelveket és műveltséganyagot is úgy sajátították el, hogy

közben régebbi beidegződéseiket, így többek között őseik diplomáciai kifinomultságát is megőrizték. „Mindez egyfajta kétarcúságot eredményezett, amit nyugat- és közép-európai szemmel (beállítódással) nemigen lehetett követni...” – írja a szerző.

A dáko-román kontinuitás elméletét, amely szerint a román nép az ókori rómaiak leszármazottjai, s így Erdély őshonos lakossága, sajátos módon nem fejedelemségbeli, hanem erdélyi román értelmiségiek (S. Micu-Klein, G. Sincal, P. Maior) dolgozták ki. Erdélyiek voltak azok is, akik ezt a teóriát a 19. század első évtizedeiben a fejedelemségekben elterjesztették. (Az első román nyelvű felsőoktatási intézményt, amelyben a 48-as román nemzedék számos vezető tagja is tanult, ugyancsak egy erdélyi áttelepült szervezte meg 1818-ban.)

A dáko-román elmélet, ill. ennek politikai lényege, tehát Erdély és a fejedelemségek történetileg jogos és indokolt egyesítése egy államban főleg a radikálisabb és merészebb havasalföldi értelmiséget ragadta magával. Az erdélyiek mellett elsősorban ők azok, akik a román-magyar megegyezés először 1849-ben körvonalazódó tervét elvetik, s az összrománság, azaz Erdély és a fejedelemségek Habsburg-birodalmon belüli egyesítését tűzik ki célul. A konzervatívabb és óvatosabb moldvai szellemiség ezzel szemben inkább csak a két fejedelemség egyesítését tartotta reálisan elérhetőnek, s a magyarokban mintegy potenciális szövetségest látott. Képviselőik ennek megfelelően a dáko-román elméletről is meglehetősen lesújtóan vélekedtek. Egyik reprezentánsuk, M. Kogalniceanu 1843-ban így nyilatkozott erről: „Bennem egy románt fognak találni, de sobasem addig, hogy hozzájáruljak a római mánia terjedéséhez, vagyis abhoz, hogy rómaiaknak nevezzük magunkat... Ez a mánia odáig terjedt, hogy még a régi rómaiak tetteit és történelmét is kisajátítják, Romulustól Romulus Augustulusig... Óvakodjunk, uraim, ettől a betegségtől, mely neveltségessé tesz bennünket az idegenek előtt.”

A. I. Cuza, az 1858-ban egyesült két fejedelemség első uralkodója, akivel Klapka, ill. a magyar emigráció vezető szerve, a Magyar Nemzeti Igazgatóság fontosabb egyezményeit kötötte, sajátos képviselte ezt a végleges célját és tartalmát tekintve egyértelműen még kialakulatlan, stílusában azonban maris rendkívüli módon „kifinomult” román nacionalizmust. Moldvából származván maga eredetileg nem tartozott a „dáko-romanisták” közé, sőt ebben a kérdésben eleinte Kogalniceanura hallgatott, aki néhány évig miniszterelnöke is volt. A későbbiekben azonban egyre inkább a mezőszéki eredetű A. Papiu befolyása alá került, aki az ötvenes és hatvanas években a dáko-romanizmus és a magyarellenesség legfőbb ideológusának számított. Gyakorlati politikájában ennek megfelelően Cuza elfogadta Moldva és Havasalföld egyesülését mint pillanatnyilag elérhető maximumot. Am ugyanakkor azt sem tartotta kizártnak, hogy kedvező külpolitikai konstelláció esetén a későbbiekben a dáko-román eszme is megvalósítható lesz. Mivel Erdélyről egyetlen magyar emigráns sem tudott és akart lemondani, a magyar emigráció hatékony támogatása – s ez a könyv egyik gazdagon dokumentált alaptézise – valójában nem állt, nem állhatott a román politika érdekében. Abban a tényben, hogy a magyar emigráció törekvéseit Cuza általában nem akadályozta, képviselőivel tárgyalt, sőt megállapodást kötött velük, így tehát sokkal inkább a messzire tekintő román külpolitika egyik taktikai elemét, s nem a Duna-konföderáció eszméjének felkarolását kell

tátnunk. A magyar emigránsok jelentős része – s ez a szerző másik fő megállapítása – ezt sokáig nem értette meg, s a román vezetőktől olyasmit várt, amit azok nemzeti céljuk feladása nélkül nem adhattak meg. Másként fogalmazva: az 1848-as magyar emigráció Duna-konföderációs elképzelése nemcsak a nagyhatalmi politika oldaláról, hanem a leginkább érdekelt fél, Románia politikájának a szempontjából is irreális volt.

Nem kizárt, hogy Borsi-Kálmán olvasói között lesznek olyanok, akik a méltán rosszízű és rosszlelkű dezilluzionálás feléledésére fognak gondolni. Biztosra vesszük azonban, hogy az elfogulatlan többség meg fog hajolni a felsorakoztatott bizonyító anyagok előtt, s a könyvet inkább reális múlt-szemléletünkhöz való figyelemre méltó hozzájárulásként fogja értékelni.
(Magvető)

ROMSICS IGNÁC

MÉRLEGEN

Magyarország felfedezése

BAKONYI PÉTER: TÉBOLY, TERÁPIA, STIGMA

A szociográfia nem könnyed, utazásra szánt olvasmány. *Moldova György Akit a mozdony füstje megcsapott* MÁV-diagnózisa után sokáig szorongva ültem vonatra, hiszen ha hihetünk a szerzőnek (s miért ne hihetnénk?) már az valóságos csoda, hogy a vonatok egyáltalán még mennek. Annak idején mégis nem kis meglepetéssel (s némi elégtétellel) olvashattuk, hogy Moldovát tiszteletbeli vasutassá fogadta a „szakma”. A valóság önmagára ismert tehát az ábrázolásban, el is fogadta az analízist.

Nem véletlenül jutott eszembe *Bakonyi Péter Téboly, terápia, stigma* című félelmetes könyvét olvasva éppen Moldova és a vasút. Mert ha a MÁV állam az államban, akkor Bakonyi Péter választott témájára, a magyar egészségügyre, s azon belül is az elme- és ideggyógyászatra fokozottan áll ez. Továbbgondolva: ha van terület, amelyen éppen úgy, de inkább jobban ki van szolgáltatva az állampolgár, mint a MÁV-nak, akkor az éppen az egészségügy. Közelítve Bakonyi Péter témájához, a helyzetet súlyosbítja, hogy a beteg ember kétszerezsen is kiszolgáltatottá válik, ha a baja nem szervi eredetű, tehát nem szabzszre, belgyógyászra, szülészre stb. tartozik.

A könyv első ötöde áttekinti az elmegyógyászat történetét, a magyar egészségügyben elfoglalt, kiharcolt

helyzetét, helyesebben a peremre-perifériára szorulását. Erre „rímel” mintegy (a kötet végén) a lélek egészségéért (megelőzés, felvilágosítás stb.) tett, teendő, illetve (itt is) elmulasztott, elszabotált intézkedések, lehetőségek leírása. Maga a gerinc: a magyar elmegyógyászat, pszichiátia infernóinak, azaz intézményeinek (kórházak, rendelők, orvosok, betegek stb.) leírása. Szívszorító, nyomasztó olvasmány, amelyről a könyv recenzense nem tud hűvös objektivitással véleményt alkotni.

Jól teszi Bakonyi, hogy a „kályháztól” indul, s a történeti áttekintéssel kezdi. Az elme és a lélek betegségeit ugyanis minden korban másként, de mindenkor előítélettel szemlélte, fogadta el a társadalom. Ha úgy tetszik, akkor ezt elfogadhatjuk egyfajta tükörnek is a civilizáció, a kultúra, a demokrácia fokmérőjeként is, mert nagyon is meghatároz egy kort, társadalmat a humánus foka, a tolerancia és empáthia mértéke. Minél fejlettebb egy adott társadalom, annál inkább hajlamos az elme és a lélek betegségeit, sérüléseit is gyógyítandó bajnak tekinteni, ennek anyagi, intézményi, társadalmi, egészségügyi feltételeit megteremteni. Ez nem egyszerűen (csak) elhatározás kérdése, mert számos objektív és (sajnos) szubjektív tényezőtől determinált. A kérdésnek több – itt nem részletezendő leágazása

van. A keleti (pl. hindu) kultúrák, vallások magát a létet tartják szentnek, sérthetetlennek, míg az európai (keresztény) kultúra dualista: külön választja a lélekkel, értelemmel is bíró lényt az élővilagtól, s csak az előbbi (az emberi személyiséget, ha úgy tetszik lelket) tartja sérthetetlennek. De meddig? Ameddig az ép, egészséges. A fogyatékos, a sérült, a zavart elmét igen sokáig egyszerűen nem vette emberszámba, az ördög incselkedésének, eszközének tekintette, s az állatoknál is sanyarúbb sorsot szánt neki. Érdemi fordulatot – szemléletben, de még messze nem a gyógyászatban! – csak a felvilágosodás hoz, amikor már a beteg embert látják az epilepsziásban, paranoiában, skizofréniában stb., s tenni is hajlandók érte, legalábbis nem akarják likvidálni, elpusztítani. Igen izgalmas folyamat ez – megéremmelne akár ez is egy könyvet –, s még korántsem tekinthető befejezettnek, mert most már magában az orvostudományban folyik az ádáz küzdelem a dolgok (a beteg, betegség, gyógyítás, gyógyíthatóság stb.) megítéléséről. A kérdés megítélése ugyanis perdöntő a bánásmód szempontjából. Minek tekintjük az elme és a lélek betegségét? Biológiai eredetű rendellenességnek, amelyről egyre többet, de még mindig nem eleget tudnak, vagy társadalmi eredetű bajnak, amelynek orvoslása is csak a társadalomban, a társadalom segítségével képzelhető el.

Bakonyi Péter szempontjai a laikuséi, tehát nem az orvosé, s ez egyszerre előnye és fogyatékosága. Leírásai riportszerűek és a friss szem megdöbbenését fejezik ki. A klinikák, kórházak, rendelőkintézetek, a rehabilitáló és (elme) szociális otthonokról írottak elemzésére eleve nem vállalkozom. Bakonyi Péter bámulatos lelki erővel és szorgalommal járta ezeket végig fotós kollégájával (*Szebeni András*), s amit láttató erővel leír, az

önmagáért beszél. Aligha vitathatók a következtetései is, noha maguk a szakemberek minden bizonnyal vitatni, sőt támadni is fogják érte. Ez azonban nem baj, sőt! Legyen vita! Mert – noha az összehasonlítás profán – a téma lényegesen fontosabb (mert a lényegét érinti), mint a vasút, az ipar vagy a gazdaság állapota. Bakonyi – ki is mondja – a társadalom lelkiismeretére apellál, azt akarja felrázni. Olyan témákhoz nyúl, neuralgikus pontokat, mély sebeket is érintve, amelyek eddig részben tabuk voltak, vagy „túlbeszéltük” ugyan, de mindig csak a moralizálgatás szintjén (alkoholizmus, öngyilkosság, a deviáns magatartások okai, megelőzésük, gyógyításuk, rehabilitálásuk módjai stb.), s a lényeghez alig jutottunk közelebb. Jellemző adalék, hogy az ötvenes években az elme- és lelkibetegségeket amolyan „kapitalista maradványnak” tekintették, amely a szocialista társadalomban magától „elmúlik” az élet színvonal emelkedésével. Maga a pszichológia, pszichiátria is nem kívánatos, „gyanús” tudomány volt, amelyet nem tanítottak, nem műveltek. Lényegesen változott azóta a szemlélet, javultak maguk a viszonyok is, de a humánus, minden vonatkozásban racionális, a megelőzést, gyógyítást, rehabilitációt egységes rendszerbe fogó megoldásért még sokat kell tennünk. Elmék vagyunk, s nem vadak, írta József Attila, akit éppen a zsenialitása emelt a betegsége fölé mintegy, hogy szenvedései mindannyiunk „fogyasztható” közkincsévé válhassanak az esztétikum és a sugárzó értelem által. Bakonyi Péter „becérte” az empiriával, de azzal, hogy – sokszor csak az eset, a jelenség szintjén – leírta ezt a valóban „sajátos” terepet, igen nagy szolgálatot tett az egészségügynek is. Ez még akkor is érvényes, ha maga a megbírált „szakma” nem feltétlen hállás érte... (Szépirodalmi)

A *Kritika* (1984) szeptemberi számában érdekes cikk olvasható a történelemtanításról. A cikket a madridi *El País* 1984. június 14-i számából vették át. Két egyetemi kutató nézeteit ismertetik. Ebből idézek: „*A történelem oktatásának a kötelező iskolában akkor van értelme, ha a tanulónak mint meghatározott társadalmi környezetben elhelyezkedő személynek a globális fejlődéséhez járul hozzá. A történelmet azért kellene tanítani, hogy a tanuló megértse az őt körülvevő világot: megismerje és megértse azokat a tényeknek és intézményeknek az eredetét, amelyekkel együtt él. Kívánatos lenne, hogy a diák ne csak a XIX. századi Európa nacionalizmusainak eredetét értse meg, hanem azokat a nacionalista jelenségeket is – vagy mindenekelőtt azokat – amelyek nyomán kialakult a mai autonómrendszerű Spanyolország*”. Ebből a rövidke, kiragadott idézetből – megnyugtató-sunkra?, vizsgálásunkra? – kiderül, hogy a történelemtanítás „mint olyan” máshol, a tőlünk távoli, egészen más történelmi hagyományokkal rendelkező, más társadalmi berendezkedésű Spanyolországban is gond. Azt pedig már a napi hírekből tudjuk, hogy a szövegben is említett nacionalizmus, nemzetiségek (baszkok, katalánok) közötti feszültségek – a történelem elvarratlan szálai –, mekkora gondot jelentenek a polgári spanyol államnak. Csupán analógiaként említhetjük még az írek és angolok (Nagy-Britannia), a vallonok és a flamandok (Belgium) ellentéteit. Mindezek – úgy mond – a „művelt” Nyugaton, ahol a polgári és nemzeti államok, demokratikus intézményrendszer jóval hamarabb kialakult, mint a zaklatottabb múltú, következőképp fáziseltolódást szenvedő Közép-Kelet-Európában. Mert itt a történelem viharai jobban megrázták és összekuszálták a népeket. Olyannyira, hogy a térség egyetlen ál-

lama sem tekinthető etnikailag, nyelvi-ileg egységesnek, homogénnek. Az elmúlt századok (török és Habsburg-elnymatás) késleltették a nemzeti (és polgári) államok kialakulását, s ez a fáziskésés fájdalmasan megviselte a térség minden államát, nyelvi és etikai csoportját. Előítéletek és gyanakvások, vélt és valós sérelmek miatti bosszúk, megtorlások hátráltatták és hátráltatják még ma is a megbékélést, a múlt bevallását. De „tabuk” is, s egyfajta rosszul értelmezett „szemérem” is, amely inkább nem beszél a múlttól, a gondokról, nehogy érzékenységeket sértsen, felszakítson már behegedt sebeket.

De meddig lehet, szabad hallgatni ezekről a dolgokról? Generációk nőttek fel az elmúlt évtizedek alatt, amelyek alig tudnak az elmúlt fél évszázad történelméről, következőképp tanácstalanok (és közönyösek!) nem egy társadalmi (gazdasági, kulturális, politikai) jelenség megítélésében. A dolog (már) nem bagatellizálható el. Néhány éve országos vitát kavart *Pásztor Emil* cikke, amelyben leírta, hogy a tanítványai (magyar szakos főiskolai hallgatók) nem tudták, hogy milyen nyelven beszélnek a székelyek. De honnan is tudhatnák – válaszolt *Für Lajos* vitacikkében –, amikor az általános és középiskolai tankönyvekben a székely kifejezés csak jelzőként szerepel, értelmezés, magyarázat nélkül.

Ezek után – a kissé hosszúnak tűnő bevezető után – minden történelmet és magyart tanító pedagógusnak, s egyáltalán minden múltunk, sorsunk iránt érdeklődő, felelősséget érző polgárnak figyelmébe ajánlom Albert Gábor könyvét. Eddig megszoktuk, hogy a *Magyarország felfedezése* sorozat kötetei egy-egy régiót, népgazdasági ágat mutatnak be a szociográfia módszerével. Albert Gábor az első, aki a teret még egy dimenzióval toldotta meg: a történetiséggel, mert (Hegellel

szólván) a dolgok csak történelmükkel együtt érthetők meg. Evidencia ez, amelyet idézünk, hivatkozunk rá, ám a gyakorlatban hiányzik hozzá a makacs (történelmi) tények konkrét és alapos, részletes ismerete.

Miről szól ez a könyv? Egyetlen mondatral is válaszolhatunk rá, de nem lenne elég pontos. Mert kétségtelen, hogy a szerző vizsgálódásait a magyarországi nemzetiségekkel (németek, délszlávok) kezdte, de ebben – mint cseppben a tenger – fel tudja mutatni az egész magyar történelmet, s kitekintve a mára (1982-ben fejezte be az adatgyűjtést) társadalmunk néhány izgalmas, megoldandó gondját is. Szerencsésen alkalmazza a *pars pro toto* (részben az egész) elvét. Néhány baranyai, tolnai, zalai többnemzetiségű községet keresett fel, azokat, ahol századunkban (1918-tól) többször is mozgásra, helyváltoztatásra kényszerült a lakosság. A könyv gerincét azonban a Bukovinából, Moldvából úgymond „hazatelepített”, majd a szerencsétlen bácskai telepítés után továbbmenekült székelyek, csángók a szó szoros értelmében drámai, sőt tragikus története adja. Az ő sorsukban, ha szabad ezzel a csúnya szóval mondani „modellben” egyrészt a nemzeti-ségi létet-sorsot mutatja be, az üldöztetést, megaláztatást, egészen az önértzet-önbecsülés elvesztésétől az öngyilkosságig, másrészt a ki- és letelepítettek sorsát is. Az ő sorsuk ismerete segíti átélni az olvasót a Csehszlovákiából (1945–46–47-ben) „áttelepítették”, de a kollektív bűnösség vádjával a Dunántúlról kitoloncolt svábokét is. Három eszköze, módszere van Albert Gábornak ennek a szerteágazó, szívszorítóan tragikus élet- és élményanyagának a bemutatására; az oknyomozó, a levéltárakat, szakirodalmat feldolgozó történészé; az üldöztetéseket, a ki- és letelepítés szenvedéseit, a tsz-szervezést, a lassú konszolidációt átélőket és a szemtanúkat

megszólaltató szociográfusé; s nem utolsósorban a szépíróé, akit éppen az intuíciója, belcélő képessége segített a sorsok és portrék plasztikus megformálásában. Mindvégig a megértés szándéka vezette. Értendő ez magukra a megszólaltatottakra, a történelmre és a mai gazdasági, társadalmi jelenségekre is. Mert hisz éppen ez adja meg a munkájának a célját és értelmét is: kulcsot, fogódzókát, magyarázatot találni arra, ami történt az elmúlt 60–70 évben, s ami történik ma falvainkban, városainkban. Könnyen lehet summázni a „tanulságokat”. Az egyén, az individuum csak akkor tudja megőrizni és kiteljesíteni magát, ha megtartó közösségben él, ha biztosítja – jogilag, gazdaságilag, politikailag – ennek a közösségnek a létét, autonómiáját, szuverenitását, lett légyen az bukovinai székely, Garam menti (Csehszlovákia) magyar, tolnai, baranyai szerb vagy német. Az éntudatot, az emberi méltóságot, azt a módot, ahogyan viszonyulunk a világhoz, ahogyan megfogalmazzuk (magunknak) a világot, ebben a nemzeti, nemzetiségi közösségben tanuljuk meg, s ha ez fenyegetett, elnyomott, korlátolt, akkor az egyed, a személyiség is eltorzul, saját (potenciális) színvonala alatt vegetál. Albert Gábor számos és meggyőző példával illusztrálja és bizonyítja ezt. A történelem, előbb a nacionalista, majd a szektás-voluntarista politikai akarat, hatalom (államok) úgy szóltak bele ezeknek az embereknek a sorsába, hogy semmibe vette vágyaikat, céljait, szuverenitásukat, emberi méltóságukat. Igen szemléletes példákat kapunk a könyvben a történelem csapdáira, arra, hogy a politikai akarat, szándék hogyan fordul el az eredeti céltól és a rációtól, fordul – eredményeként – akár önmaga ellentétébe is. De ezen közben tengernyi szenvedést okoz, megrendíti az emberek hitét a (mindenkori) deklarált

eszményekben, jelszavakban. Ezernyi módja van persze a védekezésre is az egyénnek a közönytől az önpusztításig (lásd alkohol, öngyilkosság), a gátlástalan önzésig, a minden helyzetet meglovagoló karrierizmusig. Vagy csupán a fogyasztói mentalitás kialakulásáig.

Szándékosan nem részleteztem a csángó-székelyek, a Garam mellől elűzöttek, az ártatlanul meghurcolt svábok sorsát. A szerző is érezhetően visszafogja a tollát, s csupán a tények közlésére szorítkozik, azaz mindent dokumentál, amikor ezekről a

történelmi igazságtalanságokról és tragédiákról szól, de éppen ezzel ér el drámai hatást. Senki se érezheti magát felmentve a felelősség alól: önmagáért, szeretetteiért, a közösségért, nemzetiségéért-nemzetért csupán azért, mert nem ismeri a múltnak ezt a szeletét, Közép-Kelcet-Európa történelmét. Összegezve ez a könyv is hasznosan gyarapítja nemzeti önismeretünket, elolvasása után józanabban, tudatosabban nézhetünk a dolgaink után... (Szépirodalmi)

HORPÁCSI SÁNDOR

Az irodalomtörténet kérdőjelei

Fenyő István: Haza s emberiség

Szeretem az egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténeteket. Szeretem végigkövetni a szerzőt gondolatmenetében, ahogy az irodalmi műveltség kezdetétől, annak virágba borulásáig nyomon kíséri egy nemzeti irodalom alakulását, tévútjait, kanyargóit, hatalmas diadalait. Szorongással vegyes, jóleső érzéssel olvastam *H. Taine* angol irodalomtörténetét vagy éppen *Lanson* francia irodalomtörténetét. Ennyi tudás, ennyi szorgalom, ilyen íráskészség... De még a rövidebb időszakra szorítkozó *H. Hettner*t is csodáltam, pedig ő „csak” a német irodalom XVIII. századi szakaszát mutatta be. Vajon lehet-e ma ilyen átfogó képet adni egy irodalomról vagy annak egy „hosszú tartamáról”? Vajon részletekre széthulló kutatásunk látja-e a fától az erdőt, mint ők látták? Persze, hangzik a megnyugtató válasz: jól kivehető sémákba szorították az irodalom sémákba nem szorítható életét; az idő, a faj, a környezet hár-

masságot érvényesítették költők, írók, életművek, korok tárgyalásakor, olykor a „nemzeti” lélek vagy a „néplélek” megnyilatkozását igyekeztek kimutatni. *Szerb Antal* tűzijátékszerű ötletvillózása később kápráztatott el, mint ahogy *Babits Mibály* egyoldalúságaival és rokonszenves elfogultságaival is lenyűgözően szép európai irodalomtörténete is. Kutatás közben forgattam a kétszemélyes szerzőjű szlovén irodalomtörténetet, *Pogacnikét* és *Zadravecét*, tisztelettel adózva korokat szintetizáló, írói életműveket imponáló sorban megjelenítő munkájuknak. S megdöbbenett az akadémiai irodalomtörténet, amelynek számos szerzője számos álláspontot, vizsgálati módszert képviselt. Amit egységben kellett volna látnom, azt darabjaiban láttam; összetartozónak hitt korszakok nemcsak különböző felfogásban tárgyaltnak, hanem összetartozásuk is eleve kétségessé válik. Egyazon korszak szereplői sem nyilváníthatják

ki véleményüket más szereplőkről, mert önmagukban, önmagukhoz viszonyítva kerülnek elénk, nem abban a rendben, amelybe tartoznak.

Ismét megnyugtató választ hallunk: annyi a részletkutatás, annyi a szakirodalom, olyan mennyiségű monográfián, tanulmányon, cikkben, adatközlésen kell keresztülrágnia magát az irodalomtörténésznek (és annyi feleslegeset olvas el búvárkodása közben), hogy szükségszerűen (?) kerül sor nemzeti irodalomtörténetekben még az egyes fejezetek szétparcellálására is az adott tíz-tizenöt év szakemberei között. *Horváth János* egyetemes magyar irodalmi tudása a régmúlté, a ma irodalomtörténésze néhány évtized termését tudja csak igazán. Aki legalább másfél évszázadot fog át kutatásaival, hamar gyanússá válik a szakma szemében. Jobb esetek közé tartozik, aki az irodalomtudomány ágaiból nem pusztán egyet művel. Jóllehet, elmélet és konkrét irodalomtörténeti munka szétválása szintén „víványa” korunknak. S ez a szakosodás nem feltétlenül előny! Illetve előny annyiban, hogy egyes költőknek, íróknak még a mosóécéduláit is ismerjük. Csak éppen az a kérdés, hogy egy korszakot, egy költőt, az irodalom széles ívű folyamát a mosóécédulák határozzák-e meg? Vagy éppen ellenkezőleg: a túl sok adat, a tudni nem érdemes dolgok tudása nem áll-e a költő és az irodalomtörténész közé? Lehet-e valamit igazán tudni, aminek sem előzményével, sem következményével nem vagyunk tisztában? Ha csak a szoros értelemben vett irodalmi korszakot ismerjük, és nem annak intézménytörténetét, zenei és képzőművészeti világát, mindennapjait („szociológiáját”!), a szokásokat, az olykor rejtett és meglepő kapcsolatokat és tudatos kapcsolódási szándékokat...

Talán nem egészen igazságos, ha ezeket a gondolatokat a Gondolat Kiadó ama sorozatának nyitányára írjuk le, amely éppen az egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténet jogát akarja visszaállítani. Ugyanis irodalmunk nagy korszakait a korszak legjobbnak minősített szakértőivel akarja a kiadó a nagyközönség részére, tehát olvasmányosan, színesen, izgalmasan fel dolgoztatni. A szó legszorosabb értelmében vett ismeretterjesztő műről van szó, amely összetett szónak mindkét tagja egyképpen hangsúlyos. Tehát népszerű jellege (terjesztő) és tudományos volta (ismeret).

Az már ismét más kérdés, hogy szerencsés volt-e először egy viszonylag rövid korszakot bemutatni, nevezetesen az 1815 és 1830 közé eső esztendőket. A magyar irodalom 1815–1830 között ugyanis nem alkot önálló korszakot, hiszen – mint ebből a könyvből is kitetszik – *Kölcsey Ferenc* nyolc esztendővel és jelentős alkotásokkal, *Vörösmarty* pedig huszonöt esztendővel és legjelentősebb alkotásaival élte túl ezt az évszámot, márpedig elképzelhetetlen *Kölcsey* vagy *Vörösmarty* életművének-pályájának kettévágása. Nyilvánvalóan az lett volna az optimális, ha a történelmi-irodalmi korszakok egymásutánja szerint jelennek meg a kötetek, de ezt eddig csak az akadémiai irodalomtörténettel sikerült elérni, sem az ún. tizkötetes *Magyarország története*, sem a *Gondolat Kiadónak* ez az egyébként üdvözlésre méltó vállalkozása, sem a kritikátörténeti sorozat nem tudta ezt az elemi kívánalmat kielégíteni. Hogy ennek számos, emberi, tudományos, szervezési oka van, arról talán nem szükséges külön gyözködnünk az olvasót. Így inkább marad a tiszta öröm, hogy mégis lehetséges az egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténet. Mert – ideje, hogy meg-

nevezzük a szerzőt! – *Fenyő István* meggyőz erről. Meggyőz, mert hosszú kutatói tapasztalat birtokában vállalkozott az összegezésre. Írt sajtó- és kritikátörténetet, írói monográfiát (Kisfaludy Sándorról), verselemzést (Petőfi Sándor egy versét elemezte), igen sok tanulmányt, sajtó alá rendezte Kölcsey Ferenc válogatott műveit, Eötvös József beszédeit, recenziókat készített kritikai kiadásokról, tanulmánykötetéről, válogatott kritikátörténeti szöveggyűjteményt adott ki. Emellett nem húzódik el a zsurnálkritikától sem, egy időben a *Magyar Rádió*ban rendszeresen jelentkezett *Figyelő szemmel* című publicisztikai műsorával.

Igy adva van minden – előtanulmány, adottság, rutin – ahhoz, hogy egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténet készülhessen. Amit nem várhatunk tőle: az Szerb Antal ötletessége, Horváth János századokat egységben látó-átfogó megjelenítő ereje, *Szauder József*nek irodalmat és képzőművészetet egymással korrespondenciában érző művészete. De az sem kevés, amit kapunk. Szilárd szerkezeti vázat, áttekinthető előadásmódot, következetes tárgyalási módszert, az irodalom társadalmi funkcióját hangsúlyozó (néha talán túlhangsúlyozó) felfogást, megjelenítésre törekvő költői pályarajzokat, költői pályarajzok és társadalmi-művelődéstörténeti hosszmetsetek általában megfelelő arányát, kitekintést a világirodalomra, különös tekintettel Kelet-Közép-Európára. Ehhez hozzátehetjük, hogy Fenyő István mindezt a szakirodalom tüzetes ismeretében teszi, azokat idézi, akiket olvasott. Márpedig a korszakról többet nála aligha olvasott valaki manapság széles e hazában. Egyes megállapításai mögött ott érezzük a szakirodalom és saját kutatásai hitelességét. Emellett az olvasó tájékoztatására nem alcímek, hanem az egyes bekezdések előtt

„blickfangos” „schlagwortok” található, néhol valóban eligazítóak, néhol azonban igencsak az *Interpress Magazin*ba illők, mint például *A társadalmi harcok sűrűjében. Öntudatos és bátor nőtípus*, „alig leplezett erotika” (s mindez Vörösmartyról szólva). Egészében azonban jól olvasható, a legtöbb helyen megjegyezhető (azaz az akadémiai irodalomtörténetnél inkább tanulható), jól követhető gondolatokat kifejtő könyvet tartunk a kezünkben. Érződik, hogy szerzője önálló tervvel és elgondolással rendelkezik, mintegy kortársává tud válni az általa prezentált korszaknak, érzi annak mozgásirányát, eszméáramlatait. Mégis, időnként mintha nem bízna eléggé magában, és – szó szerinti vagy kommentált – idézéshez folyamodik. S bár igyekszik takarékoskodni az idézetekkel, inkább a szakirodalmat interpretálva adja elő mondandóját, mégis, e – nem feltétlenül szükséges – citátumok révén kizökkenünk a gondolatmenetből, jóllehet, az ilyen egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténeteknek nem csekély előnyük az előadás egyneműsége. Mintha a szerző arra törekedne, hogy senki szakember ne maradjon ki az idézettek közül. A 178. lapon *Révai József* és *Németh G. Béla*, a 186. lapon *Révai József*, *Horváth János* és *Alexa Károly*, a 188. lapon *Négyesy László*, a 189-en *Horváth János* és *Szauder József* a hivatkozott szerző. Valóban minden esetben az idézetekhez kellett fordulni? A magunk részéről erősen kételkedünk ebben. Mint ahogy abban is, hogy az olykor ugyancsak egymással ellentétes nézeteket valló szerzők egyneműsítése a könyvben található idézetek alapján sikerrel járhatna. Amennyiben az lett volna Fenyő szándéka, hogy adott esetben például Kölcsey Ferencről nézeteket sorakoztasson föl, ezt oldottabb formában, könnyedebben, „ele-

gánsabban” is megtehetette volna. Nem lábjegyzetben, hanem elbeszélő, magyarázó jellegű bibliográfiában, amely az egyes szakirodalmi műveket is minősíthette volna.

A másik zavaró momentum a magyar irodalom-világirodalom Fenyő képviselte felfogásában fedezhető föl. Nem hiszük azt, hogy a világirodalmi háttér megrajzolása feltétlenül a bevezető megjegyzések közé való, tehát bevezetőül kellene felvázolni a kelet-közép-európai romantikát vagy „az alapozó európai mesterek” portrévázlatait. Inkább hiszünk irodalmunk összehasonlító szemléletében, azaz a világirodalmi, kelet-közép-európai párhuzamok, „hatások”, hasonlóságok magyar irodalommal való együtt-tárgyalásában. Tehát a *Csongor és Tünde* Éj monológját *Mácha* hasonló látomásával vetnök egybe, vagy Vörösmarty harcát önnön klaszszicizmusa ellen *Mickiewicz* és *Preseren* hasonló gesztusaival tudjuk inkább megvilágíthatónak. Hiszen ebben a párhuzamosságban, ebben az Európa felé fordulásban Fenyő István is hisz, csak éppen az egyes művek tárgyalásakor nemigen érvényesíti e szempontot. Ezzel kapcsolatban, hogy – bár Fenyő István kritikátörténetében sikerülten mutatta be a XIX. század eleje uralkodó eszméinek magyar változatait – helyenként még a régi reflexek működnek. „*Nincs szerepe magyar földön a romantikus iróniának sem* – írja a 33. lapon – *a hazai írónak nem csupán szellemük szikrázásával van módjuk arra, hogy megpróbálják helyreállítani a széttört valóságot –, annál inkább a küldetés-tudatnak, az apostolhitnek.*” Ami azt illeti, *Friedrich Schlegel* vagy *Novalis* (akitől el akarja Fenyő távolítani a magyar romantikát) sem volt éppen híjával az apostolhitnek és a küldetés-tudatnak; a romantikus irónia pedig nagyon is jelenlevő tényezője Vörös-

marty vagy akár Petőfi világképének. Ugyanis a kettő nincs egymással el-lentétben. A Szent Szövetségbe hátráló Fr. Schlegel nem azonos a fiatal Friedrich Schlegellel, Novalis költészet-központúsága, a költői küldetésbe vetett hite, utópiája, világirodalom-képzete pedig valószínűleg „tipológiai-lag” több rokonvonást mutat a kelet-közép-európai romantikával. Előre jelezzük: *Victor Hugo* groteszkelmélete, költészetkorszakolása, Shakespeare-kultusza, mind-mind közvetlenül vezethető le a német kora romantikából. S valószínűleg a német korai romantika népköltészetkultusza sem zárható majd ki a tipológiai elemzések köréből, hogy drámaelméletükről ne is szójak.

Szerencsére az ilyen „rövidre zárás” nem túl gyakori a kötetben, inkább a szerző figyelme pillanatnyi kihagyásának „credménye”.

Máskor a feltehetőleg szakirodalmi tájékozódás viszi egy kicsit félre az egyébként pontosan fogalmazó Fenyő Istvánt. Nagyon kevésbé meggyőzőnek érzem például Goethe és Kölcsey irodalomról alkotott nézeteinek egybevetését. „*Goethét épp annyira foglalkoztatta a költői hivatás értelme, mint magyar rajongóját.*” Akadékoskodhatnánk, hogy ha valakinek hivatása van, az magától értetődőleg tartja annak értelmét. Aztán meg, Schillert talán még inkább foglalkoztatta a „költői hivatás”. Goethének a költészet egyik (bár kétségen kívül fontos) hivatása, legalább olyan fontos számára a természettudomány, azon belül a biológia, a zoológia, az ásványtan, az optika. Ami „esztétikáját” illeti, abban nem tartjuk egészen igaznak, hogy Fenyő *Kant*tal állítja párhuzamba, tartja felfogását a bölcselőjével egyezőnek. Jól ismert például, milyen mértékben bírálta Goethe *Kant* felfogását az ízlésről, mennyire ellensége volt a hidegnek vélt speku-

lációnak, mennyire tapasztalati-érzéki volt beállítottsága a bölcsélet, a tudomány, sőt, még a szép tekintetében is. Az érdek nélküli tetszés gondolatát aligha vallotta. Persze, más kérdés ismét az, hogy mit látott Kölcsey Goethében. Mindenekelőtt a winckelmanni görögségképzet német letéteményesét, mint az például a Fenyő István által jó érzékkel idézett Kölcsey-levélrészletből kitetszik (az együgyű nagyság, mint a görögség jellemzője, Winckelmanntól ered!). Az ember egységes természetének, az emberi totalitásnak eltűnése (Fenyőt idéztük) éppen úgy foglalkoztatta a korai német romantikusokat, az elidegenedést, a harmónia felbomlását ők (is) konstataáltak, Schiller nem kevésbé. Persze, nagyon igazságtalan néhány nem teljesen szerencsésen megfogalmazott mondat kiragadása, annyit azonban mindenestre érzékeltet, hogy Fenyő Istvánnak nem mindig sikerül a magyar és a világirodalmi megfelelések regisztrálása. Kölcsey Goethe-élménye bonyolultabb és összetettebb annál, hogy egy bekezdésben elintézhető lenne; viszont a szerzőnek a kérdéssel foglalkoznia kell, mert nem hagyható ki. Ezúttal azonban a kifejtendő (vagy érzékeltetendő) tételnek nem lelte meg helyét. Másutt meglelte. Lelkes munkával derítette föl, hogy a történelem és az élet körforgásszerű felfogását az olasz bölcselő, *Vico*, gondolatvilágának magyar asszimilációja erősítette. S ez a – nem hatás, hanem – találkozás egy nagy gondolkodó eszméivel színezte például Vörösmarty képzet- és gondolatvilágát. Avval nem tudunk egyetérteni, hogy csak azért, mert egykorú két költő, együtt szerepeljen. Vörösmarty és a francia romantikus *A. de Vigny* között Fenyő – helyesen – inkább eltéréseket talál, mint párhuzamot, de akkor mincképp kell ezt az eltérést említeni. Az meg aligha nevezhető hason-

lóságnak, hogy mindketten szívósen szólaltatták meg a szenvedők panaszát, mindketten a világ megváltása után sóvárogtak (de mennyire más képpen!). Hogy Vörösmarty is igyekezett költészetében elrejtetni „énjét, személyiségét, életélményét”, ebben nem vagyok bizonyos. Vigny úgynevezett rejtőzködése is több magyarázatot igényelne. Nyilván arról van itt szó, hogy nem oly közvetlenül szólunk az olvasóhoz, mint Petőfi. Az újabb kor kapitalista fejlődésével való elégedetlenség sem csak Vigny és Vörösmarty jellemzője, hadd utaljak vissza a korai német romantika néhány megnyilatkozására, sőt, Goethe sem mindenben helyeselte az újabb irányokat. Nem is szólva Schillerről. Talán nem szűkíthető le a kérdés a kapitalista fejlődés helyeslésére vagy elutasítására. Goethe ifjúkorában lovagolni szeretett, Petőfi már ünnepelte a vasutat. Azt hiszem, hogy nem pusztán egy szűken értett társadalmi-gazdasági változás rettentett meg néhány romantikus író-töltőt (mindegyiket más okból!). Még azt is hiszem, hogy sokkal áttételesebb, indirektebb a viszony gazdasági-társadalmi átalakulás és költői reflexió között, életmódbeli, mentalitásbeli, a társadalmi érintkezés formáin érezhető változás, az irodalom külső viszonyaiban jelentkező fordulat is szerepet játszik, s nem utolsósorban a költői világképre ható bölcséleti-tudati formák torzulása, új tudatminőségek kialakulása, leszámolás egy végérvényesen avítottá vált szellemi világgal, új szellemi (és persze, földrajzi, történelmi) horizontok földerengése. Olyannyira mások az irodalomnak, az íróknak létfeltételei, a bölcselői tudatok reflexei, sőt, a „nyelvi” lehetőségek Keleten és Nyugaton (most egyszerűsítettünk), hogy a Vörösmarty-Vigny, Vörösmarty-Blake megfeleltetés, hasonlítás csak esszében elfogadható, ötletnél nem

többek – valójában nem elegendő ötletként fölvetésük.

* Amit azonban vitában kétségbe vontunk, azt hosszabb töprengés után érdekesnek kell nyilvánítanunk. Érdekesnek, mert még ha odavetett ötletnek tartjuk is, gondolatébresztőnek is egyszerűen, és távlatot nyitónak, a magyar romantika tágabb szemléletére ösztönzőnek, újszerűnek és további kutatásra készítőnek. A szintézisnek megvan az a hátránya, hogy magasabb fokon összegezve, könnyűnek találhatjuk, ami „alacsonyabb fokon” súlyosként méretett meg. Viszont megvan az a vitathatatlan előnye, hogy nem kell törődnie az alacsonyabb fokú gondolatöredékekkel, hanem a nagy egész szempontjait szem előtt tartva, szemlélődhet. Már csak azért is szeretem az egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténetet, mert nagyobb felelősséget és nagyobb szabadságot juttat írójának. Nagyobb felelősséget, mert nem hagyatkozhat társszerzőkre, akik majd beleveszik fejezetükbe, amit ő kihagyott vagy jogtalanul kiselejtezésre ítélt. De nagyobb szabadságot is, mert nem kell ragaszkodnia akadémikus sorrendhez, elgondolásait érvényesítheti, látomását a korszakról, méghozzá a maga törvényei szerint, a maga logikája szerint. Nagyobb a felelősség, mert sem mire és senkire nem hagyatkozhat, csak (?) az anyagra. De nagyobb a szabadság, mert ízlése, kutatásban edződött tetszése személyes választása szerint mutathatja föl az anyagból azt, ami hozzá a legközelebb áll. Ezért – valószínűleg – az egyszemélyes szerzőjű irodalomtörténet a legőszintébb műfajok közül való, ahol a tetszelgőt, a szépelgőt, a sznobot hamar utol lehet érni.

Fenyő István azzal is vállalja a reformkort, hogy szolgálatot vél teljesíteni. Használni és nem ragyogni akar, ezáltal irodalomtörténettel, író-

portrékkal, vitatható és vitatásra érdemes megállapításokkal, ötletekkel (melyek közül a magunk részéről nem mindegyikkel tudunk teljes mértékben egyetérteni), gondolatokkal. S teszi mindezt a szorgalmas kutató elszántságával, az ismeretterjesztés lemondást követelő szigorával. Szolgálhat ez az irodalomtörténet már csak azért is, mert ilyen jellegű könyvben ritkán adatik meg, hogy szerzője valami lélekzetállítóan újat mondjon. Tehát nem hálás műfaj. Azonkívül számolnia kell azzal, hogy mások saját, kedves olvasmányait keressék, saját „fixa ideájukat”, és hiányolják saját kutatási alanyukat és tárgyát.

Szolgálat továbbá azért is, mert ilyen terjedelemben nem is tudjuk, mikor jelent meg önálló, egyszemélyes szerzőjű könyv a reformkor irodalmáról. Így a jelzők, hogy *úttörő*, *bézagpótló*, *szükséges*, valamint *szakmai és közönségigényt elégít ki* – igazak.

S végül szolgálat ez a könyv már csak azért is, mert vállalta, hogy a kezünkben nehezen tartható, egyébként is nehézkes és számos részletében elavult akadémiai irodalomtörténet helyett frissebben gondolkodó, az újabb eredményeket is tolmácsoló, a szó legjobb értelmében vett kézikönyvvel ajándékozta meg az irodalomtörténetre kíváncsi olvasóközönséget.

Mit várhat ezért cserébe? Akadémikusok elmékedéseket, mint amilyen e sorok szerzőjéé, kifogásokat, vitákat – és nyilván szép számmal elismerő sorokat. A legnagyobb és legbecsesebb ajándékot azonban nyilvánvalóan az a diák fogja adni a számára ismeretlen szerzőnek, aki valamilyen nagyobb közkönyvtár szabadpolcán megkeresi a „fenyőt” (így, köznevesülve), és elkezd tanulni céljából forgatni lapjait. (Gondolat)

FRIED ISTVÁN

TANULMÁNY

SIMONFFY ANDRÁS

Így hinni...

Arcképvázlat Gerelyes Endréről

I.

Gerelyes Endre küldetéssel érkezett írónak hitte, tudta, remélte magát. Csáth Gézárról írott *Türelmetlen kritika* című esszéjében olvashatóak az itt következő sorok: „Thomas Mann az emigrációból figyelmeztette Hitler Németországában maradt pályatársait. Azt mondta, hogy vigyázzanak, mert aki ott, akkor egy támogató sort leír, abból sohasem lesz író (...). A Thomas Mann-i mondás talán úgy is átfordítható: aki egy jobb, tisztességesebb, haladó és humánus társadalom érdekében egyetlen sort sem ír le, abból sohasem lesz író.” Figyeljünk erre a négy igényre: jobb, tisztességesebb, haladó, humánus. Másutt (Így írni): humánus és forradalmi.

Ma már talán kimondható: a fenti jelzőkkel felruházható társadalmunk bizony nem éppen ezeknek a jelzőknek jegyében teremtette meg alapjait, utolsó csatlósként lefasisztázott kilencmillió magyarnak kellett bizakodva a jövőbe tekintenie, s titkon mégis bíznia a kiteljesedhető jövőben, az élhető életben. A pokolba vezető út jó szándékkal van kiköveztve, mondja a szólás, de a pokolból kivezető útról nincsenek szállóigék. Mert küzdelem az, jóvátétel és mindig újrakezdés, és ha valaki, akkor Gerelyes Endre volt az elsők között, aki ezt a küzdelmet magáénak tudta és magára vállalta, immár nem az öngazolás megérthető szándékával, hanem a továbblépés Lancelotjaként, a többieket is megváltani képes, pokolból induló krisztusi szándékkal.

Idemásolok még egy hosszabb idézetet Gerelyes Endre már halála után megjelent regényéből, az *Isten veled, Lancelot!*-ből: „Magamról még annyit: *lobbanékony és a kelteténél büszkébb természetű vagyok, tehát nélkülözöm a krónikások nyugodt emelkedettségét, alázatát, s mióta csak eszemet tudom, látbatatlan, de eltéphetetlen kötelekek béklyóznak a kalandhoz, a küzdelemhez és a kardhoz, s ismét csak alkalmatlanná tesznek a világ dolgait távolról megítélő és nyugodt magasságból mérlegelő elme pontosan rögzítő szerepére. Mentősegemre mindössze azt hozhatnám fel, hogy ellentétben a forgatagtól, a félelemtől és vértől távol álló, sőt menekülő krónikásokkal – én láttam, átéltem és véreztem is azért, amit ők csak innen vagy onnan meritoe ismereteiket – tudnak. A bőrömön éreztem és érzem is az igazság ostorcsapásait és a hamiság csendesítő simogatását. Lehet, hogy a több ízben becsmérően említett krónikások többet tudnak, mint én, de én többet láttam; s lehet, hogy műveltségük szélesebb pillantásra serkenti őket; ám az én szemem mélyebbre néz. Legáltalában hiszek ebben. Mindent el kellett mondanom, hiszen enélkül tanúságom – és ez az írás is – pelyva, melyet sodor a szél.”*

Gerelyes Endre emberi és írói alkatának (ami nála szorosan összefügg) minden fontosabb jellemvonása kiolvasható ezekből a sorokból. Kedves, különösnek ható, rokonszenvesen kamaszos és megdöbbenően érett férfi egyszerre; hetyke és alázatos, tétova és magabiztos, zaklatott és hűvösen elegáns, zárkózott és kitárulkozó – suttognak és kiáltanak ezek a sorok, melengetnek és megborzongatnak. És ott az egyetlen tétova jelzés is: a „legalábbis”. *Legalábbis hiszek ebben*, írja. Körüljárható a „legalábbis” értelme: én egyedül, más már nem, én csakazértis, és az előzményekkel együtt: az élmény (tolvajnyelven szólva: a megélt valóság) elsődleges szerepe. Már itt elmondható Gerelyes tragédiájának lényege: valami olyat hoz a magyar irodalomba, amit annak a néhez korszakban nem elhanyagolható szerepű, kinevezett irányítói és politikusai legszebb álmukban sem reméltek, amire csak azt mondhatták: túl szép ahhoz, hogy igaz legyen. Adjuk meg hát a lehetőséget, de éljünk a permanens gyanakvással. Gerelyes Endre esztétikai kategóriává kívánta tenni az őszinteséget, amely – mint tapasztalhatjuk – azóta egyre sorvadó igény. A bölcsebbek tudják: az őszinteség kiszolgáltatottságot jelent nálunk, feltörhetetlen normáink szerint jobb a „mögöttes tartalom”, a rejtőzködő író, az *üzenetet* közvetítő vers, a talányos, egyéni jelzésrendszert kiépítő intellektus. A huszadik századi magyar irodalomban talán csak *Tersánszky Józsi Jenő* tudta megvalósítani a kiugró tehetség és a deviánsnak nevezett magatartás (értsd: önálló személyiség, karakter) egységét, szenvedett is érte eleget, s ma is csak mosolyogva szokás emlegetni, hiszen furulyázott és készen állt, ha kellett. Gerelyes bevallott, pontosabban általa sohasem tagadott (és elérhetőnek hitt) magaslatai: *Karinthy Frigyes*, *Ernest Hemingway* és Mihail Solohov. Ismerve őt, talán hozzátehetem: Karinthy intellektusa (ezzel együtt humora), Hemingway embertelenségellenesége (szűkebben, antifaszizmus) és az a gyávasága, hogy bátor mert lenni ebben a században, Solohov csak *Móricz Zsigmondé*hoz hasonlítható mély humanizmusa, amellyel nem hisz az eredendő gonoszságban, s szinte a krisztusi megváltást is hanyagolva, hisz az ember eredendő jóságában.

Honnan indult hát ez az alig tizenöt év alatt fölsistergő sors, ez a mindenkít állásfoglalásra készítő magatartásmodell, a tizenkét éve halott, s az idén ötvenéves lenne Gerelyes Endréé?

A legmélychbről.

Két szellemi, indulati rokonát sejtem az elmúlt évtizedek közép-kelet-európai irodalmában: az orosz *Suksint* és a lengyel *Borowskit*. Suksint, mint olyan östehetséget rokonítom hozzá, aki úgy tudott magára figyeltetni földrcsnyai olvasóközönséget, hogy grammnyit sem adott el abból, aminek hitével, küldetésével érkezett, nem oltványként, de saját gyökereiből teljesedett ki, s vált fogalommal általa mindaz, amit hordozott s felmutatott. Borowskit nemrég *Spiró György* fedezte fel igazán számunkra. Borowski 1922-ben született, a maga poklát Auschwitzban járta meg. Néhány idézet Spirótól – mert mintha Gerelyesről beszélne: „*Nem az volt Borowski célja, hogy riporterként vagy dokumentaristaként jegyezze fel az eseményeket. Az emberről akarta elmondani az igazat. S mert mélységesen etikus ember volt (...), úgy találta, hogy a legszörnyűbb, a jövőre nézve a legsúlyosabb dolgok az emberi lélekben játszódhatnak le.*” Másutt: „*Úgy ábrázolja magát, mint aki embertelen lett az embertelenségben. De mert így ábrázol, ember maradt. Tudja, hogy a világhazugság győzött, de hazugságnak minősíti.*” És: „*Amit már zsigereiben tud, és amit kegyetlenül tudatosan és pontosan leír, azt a lelke mélyén Borowski mégsem ké-*

pes elbinni.” Meg ez: „Borowski hiába próbált csodabívéssel, lázas áltevékenységgel megszabadulni tiszta emberségétől. Szervileg volt ép erkölcsű ember.” Gerelyes későbbi polgárentellektüel-útálatáról is van Spirónak (Borowskival kapcsolatban) egy találó mondata: „Az esztétikai és filozófiai elmékedések azért oly kisstílián érdektelenek, mert a legfontosabbról képtelenek tudomást venni, az emberről.”

Hogyan kerül ide Borowski? Nála tizenhárom évvel később, 1935. augusztus 15-én Gerelyes Endre maga is a pokol tornácán született. Nem tudott róla. Szegénység, igénytelenség, alkohol volt a neve. Apja, Gerelyes József MÁV-altsztszégig verekedte fel magát, édesanyja, Csubai Angéla áruházi csomagoló. Színhely: a nógrádi szénmedence, Hatvan, Salgótarján, Zagyvapálfalva.

„Legendák kötődnek az itteni szénlelőhely felfedezéséhez – írja Mátraházi Zsuzsa – Radványi Ferenc megyei jegyző 1727-ben már tudósított a vecseklői »égő földről«. Két pesti iparos, Matusek Vencel és Fischer Antal 1768-ban bukkan rá a salgótarjáni szénre, melynek feltárására és hasznosítására, majd egy évszázadig kellett várni.”

A múlt század közepén aztán mégis megindul a szén kitermelése, s a vidék egy évszázadon át hordozza, nem szűnő konfliktusokkal, az iparvidék és a köztessé vált földművelés jegyeit, az egymás fölé- és aláretegződő bányásztiszviselő-földműves sorsokat, s válik különös, zárt világgá a nógrádi medence – idegent s egymást gyűlölővé. Gerelyes Endre édesapjának „szilárd” MÁV-tiszviselői állása még így is sziget az óceánban, szép nyugdíj, békés öregkor ígérete, két fiúé, akik talán egy lépcsőfokkal feljebb viszik majd. Tervezgetéseikbe könyörtelenül belesöpör a történelem. Gerelyes Endre hatéves, amikor a második világháborúba sodródik az ország, kilenc, amikor a front is átsap felettük.

A családban senki sem politizál, a front átvonulását úgy élék át, ahogy számtalan magyar család: valami nyomasztónak vége szakadt, de fortyog a világ, eltűnnek emberek, új szónokok jönnek, de nem tudni, kinél az igazság, bizonytalanná válik minden, rémhírek kerengenek, egyetlen biztos pont még mindig a MÁV; a vasútnak mennie kell. Az élet azonban nem lesz könnyebb; sőt: 1951-ben lopni kénytelenek a talpfát tűzifának, amolyan hétkrajcáros, keserű humorral, a karriert is kockáztatva, hiszen Gerelyes József ekkor már MÁV-pénztáros. A „Bandi fiú” tizenhat éves, s bár számára is eredendően természetes közeg a szegénység, dühíti a megalázkodás, a „valahogy majd csak lesz” filozófiájával nem tud egyetérteni, keserű tapasztalatai egyre gyűlnek, nem alkalmas arra, hogy tétlenül „kivárja” a szebb időket, az „Isten majd megsegít”-et szemforgató önáltatásnak tartja. Távolodik a családtól, a maga útjait keresi. Lassanként tudatosan is szembefordul a kétszobás vasutas családi ház idilljével, a heti egy-két korsó sörrrel a vasúti kázinóban. Mindezt kinötte már, s leginkább a hamis nyugalmat, hiszen a MÁV-sziget körül ott fortyog a nógrádi szénmedence felkorbácsolt szencsatás, padláslesepréses sorsa. Többek között nagyapjác, aki vasúti pályamunkával, krampácsolással izzadt össze öt holdat, aki a Horthy-korszak *self made man*-je volt, nem a biztonságos nyugdíj reményében élt, hanem a semmiből teremtett valamit, inas, szívós kitartással. Mellette a nagymama, aki családösszetartó erejét adta az ügysző, „ab-richtolt, stafirozott”, s aki a család ide-oda vándorlásai közepette szárnyai alá vette és iskoláztatta Bandit is. Ahogy a gyerekkori háborús képek a halálproblémát, úgy a nagyszülőknél töltött évek az értelmes és folytonos küzdelem,

a soha bele nem nyugvás szellemét ültették el a kisfiúba – írói magatartásának két alapvető motívumát. S a harmadikat: a ragaszkodást. Gerelyes Endre mindvégig azonos maradt önmagával, ezért sohasem érthette a praktikus, időre szóló, érdekekkel terhelt emberi kapcsolatokat, a nagy ügy nélküli összefonódásokat, amelyeket oly reménytelenül járkált körül később, már íróként, Budapesten. Kialakult állandóságtudata, ez látni tanította, véleményt formálni a körülötte létező igen sokszínű, keverékvilágról, amelynek mitizált hőse a bányász volt a maga földméli hűségével, az akkor szinte mindennapos bányamunkásokkal, a hősi halál mítoszával, a társadalmi elismertséggel. Követte az acélgyár, a falvakból, településekből szőtt, s a keskeny nyomtávú bányavasút madzagvonalára szerveződő vidék monstruma, az értelmes szervezethez ideája, ha tetszik, a József Attila-i rend szimbóluma.

Gerelyes már tudta, hogy *ő más*. Érzelmileg elkülönült, éppen toporzékoló csikókorszakát éli, nem szereti, ha olyanok símogatják, akik végül is betörni kívánják. (Nem véletlen a csikó példa, *Al Bobáken* című novellájának alapmotívuma, Gerelyes személyiségéhez pedig kulcs lesz később ez a rögződött pszichés ellenállás.) De most még gimnazista, a salgótarjáni Madách Imre Gimnázium tanulója. Verseket ír.

A salgótarjáni gimnázium maga is különös hely ezekben az években: megeddke a megszüntetett egyházi iskolákból kibudált kitűnő tanároknak. Gerelyes Endre irodalomtanára a fiatal *Herold László*, osztályfőnöke *Marton Kálmán*, szintén volt pap, aki azonnal felfigyel a kamaszérzékenység mögötti igazi értékekre, bölcsen irányít, emel, ráláttat. Levelezésük kisebb-nagyobb megbeszélésekkel később is tart. Marton Kálmántól kapja Gerelyes Endre mindazt, aminek az irodalompolitika később annyira megőrül: az útrabocsátókhöz való örök kötődés eszméjét, lenézésük helyett a megértés és a kiválasztottak által történő felemelés (ha tetszik, krisztusi) gondolatát, az elszakíthatatlan köldökzsinór fontosságának tudatát.

Mielőtt bárki előtt megjelenne a kép, amint a bölcs Marton Kálmán a gimnázium kerengőjének egyik sarkába visszahúzódva, életre szóló intelmekkel látja el a serdülő Gerelyes Endrét, ide kell biggyesztenem azt a tényt, hogy ezek az intelmek és atyai jótanácsok kemény veszekedések formájában zajlottak. Szóban és levélben. Hogy ez a stílus miként alakult ki, az ma már rekonstruálhatatlan. Bizonyára a „velem perelj, ne a szülciddel” alaptételből, s „a Bandi gyerek” megfogadta ezt a tanácsot, olyannyira, hogy későbbi, írói létében is ezt a módszert gyakorolta: veszekedve, vitatkozva remélt barátokra, illetve „jó ellenfelekre” szert tenni, aztán – már kölcsönösen megmértve – röhögve egymás keblére borulni, vagy sziszegve bevágni az ajtót. Mint ilyen, feltétlenül latinus temperamentumú volt, gyors hangulatváltásokkal; stílusa is ott ragyog igazán (mint idézni fogom) leveleiben, apró megnyilatkozásaiban is, ahol a teljes regiszteren játszik egyszerre, hatalmas akkordokat fogva be, vérgőzttől a legbelső ironiáig.

Akárcsak később, budapesti egyetemi éve alatt, a salgótarjáni gimnáziumból is hazajön, életre szólónak hitt barátságai, szerelme (későbbi felesége) Schlattner Edit mind odakötik – jóllehet Edit családja nem rokonszenvezik vele, a „vasutas fiánál” jobb partit remélnék lányuknak. „*Alapvetően nagy érdekszövetség és részleges ellentétek, részvét, segítőkészség és némi káröröm vegyül, hullámzik az itteni emberekben. Éppen ezért nem szabad elhallgatni e kérdéseket, mert a közös múlt, az egymásrataltságot – s a múltban az egymás*

ellen fordítottság köt és kötöz egyszerre – írja később a *Kenyeretlen Tarjánban*. – Emlékszem, hogy még legénykekoromban is – negyvenöt után – meny nyire mást jelentett Salgótarjánban az acélgyári olvasóba menni, vagy a bányász kaszinóban táncolni szombatonként. Zagyvapálfalván, ugyancsak hosszú évekig, szigorúan elválasztva önmagukat, három részre tagolódtak a falu. Az üveggyár volt az *«elite»*. A falu, ahol kevés parasztember, a vidéki értelmiség, vasutasok és iparosok laktak, valahogy középpont foglalt helyet ezen az aljas és pitiáner ranglétrán. A telep volt alul. S még később, az ötvenes évek elején, amikor már eltűntek, sőt ellenkezőre váltottak a gazdasági különbségek, az igazán nagy ökölvívócsatákat akkor vívtuk, ha a Salgótarjáni Bányász és a Salgótarjáni Vasas csapat össze. Tudniillik, ez már egy kicsit revánis volt. (...) ... akármilyen nehéz sora volt ezeknek az embereknek, évente három-négy alkalommal mindig összejöttek, lovaskocsik hozták a sörösbordókat, szalonmát süitöttek, s a cserfák alatt reggelig folyt a tánc, fiatalok találtak egymásra, szövődtek a házasságok, és robbantak ki egyetlen pillanat alatt a verekedések. Mert a bányász, ha bepálinkázott vagy beborozott, akkor tényleg – félállattá vált. Tudom, hogy a kilátástalan robot, a csaknem egyhangúvá váló életvesztély, az életnek is alig nevezhető vegetáció tette ilyenné. (...) A »Jó szerencsét«-köszönés nem üres szó. Ők érzik. S ez az állandó halállehetőség (nem találok rá jobb szót) ismét csak nagyon furcsán és összetetten hat. Eldurvit, keménnyé és könnyörtelessé tesz. És ugyanakkor megteremt egy hallatlan öntudatot, önbecsülést és fantasztikus szakmaszeretetet.”

Gerelyes így körvonalazza ezt az elhagyhatatlan, mert egyszerűségében meghatározott mikrovilágot, amelyet igazán csak az érthet meg, aki belőle kirepítve, szerzi meg rálátását. A *Kilenc perc* című „boksznovella” oly meglepetéssel üdvözölt társadalmi töltetének is itt az eredete: a sportegyletek megfélemlenek nevük jelentésének, a ringben társadalmi presztízis- és osztályharc folyik, s mint ilyen, etikai küzdelem is. A két fiatal bokszoló lényegében különbékét köt egymással, nem hajlandók felhergelt áldozatai lenni az üvöltő arénának.

S ez az egyetlen mód, ahogyan ki lehet kapcsolódni a felhasogatott arcú táj sarabolt tudatú őshonosainak és telepescsincnek induló életnek számára belterjes és nyomasztó légköréből: a fiatalok természetes életöszönével és barátkozási hajlamával. A kisvasút bányatavak, erdők, csalitosok között kanyarog, s hogy ne kelljen a különböző életformát élő szülők vizslatekintete miatt feszengeni, s avitnak ítélt intelmeket meghallgatni, az ötvenes évek itteni ifjúsága is természetes gesztussal veszi birtokába a salakos sportpályákat, szervezi köréjük az életét kék melegítőiben és tizenöt forintos tornacipőiben. Gerelyes kezdetben atletizál, aztán bokszol, végül is a kajak s a vizek szerelmese marad: leselkedő veszélyek a Dunán, új és új ismeretségek a táborhelyek környékén, örökös nyitottság a váratlanra, a kalandra, ez lesz az ő igazi világa. 1953-tól sportpályákon szövődik szerelme Editékével, s talán ezekben az években írott levelei írói moccanásának első dokumentumai. Érdemes beléjük pillantani, s immár a lezárt élet és a higgadt idő távlatából rálátni azokra a sorokra, amelyek még ráragadtak legendáktól, hívek és ellendrukkerek torzításaitól, kritikusok aktuális mérlegelésitől mentesen láttatják meg Gerelyes Endre emberi s később írói alkatának alapvonásait.

1953-ban szerelme ablaka előtt sétál este az utcán. Epekedik befelé. Edit édesanyja szavá teszi a dolgot. „Ami a rámmért fenyegetést illeti – írja Gere-

lyes –, 1. §: *Mulattatnak a veszélyes helyzetek.* 2. §: *Az utca nem magántulajdon, és ha én az én Editkém ablaka alatt akarok sétálni, az Úristen sem tilthatja meg nekem.* 3. §: *Akasztottam én már tengelyt keményebb legényekkel is, meg is klopoltak egy párszor, mégis itt vagyok.*”

Figyeljünk a mondatra: „*Mulattatnak a veszélyes helyzetek.*” Vissza kell majd térnünk rá akkor, amikor arról illik majd szót ejteni, hogy – mint anynyian állították – Gereleyes kereste a veszélyt, mintha *D'Annunzio* hírhedtté vált tételének tenne eleget: „*Vivere pericolosamente*”. (Veszélyesen élni – vagy maibb nyelven: Kockáztass mindig!)

De figyeljünk csak a következőkre (szerelmes levélben): „*Ha egyszer felakasztanak, tudod, már nyakamon lóg a kötél, a fehérruhás szűzek megkezdik a rózsabintést, megszólalnak a barangok, az emberek egymást csókolgatják az utcán, s az alsókekeci plébánián zeng a Te Deum laudamus... mert egy gazemberrel kevesebb, mert most akasztják az utolsó jellemes csirkefogót.*” (1955) Ugyancsak ebből az évből már egy ízig-vérig „gereleyesi” vallomás: „*Egyszer valamelyik Sándor pápa vendégül látta valamennyi nobilest és nobilitást, akik politikai vagy gazdasági ellenfelei voltak. A Borgiák véréből származott az az úr, abban a fészekben költötték, ahol kartársnőd, Lucretia is csiripelt, tebát tettét nem lehet csodálni. Szerette ez a banda a pompát és a balálbhörgést, eredeti módon tudott lelkes barmokat exportálni a pokolba. Szóval, kérlek, folyt a bor, majdnem olyan dűsan, mint a vér, csillogtak a kelyhek, lesték az öreg egyházfőt, mondogatták ezek a torz embertestekbe ágyazott sakálók, hogy »No, az öreg se búzza sokáig, oh Maria mia, segítsd gyorsan a kötényedbe!« Az öregúr ekkor megtörölgette aranykeresztjét, rendbe tette öltözékét, felállt, s mintha egy kedves meglepetést közölné, ravaszkiás mosollyal barsogta: »Hölgyeim és Uraim, engedjék meg, hogy tudtukra adjam: önök mindannyian meg vannak mérgezve.« S amint meredt szemekkel felugráltak, orvos után kiáltozva, bölcs megvetéssel, öreges fejcsóválással mondta: »Késő!«*”

Miért vallomás ez? Mert néhány sorral alább értelmet nyer a történet: Gereleyes bevallja, hogy szerelmes. De hogyan! „*En azelőtt mindig meg tudtam csinálni, hogy soha nem veszekedtem lányokkal, mert leléptem, ha nem úgy tettek, ahogy vártam. Düböngök magamra, de Veled szemben képtelen vagyok ilyesmire. És ha Veled kiabálok, ÖNMAGAM AKAROM MEGGYÓZNI, hogy Te sem vagy különb a többinél, és rájövök, hogy késő. A szívemre csepegtetett édes aqua toffana bat, már elfelbőzta az agyamat is, a kutya szentségit neki!*”

Tizenhét éves leányzó legyen a talpán, akinek első olvasásra melegség önti el a szívt, mert világosan megértette, hogy kedvese csupán annyit akart közölni vele, hogy minden más női lények felett állónak tartja, és kikezdhethetlen férfiúsága és klasszikus műveltsége ellenére megcsesett vele az a szegény, hogy annyira szerelmes lett a címzettbe, hogy az már édes méregként elfelhőzte borotvaéles intellektusát is.

Kamaszos, hetyke kivagyiság – s egy nagyon tiszta, fertőzetlen lélek, az a bizonyos „szervileg ép erkölcsű ember”, aki még öntudatlan humanizmusát sentimentalizmusnak véli, és szégyelli: „*Mindig resteltem sentimentalizmusomat. Asszonyok neveltek, kényeztettek 10–12 éves koromig, lágyan, asszonyosan. Apu észrevette, és ő vett kezelésbe. Mostanában beszélgettünk erről, és elmondta, hogy ballatlanul nehezére esett engem a pityergésért büntetni, és szinte ridegen, férfiasan bánni velem, amikor szeretett volna simogatni, ösz-*

szecsokolni. (Állítólag akkor még kedves és szeretetre méltó voltam.) Kívül-állók azt állítják, hogy keménykötésű lettem és férfias. Középiskolában már magam is előmozdítottam ezt, írtam már róla, verekedtem, miegymás. A lelkiületet – sajnos – lényegében megváltoztatni nem lehet. Ez ostobaságnak hangzik, de így igaz. Annyi vagy több érzékenység van bennem, mint 6 éves koromban. A cinikusság és nihilizmus jó takaró volt, 16–18 éves fiúk nem szeretik látni a gyengeséget. Azok farkasfalka, civilizált kiadásban, aki elbukik, felfalják, vagy ami még rosszabb: kinevetik. Hamar beletanultam én a pofozkodásba, ittam és nőztem – már amennyire tanácsos volt –, és én lettem az előcsabos. Riadtan lestem magam, így óvatosan kaparásztam is visszafelé. (...) Sokszor számot vettem már magammal, és nyugodtan, minden kétely nélkül odajutottam, hogy a hozzá tartozóimat jobban szeretem az életemnél. Pedig ha sokszor blazírt is vagyok, nagyon szeretek élni. És akármilyen bitangbanálisan hangzik is, ezt az országot is szeretem (házát mégsem mertem írni), meg az embereket is. Azt hiszem, ott a hiba, hogy túl mélyen érzek, vagy kevésbé ünnepélyesen szólva: mindent mellreszívok. (...) Sokszor szeretnék egy jó nagyot sírni, ha egy kicsit is megbántottam valakit.”

„Az önmagával szemben sem fékezett kíméletlen őszinteség nála gyakran a szeretet, paradox módon a közeledés jele volt. Kitartó barátait bajnalig tartó, egetverő vitákban szervezte”, írtam róla 1976-ban, még levelcinek s czecken keresztül érlelődésünk ismerete nélkül. Ma már azt is tudom: nyomasztó kiszélesítésből eredt nála a hetykeség, tele volt a magára maradástól való félelemmel, néhány évvel később is, amikor űrhajóhoz méltó kezdősebességgel repítették fel az írói pályára, még bizonytalanságérzettel küszködött, félt. Gyáva volt tehát? Nem. Ahhoz volt gyáva csak, hogy elgyávuljon. Akár csak a nagy példakép (vagy inkább fogadott rokonok) egyike, *Hemingway*, akiről (már halála után) kéjjel mondták el a lélekbúvárok, hogy „bátorsága eredendő gyávaságának leplezése volt”. Nem tudom ugyan, nevezhető-e gyávnak az a férfi – még ha írói stílusának divatja jelenleg éppen leáldozott, de legalábbis tetszhalálállapotban van –, aki hűséges Pilar-ja fedélzetén német tengeralattjárókra vadászik, és aki Spanyolországban van, amikor ott kell lennie, és elsőként vonul be a felszabadított Párizsba, még ha a Ritz hotelt rohamozza is meg. Bátornak senki sem születik, az igazi bátrak legtöbbször az igazi félenkekből lesz, míg a vakmerők általában elgyávulnak. Kétségtelen viszont, hogy a nagy rokon remekül menedzselte magát, csillagászati összegű honoráriumok legendáját teremtve írásai köré már ifjúkorában (egyben önmagával szembeni igényeit is magasra srófolva), afrikai szafarik és látványos fiestázás mögé bújtatva az írói lét magányos, vergődő óráit, mintegy védekezésül is egyben.

Gereyles kettőssége sem különbözött ettől: hamar belátta, hogy nem tud kávéházi asztaloknál dolgozni, s jobb, ha a csak rátartozóló nem viszi ki az utcára, baráti asztalhoz, kocsmapulthoz sem, albérletéről viszont alig tudott valaki is. A köréje fonódó legendákat azonban nem tudta lebegtetni maga körül, beléjük kapaszkodott, megmagyarázta őket, küzdött ellenük, vívódott velük, *utálta őket*. Kiegyensúlyozott pillanataiban viszont kötetnyi novellához elegendő gondolatszikiporkát szórt szerteszt, tékozolt el örökre.

Leveli olvastán meglepett, hogy húszéves korában – éppen ő – kecsernyés és kishitű. „*Szerelmes vagy és azt hiszed, mindig 18 éves az ember* – írja egyik levelében (1955). – *Úgy gondolod, valami pompás lehet egy kis háztartást ve-*

zeni, idillikus fészekben élni. Ez elműlik. Más mondok, a fiatalok is elműlik. Őn bízom magamban, remélem, hogy a családom meg tudom védeni minden alattomos, életkésérítő batástól. Nem fájnak, mindig lesz egy teli kis élőkamra, és a többi. De látod, az élet igen sokszor átűzta a számításokat. Az apám tele reménnyel indult neki, fiatal volt, tebenséges és optimista. Aztán az édesanyja meghalt, az édesapja beteg lett, abba kellett hagynia a készülést, mert pénzre volt szükség. Még így is el tudta tartani Anyámat, úgy ahogy tervezgették, a frontig. 45 óta – nem megy más módon – Anyu is dolgozik. Ha nem áll annyira Apu mellett, ha nem segít neki, ha nem szereti változatlanul a talán összetört reményeivel együtt, pokollá tette volna az életét. Így, együtt, egymás mellett, ha nehezen is, megy a dolog. Tegyük fel, hogy hasonló körülmények közé kerülök. Tegyük fel, hogy nem tudom biztosítani Neked a létminimumot. A barátaid esetleg befutnak. Tehetség, szerencse, összeköttetés, sok minden kell hozzá. (...) A front után elkísértem Apámat 30-40 kilométeres csereújtaira, tízéves koromban. Azt mondta, ahogy otthon kiraktuk a szerzeményt, hogy férfi lesz belőlem.”

Gerelyes Endre már egyetemista. Hétféteken hazajár, családjá, szerelme barátai várják. Mint ezekből a jóformán egyazon évben írott levelekből is kitapintható, készül felelős, felnőttkorosakára. De tanácstalan. Talán érzi már, hogy a szűkebb társaság már a saját sorsát kovácsolhatja, a kamaszos neki-vadulások, „sajozások” és csavargások korszaka a vidék szigorú törvényei szerint lejáróban – és hát az élet meglehetősen nehéz, ha nem nehezebb, mint a háború előtti utolsó békeévekben. A feltételek kemények, de a bányásztelepülés „egyszerű, tehetséges gyermekei számára” szinte korlátlanoknak tetszenek a lehetőségek. Gerelyes nem politizál, a napilapokba sem igen néz bele, közvetlenül látja mindazt, amiről akkoriban megszépítve olvashat csak: az emberek, a családok vergődését, küzdelmét a mindennapi kenyérért, az új hierarchia belső csatáit, az itálba fojtott indulatokat. Szégyelli magát, mert ő már „polgár”, egyetemi szemináriumok éles eszű vitázója, retteg attól mégis, hogy rá lehessen fogni: megtagadta eredeti környezetét, amely egyszerre csak rá is idegenként néz majd, mint azokra, akik alig várták már, hogy hátuk mögött tudhassák a nógrádi szénmedencében eltöltött gyerekkor zárt világát.

Küldetést érez, de még nem meri hinni, hogy megfelel-e majd ennek a küldetésnek. Még nem tudja, hogy alig egy év, s barátai szerterepülnek (*M. Nagy Pált* a párizsi *Magyar Műhely*ig hajtja a detonáció), mások a salgótarjáni sors-tűz véttlen áldozatai lesznek. Önmagával van elfoglalva, váratlanul éri majd a robbanás.

„Ma reggel Szaunder (ez egy professzor az egyetemen) találkozik az egyetemen velem, megállít, és az ő kedves, csipős hangján rámordít: Mi a frász van magával, úgy jön-megy, mint egy hulla. Ötöltem-batoltam, türelmetlenül leint: Majd a vizsgán beszélgetünk, menjen a frászba. És elrohan. Bementem vizsgázni, rámles a szemüvege felett, közben készültem. Mondja el a felelet választát. Elmondom, elég! Ad két ötöst (a másikat szemináriumból), elem könyököl: Na, pakoljon ki! Elmondtam, amit lehetett. Hogy semmit sem tudok, hogy senkinek érzem magam, pedig nem bántott senki, és hogy olyan reménytelen minden. Nézz, maga betedik az évfolyamon, akinek ötöst adok, tebát – és olyan kedves, mikszátbos nevetést produkált az öreg fülesbagoly – valamit csak tud. És jegyezze meg, csak a semmi emberek érzik magukat mindig titánoknak. De csak az igazi titánok vívódnak, a bolhák nem. – Itt megint kö-

bögött, nehogy elbizsam magam, és bizonyára elpirultam, mert kéjjel szemlélt. (Azóta címezgetnek ifjú titánnak, amióta egy történelemdolgozatomról azt mondta a tanársegéd, hogy szárnyaló stílusú, mélyen átérzett, titánian pocsek történelemdolgozat. Csuda nagy röhögés volt.) Aztán elémnyomott egy Kölcssey-levelet, és tulajdonképpen ezért meséltem el az egészet – figyelj csak kettőtök gondolatainak a hasonlóságát:

TE: ... csinálni a tőlünk telhető. Ami úgysem telik ki az erőnkől, azon nem szabad keseregni.

Kölcsey: Tudunk változtatni a sorsunkon? Rajta! De vinnyogni, mint gyermek, vagy toporzékolni, mint makacs hölgyike, s mégiscsak szenvedni, ami lelkiünket nyomja, pfuj! Vinnyogtam, toporzékoltam én is. Most abol tennem nem lehet, összedugom a kezem, és mondom: rengj, dörögj, mennykővezz vagy amit akarsz, de azt nem teheted, hogy én ne legyek én!"

Bandi nem is panaszkodott soha. Nem volt műfaja. Hiszen egészséges volt, fiatal és tehetséges. De nem értette meg Szauder bátorításának lényegét sem. A professzor nem a történelemdolgozat „ifjú titánjára” gondolt. Mert bátorítás volt – lehetett – ez a kétszillagos vizsga, a külön kategóriának kijáró, nem kis elismerés. Gerelyes még valamit nem vett észre akkoriban: ha esetlenül, fel-felfortyanva vagy éppen tétován történő magakeresése közben számára keserű szájját hagyó kioktatásokban részesült is: lényegében neki volt igaza. Problémaérzékenysége már akkor pontos volt, de nem érezte a feltételek és körülmények megváltoztatásának lehetőségét, a falak merevnek, lebonthatatlanak mutatták magukat, az elvek dogmákká merevedtek. Ő viszont képtelen volt megváltozni, vagy meggyőződése ellenére alkalmazkodni, betörni. Ekkori gondolatait tükrözheti – már érlelt formában – jóval később vihart kavart oktatási reformcikke, amellyel az eszmei mondanivalót hajszoló, Petőfi szájába is munkásmozgalmi töltésű mondatokat kívánó Adyól is proletárköltőt faragó, s nem az irodalmat magát megértető és megkedveltető oktatás-moddal vette fel a harcot, okosan érvelve, s gyomorszájon ütve a mindent meg- és átideologizáló pedagóguseszményt, amely – mert éppen akkor volt jellemző az egyetemre – ma is kísért, és (végül is) *elidegenít*.

Az 1956. februári (SZKP) XX. kongresszus megdöbbeneti, felrázza. Belelát annak a világnak mélységeibe, amelyről azt hitte, hogy természeténél fogva olyan, amilyen. A megújulásnak ez a belülről fakadó képessége új jelenség a világtörténelemben. Gerelyes huszonegy éves, megérti, hogy vajudásai, vívódásai nem magányosan elszigeteltek, hanem hatalmakéi és egyben minden egyes gondolkodó emberéi is, s talán azt is megérzi, hogy addig nem figyelt eléggé a mögöttes jelzésrendszerekre, s mint kölyökkutya a vizet, lerázta magáról az érte nyúló, segítő szándékú kezeket is. Tekeredett egyet a történelem forgószínpada. Láta ő annak idején, hogyne látta volna, hogy Salgótarjánban és környékén régi fasiszták bújtak bilgeribe, s vedlettek át ÁVH-sá. Öreg nyilas cipészek, házmesterek pózolhattak a hatalom képviselőinek szerepében, miközben a fordulat évében becsületes embereket tisztogattak ki az immár egyetlen párt soraiból. De elzárkózott ezektől az emberektől és ezektől a jelenségektől, megvetette (s talán kihálásra ítélte) őket, s a fiatalság egészséges életösztönével remélte az „új erkölcs” diadalát – küzdelem árán. Ez a naivitás nem az ő hibája volt, a háború utáni fellélegzés, a demokratikus erők szóhoz jutása, az újjáépítés csakugyan kollektív lendülete, a friss népi értelmiségi erők áradása és világmegváltó hite szülte a (később kincstárvá váló) optimizmust, mi-

szerint egyetlen nemzedék vállalása elegendő lesz ahhoz, hogy az eredendően jónak született emberi természet az össznépi akaratban kiteljesedjék. „Küzdelem árán” mérlegelhetjük újra a szavakat.

Most feltárult előtte az új „színpadkép”, immár az, amely majd a saját nemzedéke sorsát határozza meg.

Ilyen indulattal veti magát 1956 diáktüntetéseibe, s hogy mivé fajul az ő és mások ifjúságának tiszta szándéka, arról haláláig képtelen írni, csak néhány töredékes bekezdés maradt ránk visszaemlékezésében: „*Sobasem voltam spekulatív, filozófiai problémákon rágódó típus, s főképpen mert sem képzettségem, sem tapasztalatom nem adott lehetőséget nekem, hogy ezt megnyugtatóan eldönthessem, elhatároztam, hogy úgy élek, ahogyan természetes hajlaimaim diktálják, mint ahogyan minden tizenhét-tizennyolc éves fiatalember – legalábbis abban az időben, 1952–53-ban élt. Lelkesedtem a nagy szociális eszméikért, viszolyogva és félelemmel szemléltem mindazt, ami messze a fejem felett zajlott, udvaroltam, amúgy diákmódra, örültem sportsikereimnek, örültem annak, hogy a bátyam mögött van az érettségi, végre sokat ettem, sokat nevettem, és Salgótarjánból, pontosabban Zagyvapálfalváról készültem a nagy hadjáratra: szeptemberben egyetemre jövök és egy új szakasz kezdődik az életemben. (...)*

AZON az október 23-án este, nébányan, fiúk, lányok, a Madách téren álltunk. Mindannyiunkat kimerített az izgalom, hiszen az egyre óriásibbá dagadó tömegben lépegetve, noha nem hittük, és nem is tudhattuk biztosan, hogy lőnek-e a tömegre. A Bem-szobortól átjöttünk a Parlamenthez, innen pedig hazafelé. A lányokat kísértük a diákszállójukba. Amikor meghallottuk azt a dübörgést, amelyet mi, fiúk a katonai kiképzések alatt olyan jól megismertünk, mindannyian megdöbbenve álltunk, mert először nem hittük el, hogy EZ lehetséges.

– Ezek tankok! (...)

Elképedve meredtünk egymásra. Mi ez? Mi történik itt? Valamennyien visszaemlékeztünk a tegnapi nagygyűlésre, amely az aulában zajlott, és ahol vad vitákat folytattunk arról, hogy csatlakozzunk-e a lengyel rokonszenvtüntetéshez.

– A többi egyetemek is jönnek. A gyárak is jönnek – kiabál az egyik szónok. – Csak mi nem?

– Békés rokonszenvtüntetés lesz. Majd kart karba öltve megyünk, hogy idegen elemek ne csapódbassanak hozzánk!

– Ki garantálja azt, hogy békés tüntetés lesz? – kérdeztem.

– Mi! – ütött az asztalra az elnökség egyik tagja. – Tárgyaltunk a kormányférfiakkal, nem fognak lövetni. (...)

(Folytatjuk)

E számunk szerzői

Benjámín László költő, Új Tükör főszerkesztője (Bp.), *Czigány György* költő (Bp.), *Csáky Károly* költő (Ipolyság, Csehszlovákia), *Cseh Károly* költő (Halmaj), *Csorba Piroska* költő (Szuhakálló), *Endrődi Szabó Ernő* költő (Bp.), *Fodor Ákos* költő (Bp.), *Fried István* irodalomtörténész (Bp.), *Géczi János* MSZMP Nógrád Megyei Bizottságának első titkára (Salgótarján), *Hárs György* író (Bp.) *Horpácsi Sándor* kritikus (Miskolc), *Kilián István* történész (Bp.), *Mázik István* költő (Füleke, Csehszlovákia), *Németh János István* népművelő (Rétság), *Papp Lajos* költő, *Napjaink* főszerkesztője (Miskolc), *Romsics Ignác* tudományos munkatárs, MTA Történettudományi Intézet (Göd), *Simonffy András* író (Duka).

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska (cikk, tanulmány)

Kelemen Gábor (riport, szociográfia)

Kojnok Nándor (szépirodalom)

Dr. Praznovszky Mibály (bagyomány)

Czinke Ferenc (művészet)

Pál József szerkesztő (kritika)

Főszerkesztő: *BARANYI FERENC*

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Füzesi István

Dr. Szabó Károly

Dr. Tamáskovics Nándor

Tóth Elemér

A Nógrád megyei Tanács VB művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő: *Baranyi Ferenc*. Szerkesztőség: 3100. Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja: a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás* igazgató. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest, V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest). Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 213-961 62 pénzforgalmi jelzőszámmal. Egyenlő árú 16 Ft, előfizetési díj fél évre 48, egy évre 96 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem örvény meg és nem küldünk vissza.* ISSN: 0335-8867. Index: 25-925.

Készült a Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat salgótarjáni telephelyén, 900 példányban 3,6 (A/5) lv terjedelemben. F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató. 85,39840 N. S.

Ára: 16,- Ft

PALÓCFÖLD